МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ДАВНЬОЇ І НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Кваліфікаційна робота
магістра

на тему: «**МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ КАРИКАТУР І ПЛАКАТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В 11-МУ КЛАСІ»**

Виконала: магістр 2 курсу,
групи 8.0144-і
спеціальності 014 Середня освіта
предметної спеціальності 014.03
Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
денної форми здобуття освіти
Остапчук Орина Олександрівна
Керівник: д-р іст. наук, професор
_____Турченко Г. Ф.
(підпис)
Рецензент: к. іст. наук, доцент
_____Савченко І. В.
(підпис)

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет історії та міжнародних відносин

Кафедра давньої і нової історії України та методики навчання історії

Освітній рівень: магістр

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність: 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри

давньої і нової історії України та

методики навчання історії

Турченко Г. Ф._____

“_____” _____2025 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА СТУДЕНТЦІ

Остапчук Орині Олександрівні

1. Тема роботи: «Методика використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі», керівник роботи: завідувачка кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії, доктор іст. наук, професор Турченко Г. Ф., затверджені наказом вищого навчального закладу від «11» березня 2025 року № 369-с та змінами до нього від «15» жовтня 2025 року № 1435-с.

2. Строк подання студентом роботи: 01 грудня 2025 року.

3. Вихідні дані до роботи: Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти ІІІ ступеня (дата затвердження: наказ Міністерства освіти і науки України 20.04.2018 № 408 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України 20.06.2025 № 890). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/typovi-programu-2-11/typova-osv-prohr-zzso-iii-stupenya-890.pdf, Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс).

6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf, Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 10–12 клас. Профільна середня освіта. Основний рівень» для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 28 серпня 2025 року № 1192). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/profilna/mnp/mnp-integrovanii-kurs-istorii-ta-gromadianskoi-osviti-10-12-kl-topolnicka-z-krapkami.pdf, Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-п#Text (дата звернення: 12.07.2025), Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025), Щупак І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

4.Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): охарактеризувати поняття карикатури та плакати, визначити їх роль як візуальних джерел в освітньому процесі; з’ясувати потенціал використання їх як засобів формування історичних компетентностей, світогляду; визначити та сформулювати методичні рекомендації, щодо використання карикатур та плакатів на уроках історії в 11 класі; висвітлили та охарактеризувати використання карикатур та плакатів на НМТ (ЗНО) з історії України; проаналізувати використання карикатур і плакатів до тем у підручниках з історії України та всесвітньої історії для 11 класу закладу загальної середньої освіти України.

5. Перелік графічного матеріалу: 114 зображень (карикатури та плакати).

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видала	завдання прийняла
Вступ	Турченко Г. Ф., професор	18.12.2024	18.12.2024
Розділ 1	Турченко Г. Ф., професор	27.01.2025	27.01.2025
Розділ 2	Турченко Г. Ф., професор	10.04.2025	10.04.2025
Розділ 3	Турченко Г. Ф., професор	01.09.2025	01.09.2025
Висновки	Турченко Г. Ф., професор	01.10.2025	01.10.2025

7. Дата видачі завдання: 18 листопада 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вивчення проблеми, опрацювання джерел та публікацій	Листопад–грудень 2024 р.	*виконано*
2.	Написання вступу	Грудень 2024 р.–січень 2025 р.	*виконано*
3.	Написання першого розділу	Січень–березень 2025 р.	*виконано*
4.	Написання другого розділу	Квітень–травень 2025 р.	*виконано*
5.	Написання третього розділу	Вересень 2025 р.	*виконано*
6.	Написання висновків	Жовтень 2025 р.	*виконано*

Студентка _____ О. О. Остапчук

Керівник роботи _____ Г. Ф. Турченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І. В. Савченко

РЕФЕРАТ

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ КАРИКАТУР І ПЛАКАТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В 11-МУ КЛАСІ

Кваліфікаційна робота складається із 68 сторінок, містить 80 джерела, 114 додатків.

Ключові слова: карикатури, плакати, історія України, всесвітня історія, підручники, зовнішнє незалежне оцінювання, національний мультипредметний тест, 11 клас.

Об'єкт дослідження – шкільний курс з історії України та Всесвітньої історії для 11 класу закладів загальної середньої освіти в межах від 1945 р. до сьогодення, карикатури та плакати, які використовуються в підручниках 11 класу до історичних тем з історії України та всесвітньої історії та завданнях ЗНО (НМТ).

Предмет дослідження – методика використання карикатур і плакатів як візуальних джерел при викладанні історії в 11 класі.

Мета роботи полягає в аналізі методики використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі закладів загальної середньої освіти.

Наукова новизна полягає в проведені аналізу шкільного курсу на предмет використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11 класі, формуванні цілісної системи, що надає вчителям історії інструментарій для поглибленої, цікавої та ефективної роботи з візуальними джерелами, способом підвищення зацікавленості учнів у навчальному матеріалі, вивчені історичних тем. Це перетворює карикатури та плакати з простих ілюстрацій на повноцінне джерело знань та засіб формування ключових компетентностей. У роботі досліджується використання карикатур і плакатів в шкільних підручниках та в завданнях у ЗНО (НМТ). Аналіз ефективності використання карикатур і плакатів на уроках історії, вивчення психологічного впливу візуальних матеріалів на учнів, розроблення методики їх оптимального використання.

У результаті досліджень автор дійшов наступних **висновків:**

1. Охарактеризовано поняття карикатури та плакати, визначено їх роль як візуальних джерел в освітньому процесі. Візуалізація є невід'ємною частиною сучасного освіти, що дозволяє значно підвищити ефективність навчального процесу, що робить його більш інтерактивним, зрозумілим, наочним та цікавим для всіх учасників. Вони є цінними історичними джерелами, оскільки відображають дух епохи, настрої суспільства, політичну ситуацію та культурні особливості певного періоду. Сприяють розвитку критичного мислення.

2. Робота учнів з карикатурою та плакатом сприяє формуванню таких історико-предметних компетентностей як інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна. Використання карикатур і плакатів в навчальному процесі є потужним інструментом для формування світогляду учнів. Ці візуальні джерела не лише роблять навчання більш захоплюючим, а й допомагають розвивати критичне мислення, емпатію та розуміння складних соціальних та політичних явищ.
3. Використання карикатур і плакатів у підручниках з історії України та всесвітньої історії для 11 класу закладу загальної середньої освіти України сприяє розвитку критичного мислення, формуванню історичних компетентностей.
4. Сформовано методичні рекомендації використання карикатур і плакатів на уроках історії України та всесвітньої історії. При побудові уроку з використанням карикатур, потрібно застосовувати дослідницький та частково-пошуковий методи, роботу в групах, дебати. Надати учням пам’ятку, алгоритм аналізу карикатури. Дані методичні рекомендації допоможуть вчителю правильно використовувати карикатури та плакати, щоб навчити учнів аналізувати та працювати з цими історичними джерелами.
5. З’ясовано, що використання карикатур та плакатів на ЗНО (НМТ) з історії України є невід’ємною частиною перевірки знань, історичних компетентностей учнів.

ABSTRACT

METHODS FOR USING CARICATURES AND POSTERS IN HISTORY LESSONS IN GRADE 11

The qualification paper consists of 68 pages, contains 80 sources, 114 appendices.

Keywords: caricatures, posters, history of Ukraine, world history, textbooks, external independent assessment, national multi-subject test, 11th grade.

The object of the research is the school curriculum on the History of Ukraine and World History for the 11th grade of general secondary education institutions, covering the period from 1945 to the present, as well as caricatures and posters used in textbooks for historical topics in the History of Ukraine and World History in the 11th grade, and those that can be encountered in relation to these topics from 1945 to the present in the External Independent Evaluation (ZNO) or National Multi-Subject Test (NMT) in the History of Ukraine.

Subject of the research: the methodology of using caricatures and posters as visual sources in teaching history in the 11th grade.

Purpose of the work: to analyze the methodology of using caricatures and posters in history lessons in the 11th grade of general secondary education institutions.

The scientific novelty consists in the analysis of the school course on the use of caricatures and posters in history lessons in the 11th grade, the formation of a holistic system that provides history teachers with tools for in-depth, interesting and effective work with visual sources, a way to increase students' interest in educational material, studied historical topics. This turns caricatures and posters from simple illustrations into a full-fledged source of knowledge and a means of forming key competencies, historical competencies of students, worldview, and development of critical thinking. The work examines the use of caricatures and posters in school textbooks and in tasks for the External Independent Evaluation (National Multi-Subject Test, NMT). It analyzes the effectiveness of using caricatures and posters in history lessons, studies the psychological impact of visual materials on students, and develops a methodology for their optimal use.

As a result of the research, the author reached the following conclusions:

1. Characterized the concepts of caricature and poster, determined their role as visual sources in the educational process. Visualization is an integral part of modern education, which allows significantly increasing the efficiency of the learning process, making it more interactive, understandable, illustrative, and interesting for all participants. They are valuable historical sources, as they reflect the spirit of the era, societal moods, political situation, and cultural features of a certain period. Contribute to the development of critical thinking.

2. Students' work with caricatures and posters contributes to the formation of such historical-subject competencies as informational, speech, logical, axiological. The use of caricatures and posters in the educational process is a powerful tool for shaping students' worldview. These visual sources not only make learning more engaging but also help develop critical thinking, empathy, and understanding of complex social and political phenomena.
3. The use of caricatures and posters in textbooks on the History of Ukraine and World History for the 11th grade of Ukrainian general secondary education institutions contributes to the development of critical thinking, the development of analysis skills, and the formation of historical competencies.
4. Methodical recommendations for using caricatures and posters in lessons on the History of Ukraine and World History have been developed. When constructing a lesson using caricatures, it is necessary to apply the research method and partially exploratory method, group work, and debates. Provide students with a memo and an algorithm for analyzing a caricature. These methodical recommendations will help the teacher correctly use caricatures and posters to teach students how to analyze and work with these historical sources.
5. It was found that the use of caricatures and posters on the ZNO (NMT) on the history of Ukraine is an integral part of checking the knowledge and historical competences of students.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....3

ВСТУП…….....4

РОЗДІЛ 1. ВІЗУАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ …….....9

1.1. Візуалізація в освітньому процесі…….....9

1.2. Карикатури та плакати в шкільному курсі історії 11 класу…….....14

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ КАРИКАТУР ТА ПЛАКАТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 11 КЛАСІ…….....36

2.1. Методичні рекомендації до проведення уроку з історії України та всесвітньої історії з використанням карикатур в 11 класі….....36

2.2. Методичні рекомендації до проведення уроку з історії України та всесвітньої історії з використанням плакатів в 11 класі…….....45

РОЗДІЛ 3. КАРИКАТУРИ ТА ПЛАКАТИ В ЗАВДАННЯХ ЗНО (НМТ) З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ …….....53

ВИСНОВКИ……...67

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….....69

ДОДАТКИ…….....79

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗНО	Зовнішнє незалежне оцінювання
НМТ	Національний мультипредметний тест
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна молодь звикла до візуального, наочного сприйняття інформації. Освітній процес кожен день робить крок вперед. Зараз якщо порівняти як проводився урок з історії України раніше і сьогодні можна побачити різницю, все частіше вчителі використовують візуалізацію в освітньому процесі. У сучасній українській освіті значна увага приділяється впровадженню нових підходів до організації та проведення навчання у школах. Педагоги постійно шукають способи урізноманітнити подання навчального матеріалу, використовуючи міжпредметні зв’язки. У цьому контексті карикатури та плакати виступають яскравими візуальними інструментами, які часто можна побачити на вулицях, в інтернеті чи на телебаченні. Вони допомагають учням краще зрозуміти історичні події, постаті та явища.

Завдяки їм учні формують такі історичні компетентності, як інформаційну, логічну, аксіологічну й мовленнєву. Такі джерела створюють емоційний відгук, що сприяє не лише глибшому засвоєнню знань, а й формуванню стійких асоціацій. На відміну від текстів підручників чи монологічного викладу матеріалу вчителем, зображення здатні передати атмосферу епохи, суспільні настрої та ідеологічні протистояння того часу. Карикатури й плакати також виступають джерелами інформації, які вимагають критичного осмислення. Часто вони містять приховані смисли, символіку, алегорії та елементи сатири. Робота з такими матеріалами стимулює учнів до розшифровки авторського задуму, формування власних поглядів, порівняння різноманітних точок зору на одну подію. Це вчить оцінювати достовірність і об'єктивність інформації, а також розвивати навички аналізу, інтерпретації та синтезу.

Це набуває особливого значення у 11 класі, коли старшокласники готуються скласти зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) або національний мультимедійний тест (НМТ). Учні повинні опанувати навички роботи з візуальними історичними джерелами. У тестах ЗНО чи НМТ вони мають за

допомогою аналізу карикатур або плакатів визначати епоху чи історичну подію, до якої ці матеріали належать. Важливо навчити школярів працювати з такими джерелами, щоб уникнути втрати балів і впевнено виконувати подібні завдання. Окрім цього, необхідно проаналізувати використання карикатур і плакатів у шкільних підручниках для висвітлення історичних тем:їхню наявність, відповідність, а також завдання з ними на ЗНО (НМТ).

Таким чином, використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11 класі є надзвичайно актуальною темою в сучасному освітньому процесі, на яку потрібно звернути увагу.

Об'єкт дослідження – шкільний курс з історії України та всесвітньої історії для 11 класу закладів загальної середньої освіти, в межах від 1945 р. до сьогодення, карикатури та плакати, які використовуються в підручниках 11 класу до історичних тем з історії України та всесвітньої історії та завданнях ЗНО (НМТ).

Предмет дослідження – методика використання карикатур і плакатів як візуальних джерел при викладанні історії в 11 класі.

Мета роботи полягає в аналізі методики використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі закладів загальної середньої освіти.

Дослідницькі завдання:

- охарактеризувати поняття карикатури та плакати, визначити їх роль як візуальних джерел в освітньому процесі;
- з'ясувати потенціал використання їх як засобів формування історичних компетентностей, світогляду;
- визначити та сформулювати методичні рекомендації, щодо використання карикатур та плакатів на уроках історії в 11 класі;
- проаналізувати використання карикатур і плакатів до тем у підручниках з історії України та всесвітньої історії для 11 класу закладу загальної середньої освіти України;

– висвітлили та охарактеризувати використання карикатур та плакатів на НМТ (ЗНО) з історії України.

Аналіз стану дослідження проблеми. Незважаючи на важливість використання цих візуальних історичних джерел, комплексне дослідження присвячене використанню карикатур і плакатів у підручниках та завданнях ЗНО не проводилося. З проблеми методика використання карикатур в освітньому процесі існують публікації українських дослідників Малієнко Ю.[1], Мороза П.[2], Мороз І.[3], Яковенко Г.[4] та ін. За висновками відповідних дослідників, застосування карикатур і плакатів у навчальному процесі сприяє легкому сприйняттю матеріалу, підтримує стійкість уваги, розвиває образне мислення та зорову пам'ять учнів, а також забезпечує наочність. Однак, фрагментарні аналізи та практичні пропозиції щодо цього питання зустрічаються нечасто, що підкреслює необхідність глибшого наукового обґрунтування їхнього використання.

Для аналізу висвітлення теми «Методика використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі», відповідно до Наказу МОН від 12.04.2019 № 472 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України підручникам для 6 та 11 класів закладів загальної середньої освіти»[5], було обрано підручники з історії, які використовуються в закладах загальної середньої освіти.

---

[1] Малієнко Ю. Теоретичні засади візуалізації змісту підручників з історії для старшої школи у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*, (23), 2019. С. 149–161. URL: https://surl.li/tyomfn

[2] Мороз П. В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання) .*Проблеми сучасного підручника*. Вип. 13. 2013. С. 147-167. URL: https://surl.li/sggdxb

[3] Мороз П. Мороз І. Використання політичної карикатури кінця XIX- початку XX ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український Педагогічний журнал*. 2023. №4. С.184–194. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/638/618

[4] Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с. URL: https://surl.lt/frgjhn

[5] Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» підручникам для 6 та 11 класів закладів загальної середньої освіти»: наказ МОН від 12.04.2019 № 472. *Інститут модернізації змісту освіти*. URL: https://imzo.gov.ua/2019/04/15/nakaz-mon-vid-12-04-2019-472-pro-nadannia-hryfa-rekomendovano-ministerstvom-osvity-i-nauky-ukrainy-pidruchnykam-dlia-6-ta-11-klasiv-zakladiv-zahal-noi-seredn-oi-osvity/ (дата звернення: 11.05.2025)

Це підручники для 11 класу авторів: Власова В. С., Кульчицького С. В.[6]; Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О[7].; Гісема О. В., Мартинюка О. О[8].; Васильків І. Д., Сіромського Р. Б., Островського В. В[9].; Щупака І. Я[10].

Таким чином, на прикладі теми «Методика використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі» було виявлені певні прогалини в шкільному курсу для 11 класу з історії та завдань ЗНО (НМТ) для подальшого вдосконалення історичної освіти з використання цих візуальних джерел.

Практичне значення дослідження полягає у наступному: використання результатів дослідження для вдосконалення підручників шкільного курсу історії в 11 класі; підвищення зацікавленості та мотивації учнів, бо карикатури та плакати є візуально привабливими та часто емоційно насиченими матеріалами, що може значно підвищити зацікавленість учнів до вивчення історії. Замість монотонного викладу фактів, застосування карикатур і плакатів робить урок динамічнішим та інтерактивним; посилює мотивацію учнів до навчання; розвиває критичне мислення. Адже аналіз таких джерел вимагає не просто запам’ятовування, а глибокого осмислення. Формує ключові історичні компетентності: логічну, інформаційну, аксіологічну та мовленнєву. Готує до ЗНО/НМТ, оскільки тести з історії України регулярно містять завдання на роботу з візуальними джерелами. Регулярне використання карикатур і плакатів на уроках допомагає учням опанувати відповідні навички та уникнути втрати балів.

---

[6] Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[7] Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

[8] Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[9] Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[10] Щупак І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Дослідження цієї теми розширить методичний інструментарій вчителя. Сприятиме формуванню в учнів ґрунтовних знань, критичного мислення, емпатії, невід'ємних елементів сучасної історичної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в проведені аналізу шкільного курсу з використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11 класі, формуванні цілісної системи, що надає вчителям історії методичні рекомендації для поглибленої, цікавої та ефективної роботи з візуальними джерелами, способом підвищення зацікавленості учнів у навчальний матеріал, вивчені історичних тем та висвітлено особливості їх використання на уроках історії. Це перетворює карикатури та плакати з простих ілюстрацій на повноцінне джерело знань та засіб формування ключових компетентностей, історичних компетентностей учнів, світогляду. У роботі досліджується використання карикатур і плакатів в шкільних підручниках та в завданнях у ЗНО (НМТ). Аналіз ефективності використання карикатур і плакатів на уроках історії, вивчення психологічного впливу візуальних матеріалів на учнів, розроблення методики їх оптимального використання.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, які мають свою підструктуру: до першого розділу входить, два підрозділа, до другого – два підрозділа, третій без підрозділів, висновки, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 68 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ВІЗУАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Візуалізація в освітньому процесі

Наш світ змінюється, особливо якщо порівняти як навчалися наші батьки, старші брати та сестри. Раніше, в основному переважала розповідь, монолог вчителя, а учні лише слухали урок. Були об'єктами навчання, а не суб'єктами. Вчитель історії використовував лише підручник та карти, учням було не цікаво ходити на урок, бо було нудно, сухий матеріал. Зараз в XXI столітті, освіта змінюється, уроки стають цікавими, через використання інтерактиву, візуалізації, наочності в освітньому процесі.

Сучасний світ зазнав революційних змін практично у всіх сферах науки, техніки й технологій, і ці перетворення істотно вплинули й на освіту. Сьогоднішні діти, представники покоління Z, суттєво відрізняються від попередніх поколінь. Їхній спосіб мислення, темпи розвитку та способи навчання мають інший характер, причому значна частина цього навчання відбувається через Інтернет.

З раннього віку вони знайомі зі смартфонами, комп'ютерами та впевнено ними користуються. Для представників цього покоління характерне так зване «кліпове» мислення. Вони сприймають світ як сукупність окремих подій і фактів, мислять глобально і більше прагнуть ставити запитання. Більшу частину свого часу ці діти проводять за електронними пристроями, що часто замінює живе спілкування з однолітками.

Жодне з попередніх поколінь не мало такого легкого доступу до величезних об'ємів інформації, як сучасні діти. Проте це породжує певний парадокс: інформаційний надлишок, який теоретично мав би сприяти розвитку інтелекту, нерідко дає протилежний ефект. Велика кількість даних перевантажує дітей, і

вони не встигають повноцінно їх опрацьовувати, засвоювати і практично застосовувати.

Сучасні технології суттєво змінили спосіб мислення та поведінку дітей. Вони швидко сприймають нову інформацію, проте запам'ятовують її менш ефективно, хоча мають відмінні навички пошуку даних. Представники покоління Z легко перемикають увагу, тяжіють до візуального сприйняття, менш схильні визнавати авторитети старших і яскраво підкреслюють свою індивідуальність.

Водночас у сучасному суспільстві актуалізується проблема концентрації уваги та необхідність розвитку критичного мислення серед школярів. За умов величезного потоку доступної інформації дітям часто важко виділити ключове та мислити аналітично. Це ставить перед нами важливе завдання: навчити дітей розрізняти значущу інформацію та відсіювати зайве. Особливої цінності набувають навички аналізу й систематизації отриманих даних.

Теоретичні основи візуалізації навчальної інформації були досліджені такими вченими, дослідниками Житєньовою Н[11]., Безуглим Д[12]., Морозом П., Мороз І.[13] та іншими.

Останнім часом терміни «візуальний», «візуалізація», «візуалізувати» та похідні від них усе частіше вживаються в техніці, медицині, освіті, науці, бізнесі та багатьох інших сферах[14].

Слово «візуалізація» має латинське коріння (visualis), що вказує на його основний зміст: наочне, зорове сприйняття. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає термін «візуалізація» як процес отримання видимого зображення об'єктів, явищ або процесів, що не піддаються прямому

---

[11] Житєньова Н. В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*.2016 № 2. С. 170–177. URL: https://surl.li/qqkeog

[12] Безуглий Д. С. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта.* 2015. №1 (7). С. 146. URL: https://surl.li/acqoud

[13] Мороз П., Мороз І. Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). *Проблеми сучасного підручника*. (29). 137–153. URL: https://surl.li/rqndfl

[14]Юрченко С. Л. Візуалізація в освітньому процесі. *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/stattya-vizualizaciya-v-osvitnomu-procesi-198344.html (дата звернення: 19.07.2025)

спостереженню. Важливість технологій візуалізації пояснюється ключовою ролю сенсорної системи людини в пізнанні світу, адже, за різними оцінками, зір забезпечує від 60 до 70% усієї отримуваної інформації. При цьому швидкість обробки візуальної інформації становить близько 10 мільйонів біт за секунду[15].

Відтак, одним із провідних освітніх трендів сучасності позначається саме візуалізація навчальної інформації. Візуальне, як стверджує Батаєва К.[16]: «це категорія, тобто загальне поняття, що виражає найбільш суттєві характеристики видимої реальності, до обсягу якого входять найрізноманітніші форми, що сприймаються фізичними, інтелектуальними чи технічними очима». На нашу думку, заслуговує на увагу підхід Батаєвої К., яка підкреслює, що «візуальне» можна сприймати як аналог поняття «видиме». Проте, водночас, це поняття має додаткові риси. Зокрема, якщо «видиме» означає можливість спостереження явищ за допомогою фізичних або уявних очей, то «візуальне» включає в себе ще й аспект технічної посередності зорового акту. Інакше кажучи, візуальне чи візуалізоване охоплює те, що стає видимим не тільки завдяки очам, але й за допомогою різних оптичних пристроїв.

Візуальне передусім охоплює те, що сприймається у зовнішній реальності через фізичний зір (або за допомогою оптичних приладів), а також те, що виникає в уяві завдяки рефлексивним технікам наприклад, спогади про минуле або образи, створені фантазією чи мріями. Таким чином, візуальне може бути як реальним, так і уявним, спостереженим безпосередньо або на феноменальному рівні, з використанням оптичних засобів чи без них.

Особливу увагу до візуалізації як освітнього тренду пояснюють необхідністю врахування характеристик «сучасного цифрового покоління». У цього покоління сформувалися зовсім інші способи отримання, сприйняття та

---

[15] Швирка В. М. Технології візуалізації в освітньому процесі вищої школи: змістовий та функційний аспекти. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 55–68. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9714/Shvyrka.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[16] Батаєва К. В. Соціальна візуалістика і медіа-візуальність: навчальний посібник. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. 344 с. URL: https://surl.lu/vjcmwa

засвоєння інформації, а також змінилися підходи до мислення й розуміння порівняно з попередніми поколіннями. Вони характеризуються труднощами у сприйнятті великих обсягів інформації, неприйняттям вербальних форм подачі матеріалу та наявністю «кліпового» мислення, орієнтованого на яскраві зорові образи[17]. Візуалізація (у широкому сенсі) – це перетворення даних на зображення (графіки, діаграми, схеми, карти тощо) для того, щоб їх було легше й швидше зрозуміти та запам'ятати. Технології візуалізації навчального матеріалу базуються на тому, що людина значно краще сприймає, осмислює та зберігає в пам'яті інформацію через зорові образи, ніж через суто текстовий або вербальний виклад. Образне сприйняття відіграє провідну роль у процесах пізнання.

Принцип наочності є одним із фундаментальних засад у педагогічній науці. Сучасні освітні тенденції характеризуються зростанням обсягу інформації, яку необхідно засвоїти здобувачам освіти, що, у свою чергу, вимагає високоякісної професійної підготовки від педагогів. У цьому контексті технологія візуалізації навчальної інформації розглядається як інноваційний підхід у педагогічній діяльності та знаходить широке застосування серед викладачів у закладах сучасної освіти[18]. Комп'ютерні технології не лише трансформують традиційний навчально-виховний процес, але й суттєво впливають на професійну діяльність педагогів. Основним видом сприйняття під час застосування інформаційно-комунікаційних технологій є візуальне. Таким чином, важливим аспектом у забезпеченні ефективної організації навчально-виховного процесу із

---

[17] Швирка В. М. Технології візуалізації в освітньому процесі вищої школи: змістовий та функційний аспекти. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 55–68 URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9714/Shvyrka.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[18] Бромот Т. М. Технології візуалізації навчального матеріалу в освіті дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Всеосвіта*. URL: https://vseosvita.ua/blogs/tekhnolohii-vizualizatsii-navchalnoho-materialu-v-osviti-ditei-z-porushenniamy-intelektualnoho-rozvytku-47199.html (дата звернення: 19.07.2025)

використанням комп’ютерних технологій постає дослідження характеристик візуальної інформації та специфіки її сприйняття[19].

Дослідники акцентують увагу на зручності, доступності та численних перевагах використання візуалізації в освітньому процесі. Вона не лише сприяє кращій подачі навчального матеріалу, але й відіграє значну роль у розвитку психологічних процесів учнів, виконуючи розвивальну функцію. Застосування візуальних образів стимулює емоційно-образні аспекти мислення, що, у свою чергу, допомагає когнітивно структурувати зміст знань та моделювати елементи діяльності й взаємодії об'єктів. Окрім цього, візуалізація полегшує створення нових образів і форм, необхідних для кращого розуміння навколишнього світу та загальнолюдських цінностей.

Одним із найважливіших аспектів є те, що вона сприяє осмисленню, узагальненню та деталізації учнями сприйнятих образів, забезпечуючи їх повне й цілісне сприйняття. Такий підхід є критично важливим, адже викладання шкільних предметів виключно на вербальному рівні не дає можливості сформувати достатньо точне уявлення про об’єкти чи явища, що вивчаються.

Більшість учнів найефективніше засвоюють візуальну інформацію. Вона легше організовується, а кольорові зображення запам’ятовуються краще завдяки активному залученню емоцій[20]. Візуалізація відіграє важливу роль у розвитку м'яких навичок, або так званих soft skills, які є надзвичайно актуальними в умовах сучасного світу. Ці навички сприяють формуванню гнучкості, адаптивності та підвищенню конкурентоспроможності особистості на ринку праці. Роботодавці дедалі більше цінують спеціалістів, які вдало поєднують технічні компетенції з розвинутими м'якими навичками, оскільки саме ці якості часто стають ключовими для досягнення професійного успіху. Виховання таких умінь у дітей

---

[19] Бідна В., Бідна О. Візуалізація навчальної інформації в освітньому процесі. *Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції*: зб. наук. пр. міжнар. наук. практ. конф., Ч.2. (20–21 березня 2019 р., м. Кам’янець-Подільський). Тернопіль: Крок, 2019. С. 198–200. URL: https://surl.li/muvyhc

[20] Юрченко С. Л. Візуалізація в освітньому процесі. *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/stattya-vizualizaciya-v-osvitnomu-procesi-198344.html (дата звернення: 19.07.2025)

можна розглядати як довгострокову інвестицію в їхній особистісний розвиток і майбутні перспективи.

Основна функція візуалізації полягає у спрощенні процесів засвоєння інформації шляхом створення доступних та зрозумілих візуальних образів, що дають змогу пояснити складні концепції у стислій і привабливій формі. Вона дозволяє представляти дані у спосіб, який є значно легшим для сприйняття, ніж традиційний текстовий формат. Таким чином, сучасний педагог стоїть перед завданням не лише передавати знання, а й навчати учнів вміло виокремлювати ключову інформацію та ефективно її застосовувати[21]. Також до візуальних джерел відносять карикатури, плакати, картини.

Отже, візуалізація в освітньому процесі має важливе значення, адже більшу частину інформації ми сприймаємо зорово. У сучасному світі, що стрімко змінюється, візуалізація стала невід'ємною складовою освіти. Вона суттєво покращує ефективність навчання, роблячи його більш інтерактивним, зрозумілим, наочним і цікавим для всіх учасників. Систематичне та продумане використання візуальних технологій сприяє поглибленню знань, формуванню ключових компетентностей і підвищенню мотивації до навчання. Застосування візуалізації допомагає вирішувати одну з ключових проблем сучасної освіти – стимулювання і розвиток пізнавального інтересу. Традиційні навчальні матеріали вже не завжди відповідають потребам сучасних «цифрових дітей», які звикли до швидких результатів і легко втрачають зацікавлення.

1.2. Карикатури та плакати в шкільному курсі історії 11 класу

Карикатури та плакати в сучасному світі давно не є новинкою. Все частіше їх можна побачити на телебаченні, вуличних білбордах, різноманітних медіаресурсах і соціальних мережах. Вони висвітлюють і водночас висміюють реалії нашого суспільства і різні соціальні ситуації. Ці види мистецтва

---

[21] Левківська С. Візуалізація: від теорії до практичного застосування. *Педагогічна Житомирщина*. 2024. № 3 (35). С. 1–5. *Знайшов.* URL: https://znayshov.com/News/Details/pedahohichna_zhytomyrshchyna_3_2024EFBBBF (дата звернення: 10.06.2025)

представляють собою важливі історичні джерела, адже вони передають дух епохи, суспільні настрої, політичний клімат і культурні особливості конкретного часу. Карикатури та плакати є своєрідним «вікном» у минуле, яке дозволяє не лише дізнатися про події, а й зрозуміти, як вони сприймалися сучасниками. Вони діють як ключі, що відкривають доступ до розуміння минулого.

Такі джерела несуть унікальну інформацію про свій час. Іноді вони доповнюють текстові дані, а іноді виступають як самостійний засіб розуміння історії. Проте важливо пам’ятати, що карикатури та плакати не можуть бути використані для точного кількісного аналізу історичних процесів. Водночас вони незамінні для виявлення основних тенденцій розвитку суспільства.

Карикатура виникла як жанр мистецтва давно й служила засобом передачі інформації, особливо інтерпретації певних подій чи явищ для неписемної аудиторії. Як напрямок мистецтва, карикатура має глибокі історичні корені. У Стародавній Греції та Римі можна знайти безліч зображень гумористичного чи сатиричного характеру. Проте як окремий жанр карикатура сформувалася в епоху Ренесансу, коли почала з’являтися у вигляді швидких малюнків на папері. Її подальше розповсюдження було тісно пов’язане з розвитком книгодрукування та техніки гравюри. Найхарактернішим художнім прийомом у цьому жанрі стала насмішка над зображуваним об’єктом, часто спрямована на критику влади.

Карикатура – жанр образотворчого мистецтва, найчастіше графічного, але не обов'язково, що слугує основною формою візуальної сатири. У сатиричній або гумористичній манері він відображає різноманітні соціальні, суспільно-політичні чи побутові явища, а також реальних осіб або характерні типажі людей.[22].

У сучасному світі карикатура охоплює широкий спектр сюжетів і образів, від висвітлення проблем корупції до характеристики політичних діячів. На сьогодні сатирична графіка все частіше сприймається як своєрідне «дзеркало»,

---

[22] Мороз П. В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). *Проблеми сучасного підручника*. 2013. Вип. 13. С. 147-167. URL: https://surl.li/sggdxb

яке чутливо реагує на будь-які суспільні зміни, стаючи важливим джерелом для вивчення історії соціуму.

Карикатура впливає на формування культурних стереотипів у суспільстві, викриває соціальні недоліки та сприяє критичному осмисленню реальності. Її популярність серед інших комунікативних засобів пояснюється тим, що вона заощаджує час читачів, дозволяючи швидко сприйняти основну інформацію без значних інтелектуальних зусиль.

Дослідники вказують, що карикатура має опосередкований вплив на світогляд, а також політичні симпатії й антипатії аудиторії. Її головна мета: критика ключових політичних, економічних, міжнародних та соціокультурних аспектів суспільного життя.

Методична користь карикатур полягає у створенні виразного образу, що коротко та яскраво передає сутність історичних або суспільних подій і явищ. Часто їх зміст є доступним і зрозумілим учням, допомагаючи сформувати уявлення про настрої та думки людей тієї епохи.

Використовуючи карикатуру як джерело на уроках історії, необхідно зважати на те, що її повне розуміння досягається через декодування інформації на двох рівнях. Візуальний рівень охоплює символи, метафори, сюжет і зображення, а вербальний: текстові елементи, такі як репліки персонажів, підписи або заголовки. Поєднання візуального та вербального сприйняття допомагає структурувати знання, прискорює процес їх засвоєння і сприяє кращому розумінню матеріалу та контексту[23].

За словами Власюк А. карикатура виступає суб’єктивним джерелом інформації. Дослідниця підкреслює, що автор карикатури часто відверто демонструє своє ставлення до тієї чи іншої публічної особи або події. Через це аудиторії стає доволі просто зрозуміти, яку позицію займає художник, а також

[23] Мороз П., Мороз І. Використання політичної карикатури кінця XIX-початку XX ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 184–194. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/638/618

визначити, до якої нації чи країни він належить. Разом з тим, на думку Власюк А., у контексті аналізу політичних карикатур, які стосуються військових конфліктів, ситуація набуває певної складності. Це пояснюється тим, що кожен художник інтерпретує конкретну подію чи обставину по-своєму, а також перебуває під різним ступенем впливу конкретних ідеологічних та пропагандистських чинників[24].

На думку Маєвського Олександра[25], феноменологічна суть карикатури та плаката полягає в їхній подвійній природі, яка розкривається у двох основних аспектах. Перший аспект – це їх існування як мистецьких творів, що мають естетичну цінність, втілюють творчий підхід автора та здатні викликати глибокі емоції у глядача. Другий аспект – їх функціональність як інструменту впливу на громадську свідомість, який формує певні настрої, мобілізує маси та спонукає аудиторію до конкретних дій. Згідно з дослідженнями Маєвського, ці дві властивості надають карикатурам і плакатам особливого статусу в контексті політичної пропаганди. Вони не лише слугують художнім відображенням суспільних явищ, але й стають унікальним явищем за своїм призначенням, методами створення та здатністю ефективно впливати на аудиторію.

Методична цінність карикатур полягає у їх здатності формувати яскраві та наочні образи, які коротко і лаконічно передають головну ідею історичних чи соціальних явищ і подій. Завдяки такому підходу, карикатури стають ефективним інструментом для навчання, адже їх зміст здебільшого легкий для сприйняття учнями. Вони допомагають не лише краще зрозуміти окремі аспекти історії чи суспільного життя, але й сприяють глибшому усвідомленню тогочасних настроїв, думок та світоглядних орієнтирів людей. На думку

---

[24]Власюк А. Антиросійська політична карикатура в Україні як засіб пропаганди у період військового протистояння на Сході України у 2014–2015 роках. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. 2015. С. 7–8(6), 9–13. URL: https://surl.li/mulnfc

[25] Маєвський О. О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України. 2018. 268 с. URL: https://surl.li/olqmdg

дослідників Питльованої Ю. та Буракова Я.[26], карикатура стимул ює читача до образного та критичного мислення, забезпечуючи емоційне задоволення та пропонує простір для власної інтерпретації зображеного сюжету. У той же час, як відображення творчих ідей художника, вона орієнтує читача на певну оцінку поданої інформації. Карикатури слугують ефективним засобом для розуміння історичних процесів і суспільних настроїв. Їхнє головне завдання полягає в аналізі й інтерпретації найважливіших аспектів суспільного життя.

Карикатури безперечно є цінним історичним джерелом, але при їх аналізі необхідно враховувати і низку недоліків: суб'єктивність і упередженість, схильність до спрощення та гіперболізації, залежність від контексту, можливу двозначність, а також обмежений обсяг інформації.

Робота учнів з карикатурою сприяє формуванню таких історико-предметних компетентностей як інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна.

Варто зазначити, що карикатури за своєю природою не можуть бути повністю об’єктивними. Їх слід оцінювати уважно та у поєднанні з іншими джерелами інформації. Вони лише дозволяють виявити ключові тенденції певного періоду. Тому карикатури слугують лише доповненням до основного навчального матеріалу[27]. Карикатурист зазвичай діє необ’єктивно, оскільки зосереджується на вираженні лише власної точки зору або позиції замовника, не прагнучи подати різноманітні перспективи. Використовуючи специфічні художні прийоми, він формує як позитивне, так і негативне враження, часто базуючись на певних стереотипах. Тому важливо приділяти особливу увагу правилам аналізу та інтерпретації карикатур[28].

---

[26] Питльована Л. Ю., Бураков Я. Ю. Україна, Росія і світова безпека у карикатурі Деріла Кейгла та інтернет-ресурсу Cagle Cartoons. *Військово-науковий вісник*. 2019. Вип 31. С. 206–224. URL: https://surli.cc/fyxiix

[27] Добринська Л. О. Використання політичної карикатури на уроках історії. *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/stattya-vikoristannya-politichno-karikaturi-na-urokah-istori-183701.html (дата звернення: 25.07.2025)

[28] Гуторова В. В. Історичне джерело як засіб навчання історії України. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва*: міжгалузеві диспути: матер. XIII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.(м. Київ, 26 лютого 2021 р.). Київ, 2021. С. 113–121. URL: https://surl.li/tsqsek

Принципи створення карикатурного образу: впізнаваність, чіткість повідомлення, лаконічність, актуальність.

Плакат – друковане аркушеве видання (зазвичай великого формату), що поєднує виразне кольорове зображення (малюнок, фотографію, колаж тощо) з коротким текстом агітаційного, рекламного, пояснювального, інструктивного чи навчального характеру; відповідний різновид графічного мистецтва; а також оригінальний цифровий (електронний) аудіовізуальний твір аналогічного змісту й призначення, призначений для відтворення на комп'ютері чи інших цифрових пристроях.

За цільовим призначенням розрізняють такі види плакатів: громадсько-політичні, нормативно-інструктивні, виробничо-практичні, науково-популярні, навчальні, навчально-інструктивні, рекламні[29].

Плакати є винятково цінними історичними джерелами, що дозволяють дослідникам поринути в атмосферу минулих епох. Вони не просто ілюструють події, а й відображають суспільні настрої, ідеології, культурні особливості та політичні процеси свого часу. Як візуальний носій інформації, плакат був і залишається потужним інструментом впливу на маси.

Плакат є важливим історичним джерелом, через ряд аргументів, серед яких можна виділити наступні: дзеркало громадських настроїв та ідеологій; візуальна інтерпретація подій; інструмент пропаганди та мобілізації; інформація про повсякденну життя та культуру; документ свого часу.

Аналіз плакатів дає змогу історикам не лише дізнатися про події, а й зрозуміти, як ці події сприймалися та інтерпретувалися учасниками, які емоції вони викликали та які цілі переслідували ті, хто їх створював.

---

[29] Перепелицина Г. М. Плакат. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: https://ube.nlu.org.ua/article/Плакат (дата звернення: 12.09.2025)

Також плакати як і карикатури сприяють формуванню в учнів історичних компетентностей: логічної, аксіологічної, мовленнєвої, інформаційна[30].

Ми переконані, що залучення карикатур і плакатів у навчальний процес є ефективним способом формування світогляду учнів. Ці візуальні матеріали не лише урізноманітнюють навчання, але й сприяють розвитку критичного мислення, емпатії та розуміння складних соціальних і політичних питань. Карикатури та плакати часто містять приховані сенси, іронію, сатиру та символізм. Під час їх аналізу учні вчаться розпізнавати маніпуляції, заглиблюватися у підтексти, оцінювати достовірність інформації та формувати власну думку, замість некритичного сприйняття фактів. Ця навичка має вирішальне значення у вихованні свідомого громадянина.

Крім того, такі візуальні джерела є цінним відображенням свого часу. Вони допомагають учням не лише запам'ятовувати історичні дати, але й занурюватися у контекст епохи, розуміючи емоції, настрої та цінності суспільства того періоду. Завдяки цьому учні краще усвідомлюють основи соціальних та політичних процесів. Плакати та карикатури часто акцентують увагу на актуальних соціальних, політичних і економічних проблемах. Аналізуючи їх, школярі здобувають ґрунтовніше розуміння причин і наслідків подій, конфліктів або громадських рухів.

Такі матеріали також сприяють розвитку емпатії та співпереживання: окремі візуальні зображення можуть викликати сильний емоційний відгук, демонструючи страждання людей під час воєн, бідності чи соціальної несправедливості. Через дослідження впливу візуальних матеріалів на громадську думку учні починають усвідомлювати свою роль у формуванні суспільства. Це заохочує їх активніше брати участь у дискусіях, висловлювати власну позицію та розвивати громадянську свідомість.

---

[30] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

Завдяки своїй здатності поєднувати інформацію з емоціями та візуальною привабливістю, карикатури та плакати є надзвичайно ефективними для всебічного розвитку світогляду учнів.

Шкільний курс історії 11 класу, вивчає історичні події від 1945 р. до сьогодення. На вивчення історії України виділено 52 години, на всесвітню історію 35 годин, 1,5 годин в тиждень на історію України та 1 година на всесвітню історію.

У даних підручниках для аналізу розглядаються історичні події та явища від 1945 р. до сьогодення[31]. Спробуємо більш детально проаналізувати використання карикатур і плакатів, їх відмінності у чинних підручниках із всесвітньої історії та історії України для учнів 11 класу закладу загальної середньої освіти України на основі аналізу вміщених у їхньому компоненті карикатур і плакатів.

Розпочнемо із підручника для 11 класу: Власова В. С., Кульчицького С. В. «Історія України (рівень стандарту)»[32] [Додаток А]. Даний підручник охоплює шість розділів, хронологічних періодів історії України тривалістю від 1945 до нашого часу: Розділ 1. «Україна в повоєнний період (1945–1955)»; Розділ 2. «Україна в умовах десталінізації (1956–1964)»; Розділ 3. «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1965–1984)»; Розділ 4. «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1985–1991)»; Розділ 5. «Становлення, розвиток України як незалежної держави (1992–2013)»; Розділ 6. «Творення

[31] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

[32] Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

нової України (з 2014)», що відповідає навчальній програмі для закладів загальної та середньої освіти. Історія України та Всесвітня історія, 6–11 клас[33].

Кожен з розділів, хронологічних періодів відрізняється своєю унікальністю та має ряд специфічних характеристик. З кожним з них пов'язані ключові події, що залишили значний вплив як в Україні, так і в світі.

Так в Розділі 1. «Україна в повоєнний період (1945—1955)» до теми в § 1 «Вихід УРСР на міжнародну арену», ми можемо побачити карикатуру «План Маршалла – те саме, що план маршала Сталіна, але без механічних проблем» з газети «Вашингтон пост», США, 1949 рік [Додаток Б]. Далі до теми в § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух», ми зустрічаємо плакати Хасевича Ніла «Повстанець топче радянський та нацистський прапори», «За Українську самостійну соборну державу», 1944 рік [Додаток В], [Додаток Г]. До цих плакатів є запитання, на які потрібно відповісти учням [Додаток Д]. Далі до теми в § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух», ми бачимо наступні радянські плакати: «Україна має право виходу з СРСР (з Конституції УРСР)», «Після "вільних" виборів – "вільне" життя!» та запитання до них [Додаток Е]. До теми § 3 «Завершення радянізації західних областей УРСР», бачимо наступні карикатури: «Так мав жити вільний український селянин! А так живе український селянин у сталінських колгоспах!» та запитання до них [Додаток Ж].

До теми в § 4 «Економічне та суспільно-політичне життя», ми зустрічаємо радянський політичний плакат «Під керівництвом великого Сталіна – вперед до комунізму» 1951 р. та запитання до нього [Додаток З], карикатури «До зустрічі нового квартиранта. Добро пожалувати, товаришу ГАЗ!» з журналу «Перець» 1948 р., «Ворошиловградський паровозобудівний завод не виконує виробничого

[33] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

плану. – Не таланить нам! Ще й на рейки не стали, а вже запізнюємось!» 1951 р. та запитання до них [Додаток И], [Додаток К], радянський плакат «Добре працювати – хліб родиться!» 1947 р. та запитання до нього [Додаток Л]. До тем в § 5–6 плакатів та карикатур немає. В Розділі 2. «Україна в умовах десталінізації (1956–1964)» при вивченні теми в § 7 «Суспільно-політичне становище республіки», зустрічаємо радянські плакати «Приступаємо до роботи, товариші!», «Під керівництвом комуністичної партії. Вперед. До перемоги комунізму!» 1960-х р. та запитання до них [Додаток М]. До теми в § 8 «Стан промисловості та сільського господарства. Соціальна політика за доби «відлиги»», зустрічаємо наступні карикатури: «Підтягніться, товариші. Не відставайте!», «Машина для зустрічних перевезень», «Нема такої культури, яка могла б рівнятися з кукурудзою. Тому і звуть кукурудзу королевою ланів і двір її величності», «Кукурудза в наших краях погано росте. Кукурудза в нас не вистигає. Кукурудза – культура не для нас», «Снігозбиральний комбайн (системи Недбайлівської МТС)», «Чия б корова ревла, аби моя сита була» з журналу «Перець», 1955–1956 рр. та запитання до них [Додаток Н], [Додаток П], [Додаток Р], [Додаток С]. До тем в § 9–10 плакатів та карикатур немає. До теми в § 11 «Наука, освіта, література та мистецтво», ми зустрічаємо карикатури «Зустріч у МТС», «Кілька років точаться дискусії про перевантаження учнів середніх шкіл, а віз і нині там» з журналу «Перець» та запитання до них [Додаток Т].

В Розділі 3. «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1965–1984)», до теми в § 12 «Суспільно-політичне життя. Міжнародне становище», ми зустрічаємо наступні радянські карикатури: «Хрущов і Тінь Сталіна», «Черевик Хрущова» («Інцидент у Генеральній Асамблеї ООН», 1960 р. «Дипломатія черевика») та запитання до них [Додаток У]. До тем в § 13–14 карикатур та плакатів немає. До теми в § 15 «Наростання економічної кризи», ми зустрічаємо карикатури «Проблема дефіциту» або «Розвиток «діркової» торгівлі», «Механізація ручної праці» або «Показуха у промисловості», «Низька якість радянської продукції» або «То, може, ви на

нього сідали?», «Безгосподарність» або «Уроки безгосподарності», «Державна фарбувальня» з журналу «Перець» 1970 рр. та запитання до них [Додаток Ф], [Додаток Х], на с. 134, можна побачити карикатури «Створення дефіциту» або «Дефіцит на прилавку», «Прийом недоробок» або «Неякісне будівництво» з журналу «Перець» 1960–1970 рр. та запитання до них. До теми в § 16 карикатур та плакатів немає.

В Розділі 4. «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1985–1991)», до теми в § 17 «Початок «перебудови»», зустрічаємо карикатури «Лицемірство гласності» або «Імітація гласності», «Опір демократії», «Пристосовництво під прапором Перебудови», «Формалізм Перебудови», «Мілітаризм і нове мислення» 1985–1987 рр. та запитання до них на с. 143, с. 144, с. 145, на с. 149 підручника. До теми в § 18 «Соціально-економічне становище», на с. 151, с. 152, с. 153, с. 154, с. 156 розміщенні карикатури «Бюрократичний полігон», «Дев'ятий вал паперотворчості», «Феномен несунів», «Спекуляція і дефіцит», «Антиалкогольна кампанія», економічної кризи, невдалих реформ 1985 р., запитання до них. До тем в § 19–21 карикатур та плакатів немає. В Розділі 5. «Становлення, розвиток України як незалежної держави (1992—2013)», до теми в § 22–23 Державотворчі процеси та стан економіки, на с. 192 розміщена карикатура «Проблема закріплення кадрів на селі» 1992 р. та запитання до неї. До теми в § 24 «Міжнародні відносини України. "Помаранчева революція"», зустрічаємо яскраві карикатури «Виборчі каруселі» або «Фальсифікація через відкріпні талони» 2004 р. цих подій [Додаток Ц]. До теми в § 25 карикатур та плакатів немає. В Розділі 6. «Творення нової України (з 2014 р.)», до тем в § 26–29 карикатур та плакатів немає.

Аналізуючи підручник для 11 класу, Власова В. С., Кульчицького С. В. «Історія України (рівень стандарту)»[34], ми побачили велику кількість карикатур, та порівняно з ними малу кількість плакатів, цікаві запитання до них, які сприяють розвитку критичного мислення. Дані історичні джерела використовуються в розділах 1–5, а в 6 немає. Даний підручник підходить, для того, щоб працювати з карикатурами та плакатами.

Наступний підручник для 11 класу: Гісема О. В., Мартинюка О. О. «Історія України (рівень стандарту)»[35] [Додаток Ш]. Складається з 6 розділів, які відповідають навчальній програмі для закладів загальної та середньої освіти. Історія України та Всесвітня історія, 6–11 клас[36].

В Розділі 1. «Україна в перші повоєнні роки», карикатур та плакатів до тем в § 1–5 у підручнику немає. В Розділі 2. «Україна в умовах десталінізації», ми бачимо радянський агітаційний плакат «Піднімай цілину!», художник Ліванов В., 1954 р. та запитання до нього до теми в § 6 «УРСР на початку десталінізації» [Додаток Щ]. Зустрічаємо британську карикатуру «Усунення Сталіна від влади» на підсумки XX з'їзду КПРС 1956 р. та запитання до неї з теми в § 7 «Суспільно-політичне життя в Україні» [Додаток Ю]. До теми в § 8 «Розвиток економіки», зустрічаємо радянський агітаційний плакат «Укрупнення дрібних колгоспів – шлях до подальшого процвітання соціалістичного сільського господарства!», за укрупнення колгоспів, 1959 р. [Додаток Я]. До тем в § 9–10 карикатур та плакатів немає. В Розділі 3. «Україна в період загострення кризи радянської системи», до тем в § 11–12 карикатур та плакатів немає. До теми в

---

[34] Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[35] Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[36] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20seredn ya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

§ 13 «Зміни у складі та соціальній структурі населення», ми зустрічаємо карикатуру «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!» Добровольського В., 1984 р., яка акцентує увагу на одній із характерних вад радянської моделі економіки – зрівнюванню в оплаті праці незалежно від її результатів і дотримання трудової дисципліни (косигінська економічна реформа) та запитання до неї [Додаток А1]. До тем в § 14–15 карикатур та плакатів немає.

В Розділі 4. «Відновлення незалежної України», до теми § 16 карикатур та плакатів немає. До теми в § 17 «Поглиблення кризових явищ в економіці. Шахтарський страйк 1989 р. Політичні реформи», ми зустрічаємо радянську карикатуру «Я довів вас до "ручки" – далі ідіть самі» створена у роки «перебудови» (1985–1991 рр.) і свідчить про її провал. Економічні реформи, які передбачали запровадження елементів ринкової економіки, призвели до розвалу радянської економічної моделі і стрімкому зубожінню населення на соціально-економічне становище в СРСР, та запитання до неї [Додаток Б1]. До теми в § 18 «Зростання громадської активності українського суспільства. Проголошення Декларації про державний суверенітет України», ми зустрічаємо карикатуру «Гласність!» створену у роки «перебудови» 1985–1991 рр., і демонструє істинне «обличчя» гласності та запитання до неї [Додаток В1]. До теми § 19 карикатур та плакатів немає. В Розділі 5. «Становлення України як незалежної держави», до тем в § 20–21 карикатур та плакатів немає. До теми в § 22 «Політичні процеси в Україні в 1999–2005 рр. "Помаранчева революція"», зустрічаємо плакат «Україно, тобі не соромно?» із вимогами знайти й покарати вбивць журналіста Гонгадзе Г., 2001 р. [Додаток Г1]. До тем в § 23–25 карикатур та плакатів немає. До теми в § 26 «Суспільно-політичне та економічне життя Україні у 2002–2010 рр.», ми зустрічаємо плакат агітаційний «Партія регіонів! Зроби свій вибір!» різних партій та блоків на виборах 2007 р. [Додаток Д1]. В Розділі 6. «Творення нової України», до теми в § 27 «Україна у 2010–2014 рр. Революція Гідності», ми зустрічаємо карикатуру «Дівчинко, посунься, ти мене утискаєш!» на мовну

ситуацію в Україні, 2012 р. та запитання до неї [Додаток Е1]. До теми в § 28 «Україна в системі міжнародних відносин. Збройна агресія Росії», ми зустрічаємо передвиборчі плакати «Жити по-новому. Петро Порошенко» кандидатів у Президенти України, 2014 р. [Додаток Ж1], карикатуру «Мінські домовленості», 2015 р. [Додаток З1]. До теми в § 29 карикатур та плакатів немає.

Аналізуючи підручник для 11 класу: Гісема О. В., Мартинюка О. О. «Історія України (рівень стандарту)»[37], ми побачили значну кількість карикатур та плакатів, цікаві запитання, які сприяють розвитку критичного мислення, висловлюванню власної думки. Так ці історичні джерела використовуються в розділах 2–6, а 1 немає. Даний підручник підходить, для того, щоб працювати з карикатурами та плакатами.

Наступний підручник для 11 класу: Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О. «Історія України (рівень стандарту)»[38] [Додаток И1]. Складається зміст з 6 розділів, які відповідають навчальній програмі для закладів загальної та середньої освіти. Історія України та Всесвітня історія, 6–11 клас[39].

В Розділі 1. «Україна в повоєнний період», до теми в § 1 карикатур та плакатів немає. До теми в § 2 «Установлення кордонів УРСР із сусідніми державами та її зовнішньополітична діяльність», ми зустрічаємо карикатуру «Сталін вирівнює» на формування західного кордону УРСР. Й. Сталін відрізає частину українських земель Польщі та запитання до неї [Додаток К1]. До теми в § 3 «Внутрішньополітична та економічна ситуація в УРСР», ми зустрічаємо

---

[37] Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[38] Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

[39] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20seredn ya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

радянський агітаційний плакат «Нова п’ятирічка – п’ятирічка великого будівництва», що вказує на мету відбудови народного господарства після Другої світової війни, першочерговий розвиток важкої промисловості др. пол. 1940–поч. 1950-х рр. [Додаток Л1], радянські агітаційні плакати відбудови народного господарства після Другої світової війни 1946–1950 рр. на с. 21, с. 26, с. 29 підручника. До тем в § 4–5 карикатур та плакатів немає. В Розділі 2. «Україна в умовах десталінізації», до теми в § 6 карикатур та плакатів немає. До теми в § 7 «Суспільно-політичне життя в УРСР», ми зустрічаємо британську карикатуру «Усунення Сталіна від влади» на підсумки XX з’їзду КПРС, 1950-ті рр. та запитання до неї [Додаток М1]. До теми в § 8 «Розвиток економіки та зміни в соціальній сфері», ми зустрічаємо карикатури «Раднаргосп», «Планова система» з журналу «Крокодил», акцентує увагу на перевагах однієї з реформ Хрущова М. створення раднаргоспів 1957 р., та запитання до них [Додаток Н1], [Додаток П1], радянський агітаційний плакат «За виробництвом м’са, молоко й масла на одну особу наздоженемо Америку!», 1950–1960-ті рр. [Додаток Р1].

До тем в § 9–10 карикатур та плакатів немає. В Розділі 3. «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік», до теми в § 11 карикатур та плакатів немає. До теми в § 12 «Економічна ситуація в УРСР», ми зустрічаємо радянську карикатуру «Текстильній фабриці потрібні: покупці» Семенова І., 1960-ті рр. та запитання до неї [Додаток С1], радянський плакат «Будні планової економіки», 1965 р. та запитання до нього [Додаток Т1]. До теми в § 13 «Демографічні й соціальні зміни. Життєвий рівень населення», ми зустрічаємо карикатури «Як бачите, і ми механізували ручну працю», «Овочева база» 1960-ті рр., Уборевич-Боровський В. та Добровольського В. «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!», 1984 р. та запитання до них [Додаток У1], [Додаток Ф1], карикатуру «Громадяни, хто від Сидора Андрійовича – не стійте, його тільки-но зняли», Добровольський В., радянський агітаційний плакат «Нетрудовим доходам – заслін!», що висвітлює

боротьбу з нетрудовими доходами, 1970–1980-ті рр., зустрічаємо на с. 106 підручника. До тем в § 14–15 карикатур та плакатів немає.

В Розділі 4. «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік», до теми в § 16 «Початок “перебудови” в СРСР і УРСР», ми зустрічаємо плакат «Свободу політв’язням», із яким учасники Українського культурологічного клубу взяли участь у демонстрації, приуроченій до другої річниці Чорнобильської аварії, 1988 р. [Додаток Х1]. До теми в § 17 «Поглиблення кризових явищ в економіці. Шахтарський страйк 1989 р. Політичні реформи», ми зустрічаємо радянську карикатуру «Homo Sovetikus перебудовується», 1990-ті рр. та запитання до неї [Додаток Ц1]. До тем в § 18–19 «Зростання громадської активності українського суспільства. Проголошення Декларації про державний суверенітет України», ми зустрічаємо карикатуру «Гласність!», демонструє істинне «обличчя» гласності, 1980-ті рр. та запитання до неї [Додаток Ш1]. До теми в § 20 карикатур та плакатів немає.

В Розділі 5. «Розвиток України як незалежної держави», до тем в § 21–22 карикатур та плакатів немає. До теми в § 23 «Політичні процеси в Україні в 1999–2005 рр. “Помаранчева революція”», ми зустрічаємо плакат «Україно, тобі не соромно?» із вимогами знайти вбивць журналіста Гонгадзе Г., 2001 р. та запитання до нього [Додаток Щ1]. До теми в § 24 карикатур та плакатів немає. До теми в § 25 «Суспільно-політичне та економічне життя України у 2005–2013 рр.», ми зустрічаємо плакат агітаційний «Партія регіонів. Зроби свій вибір!» різних партій та блоків на виборах 2007 р. [Додаток Ю1]. До теми в § 26 карикатур та плакатів немає. До теми в § 27 «Зовнішня політика та міжнародні зв’язки України в 1992–2013 рр.», ми зустрічаємо плакат, присвячений співробітництву ЄС та України та запитання до нього [Додаток Я1]. До теми в § 28 карикатур та плакатів немає. В Розділі 6. «Європейський вибір України. Російсько-українська війна», до теми в § 29 «Революція гідності», ми зустрічаємо карикатуру на поширення «русского міра», 2000-ні рр. та запитання до неї

[Додаток А2]. До теми в § 30 «Початок війни Росії проти України», ми зустрічаємо карикатуру на незаконний референдум у Криму, 2014 р. [Додаток Б2], плакат «Разом ми сила», що відображає волонтерську діяльність [Додаток В2]. До тем в § 31–33 карикатур та плакатів немає.

Аналізуючи підручник для 11 класу: Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О. «Історія України (рівень стандарту)»[40], ми побачили велику кількість карикатур та плакатів, цікаві завдання, які сприяють розвитку критичного мислення, висловлювання власної думки. Переважно дані історичні джерела використовуються в усіх розділах. Даний підручник підходить, для того, щоб працювати з карикатурами та плакатами.

В 11 класі з всесвітньої історії вивчається період від 1945 р. до сучасності. Це включає в себе події «Холодної війни», масштабні конфлікти, здобуття незалежності багатьма країнами та інші важливі процеси, що впливають на сучасний світ.

Наступний підручник для 11 класу: Щупака І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»[41] [Додаток Г2]. Складається зміст з 6 розділів, які відповідають навчальній програмі для закладів загальної та середньої освіти. Історія України та Всесвітня історія, 6–11 клас[42].

В Розділі 1. «Облаштування повоєнного світу», до теми в § 1 карикатур та плакатів немає. До теми в § 2 «Початок “Холодної війни”», ми зустрічаємо

---

[40] Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

[41] Щупак І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[42] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

радянські карикатури «Різні світи – різні образи», «Карибська криза» та запитання до них [Додаток Д2], [Додаток Е2]. В Розділі 2. «Держави Північної Америки та Західної Європи», до тем в § 3–10 карикатур та плакатів немає. В Розділі 3. «Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси», до теми в § 11 «Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи. Особливості розвитку Болгарії та Югославії», ми зустрічаємо радянську карикатуру «Антисовєтська Моська. Кличка Тіто», Єфімова Б., 1945-ті рр. та запитання до неї [Додаток Ж2]. До тем в § 12–13 карикатур та плакатів немає. До теми в § 14 «Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору. Сталінська модель соціалізму в Чехословаччині і “Празька весна” 1968 р.», ми зустрічаємо карикатури «Два обличчя: 1945 та 1968 рр.» на наслідки та значення «Празької весни» та запитання до них [Додаток З2]. До теми в § 15 «СССР: завершення епохи Сталіна. “Хрущовська відлига”», ми зустрічаємо радянський пропагандистський плакат «Дякуємо рідному Сталіну, за щасливе дитинство!» [Додаток И2], карикатуру з газети «Правда» про «лікарів-отруйників», що мала антисемітський характер [Додаток К2].

До тем в § 16–18 карикатур та плакатів немає. До теми в § 19 «Росія наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст. Політична, економічна й ідеологічна експансія Російської Федерації», ми зустрічаємо карикатуру «Російські маніпуляції у Європі за допомогою газового ресурсу» [Додаток Л2]. До теми в § 20 карикатур та плакатів немає. В Розділі 4. «Держави Азії, Африки та Латинської Америки», до тем в § 21–26 карикатур та плакатів немає. До теми в § 27 «Африка у другій половині ХХ–у першій чверті ХХІ ст.», ми зустрічаємо карикатуру «Деколонізація» Берендта Ф., 1960 р. та запитання до неї [Додаток М2]. До теми в § 28 карикатур та плакатів немає. В Розділі 5. «Міжнародні відносини», до теми в § 29 «Динаміка “Холодної війни”», ми зустрічаємо радянську карикатуру «Різні світи – різні образи. Вашингтонська голубка» [Додаток Н2]. До тем в § 30–32 карикатур та плакатів немає.

В Розділі 6. «Повсякденне життя і культура», до тем в § 33–36 карикатур та плакатів немає.

Аналізуючи підручник для 11 класу: Щупака І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»[43], ми побачили значну кількість карикатур та плакатів, цікаві завдання, які сприяють розвитку критичного мислення, висловлюванню власної думки. Переважно дані історичні джерела використовуються в розділах 1, 3, 4, 5 в 2, 6 розділах немає. Даний підручник підходить, для того, щоб працювати з карикатурами та плакатами.

Наступний підручник для 11 класу: Васильків І. Д., Сіромського Р. Б., Островського В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»[44] [Додаток П2]. Складається зміст з 6 розділів, які відповідають навчальній програмі для закладів загальної та середньої освіти. Історія України та Всесвітня історія, 6–11 клас[45].

В Розділі 1. «Облаштування повоєнного світу», до теми в § 1–2 карикатур та плакатів немає. До теми в § 3–4 «Початок “Холодної війни” й формування біполярного світу», ми зустрічаємо плакат «Управління економічного співробітництва США для пропаганди “плану Маршалла” в Європі» [Додаток Р2], карикатури «План Маршалла – те саме, що план маршала Сталіна, але без механічних проблем», «За невдалих спроб дядька Сема поставити під свій контроль європейських політиків – батько Сталін міг би досягти більшого успіху з гнучкішим матеріалом» з газети «Вашингтон пост», 1949 р. та запитання до них [Додаток С2]. В Розділі 2. «Держави Північної Америки та Західної Європи:

---

[43] Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[44] Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[45] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20seredn ya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

формування постіндустріального суспільства», до тем § 5–13 карикатур та плакатів немає. В Розділі 3. «Держави Центрально-Східної Європи: трансформаційні процеси», до теми в § 14 «Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи», ми зустрічаємо американську карикатуру «Червоний айсберг», 1960 р. [Додаток Т2]. До теми в § 15–16 «Кризи комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи», ми зустрічаємо польський плакат «Молодь вперед до боротьби за щасливе соціалістичне польське село», 1950-ті роки [Додаток У2]. До теми в § 17–18 «Союз Совєтських Соціалістичних Республік», ми зустрічаємо радянські агітаційні плакати «Відбудуємо на славу!», «Жінки в колгоспах – велика сила», «1 травня 1953» [Додаток Ф2], радянські агітаційні плакати «На цілині», «Кукурудза – важлива сільськогосподарська культура», та запитання до них [Додаток Х2].

В Розділі 4. «Розпад колоніальних імперій. Країни Азії, Африки, Латинської Америки», до теми в § 19 карикатур та плакатів немає. До теми в § 20 «Країни Близького і Середнього Сходу», ми зустрічаємо карикатуру «Хосні Мубарак проти туніського ефекту доміно», Латуфа К., 2011 р. [Додаток Ц2]. До теми в § 21 карикатур та плакатів немає. До теми в § 22 «Країни Латинської Америки», ми зустрічаємо карикатуру «Мені болить від цього більше, аніж тобі!», Вольтман, 1962 р., Хрущов Микита у ролі дантиста «виймає» ракети з рота Кастро Фіделя [Додаток Ш2]. В Розділі 5. «Міжнародні відносини», до теми в § 23 карикатур та плакатів немає. До теми в § 24 «Рецидиви “Холодної війни”». Реакція світової спільноти на російську агресія супроти України, ми зустрічаємо карикатури «Ласково просимо до путінленду! Діди воювали…можемо повторити», Кустовський О., 2018 р., «Карта отруйних грибів» в The Times, Брукс П., 2023 р. [Додаток Щ2], [Додаток Ю2]. В Розділі 6. «Повсякденне життя і культура», до тем в § 25–26 карикатур та плакатів немає.

Аналізуючи підручник для 11 класу: Васильків І. Д., Сіромського Р. Б., Островського В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»[46], ми побачили значну кількість карикатур та плакатів, цікаві завдання, які сприяють розвитку критичного мислення. Переважно дані історичні джерела використовуються в розділах 1, 3, 4, 5 в 2, 6 розділах немає. Даний підручник підходить, для того, щоб працювати з карикатурами та плакатами.

Отже, карикатури та плакати є історичними джерелами. В шкільному курсі історії 11 класу, який вивчає історичні події від 1945 р. до сьогодення, вони сприяють формуванню в учнів історичних компетентностей: логічної, аксіологічної, мовленнєвої, інформаційної. Навчальні програми з історії України та Всесвітньої історії для 6–11 класів[47] чітко визначають, що засвоєння цих історичних компетентностей є обов'язковим. Використання карикатур і плакатів в навчальному процесі є потужним інструментом для формування світогляду школярів. Ці візуальні джерела не лише роблять навчання більш захоплюючим, а й допомагають розвивати критичне мислення, емпатію та розуміння складних соціальних та політичних явищ. Карикатури та плакати в 11 класі є не просто доповненням, а важливим інструментом для розвитку критичного мислення та глибокого, усвідомленого розуміння історії.

Проаналізувавши підручники з історії України та всесвітньої історії для 11 класу щодо використання карикатур та плакатів, ми дійшли висновку, що в підручниках багато цих історичних джерел, завдання на аналіз, висловлювання власної думки, творчого характеру. Серед підручників з історії України, ми б

---

[46] Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[47] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

виділили підручник Власова В. С., Кульчицького С. В[48]., та підручник Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О[49]., бо в них порівняно, з іншими підручниками велика кількість використання карикатур та плакатів до більшості тем в розділах, цікаві завдання, які сприяють розвитку критичного мислення. Не перевантажені підручники текстовим матеріалом, наявність QR-кодів, для додаткової інформації, багато завдань для роботи в групах. Серед підручників з всесвітньої історії, ми б виділили підручник Щупака І. Я[50]. та підручник Васильків І. Д., Сіромського Р. Б., Островського В .В[51]., бо в них порівняно, з іншими підручниками значна кількість використання карикатур та плакатів до тем в розділах, завдання на аналіз, висловлювання власної думки, творчого характеру. Переваги підручників: невеликий обсяг текстового матеріалу, QR-коди з додатковою інформацією, велика кількість завдань для групової роботи та наявність словника. Карикатури та плакати, які використовуються в підручниках, спеціально підібрані для активізації розумової діяльності учнів.

---

[48] Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

[49] Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

[50] Щупак І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

[51] Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ КАРИКАТУР ТА ПЛАКАТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 11 КЛАСІ

2.1. Методичні рекомендації до проведення уроку з історії України та всесвітньої історії з використанням карикатур в 11 класі

Використання карикатур на уроках історії в 11 класі є ефективним способом зробити заняття більш інтерактивними та цікавими. Це не лише допомагає учням краще запам'ятовувати факти, але й сприяє розвитку аналітичних навичок, розумінню контексту історичних подій, а також формуванню ключових компетентностей, таких як логічна, аксіологічна, мовленнєва та інформаційна. Впровадження карикатур сприяє розвитку критичного мислення, адже учні вчаться аналізувати візуальні джерела, розпізнавати підтексти, іронію та сарказм. Такі інструменти допомагають актуалізувати історичні знання, мотивують до вивчення предмета завдяки пробудженню інтересу та активізації дискусій у класі. Карикатури є важливими історичними джерелами, що потребують інтерпретації, подібно до письмових документів, і це значно сприяє вдосконаленню аналітичних навичок учнів[52].

Як стверджує Коменський Я.[53]: «Усе, що тільки можна уявляти для сприйняття почуттями, а саме: видиме – для сприйняття зором, те, що почуте – слухом, запахи – нюхом, те, що смакує – смаком, доступне дотику – шляхом дотику. Якщо які-небудь предмети відразу можна сприйняти декількома почуттями, нехай вони відразу схоплюються декількома почуттями»· Як ми вже

---

[52] Турченко Г. Ф, Тоцька С. І. Курс історії та громадянської освіти у профільній школі : методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2025. С. 32. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/27613

[53] Тараніна К. М. Використання умовно-графічної наочності на уроках історії. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/vikoristannya-umovno-grafichno-naochnosti-na-urokah-istori-28985.html (дата звернення: 06.11.2025)

зрозуміли з першого розділу, до візуальних джерел можна віднести увесь спектр наочності, яку застосовують на уроках історії. Будь-який об'єкт, у тому числі й історичний, стає більш зрозумілим, набуваючи форми наочності. У педагогічній практиці використання наочних засобів ефективно поєднується з пояснювальним словом учителя[54].

Шкільний курс історії 11 класу, вивчає історичні події від 1945 р. до сьогодення. На вивчення історії України виділено 52 години, на всесвітню історію 35 годин[55], 1,5 годин в тиждень на історію України та 1 година на Всесвітню історію[56]. Нами визначено та сформульовано методичні рекомендації, щодо використання карикатур на уроках історії України та всесвітньої історії, в 11 класі. Карикатура має на меті: критику, висміювання, сатиру; викликати сміх, іронію або обурення, показуючи негативні чи смішні сторони явища чи особи. Плакат, має на меті: заклик до дії, інформування, агітація; спонукати глядача до конкретної думки, вчинку чи популяризувати ідею.

Карикатури можна використовувати на всіх етапах уроку, як наочність до теми. Організаційний момент/Мотивація: привернути увагу, створити емоційний настрій. Показати сатиричне зображення, що відображає суперечність або ключовий конфлікт майбутньої теми (наприклад, соціальний, політичний). Актуалізація опорних знань: згадати попередній матеріал. Показати карикатуру, пов'язану з попередньою темою, для швидкого «входження» в матеріал (метод «мозкового штурму»). Вивчення нового матеріалу: пояснити складну тему, події через образність, унаочнення. Закріплення та систематизація знань: тренування навичок, перевірка розуміння. Запропонувати учням пояснити значення

---

[54]Цвяткова О. Методичні рекомендації «Метод наочності». *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-metod-naochnosti-35038.html (дата звернення: 05.08.2025)

[55] Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf

[56]Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти ІІІ ступеня (дата затвердження: наказ Міністерства освіти і науки України 20.04.2018 № 408 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України 20.06.2025 № 890). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/typovi-programu-2-11/typova-osv-prohr-zzso-iii-stupenya-890.pdf

карикатури, використовуючи вивчені терміни, або створити підпис до неї, проаналізувати карикатуру. Підсумок уроку/Рефлексія: оцінка рівня засвоєння, обговорення емоційного сприйняття теми. Показати карикатуру і попросити учнів оцінити її актуальність після вивчення теми, групова робота: придумайте діалог між персонажами, створіть підпис до карикатури. Що зрозуміло тепер, чого не було зрозуміло на початку? Домашнє завдання: творче завдання, поглиблення знань.

Для початку вчителю слід підготуватися до уроку. Потрібно зробити добір карикатур, в залежності від теми, яку вивчаєте. Тема визначається згідно програми та змістом підручника. Оберіть карикатури, які яскраво ілюструють ключові теми курсу історії України для 11 класу. Це можуть бути зображення, що стосуються, наприклад: «Хрущовська відлига» та боротьба з «культом особи». Період «застою» (наприклад, дефіцит, бюрократія). Дисидентський рух і т. д. З всесвітньої історії, це можуть бути зображення, що стосуються, наприклад тем: «Празька весна» 1968 р. «Деколонізація Африки. Крах апартеїду», «Динаміка “Холодної війни”» і т. д. Важливо, щоб карикатури були не надто складними для сприйняття, але водночас містили достатньо інформації для аналізу. Для цього вчитель може використовувати шкільний підручник з історії України, всесвітньої історії для 11 класу або знайти карикатури до певної теми в інтернеті, журнали «Перець», «Крокодил».

Визначення цілей: потрібно сформулювати, яких результатів ви очікуєте від уроку. Це може бути розвиток навичок аналізу візуальних джерел, розуміння сатири як засобу політичної боротьби, формування уявлень про ставлення суспільства до певних подій тощо. Розвивати навички критичного мислення, аналізу візуальних джерел, роботи в групах. Формувати толерантне ставлення до різних точок зору та усвідомлення важливості миру та співпраці.

Слід визначити тип уроку: урок засвоєння нових знань; урок формування умінь і навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та систематизації знань; урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок;

комбінований (змішаний) урок[57]. Формулювання навчальних цілей є ключовим аспектом педагогічного процесу, спрямованим на визначення знань, які необхідно сформувати у здобувачів освіти. Це означає, що потрібно чітко окреслити, які факти, явища, поняття, процеси та висновки учні мають опанувати. Виховні цілі, своєю чергою, передбачають діяльність, спрямовану на формування у школярів певних переконань і моральних якостей шляхом засвоєння важливих цінностей. Визначення розвивальних цілей охоплює планування роботи над формуванням умінь і навичок, а також розвитком історичного та критичного мислення учнів. Після постановки цілей уроку необхідно переходити до проектування механізмів їх реалізації. У цьому контексті вчитель має окреслити зміст і структуру навчального заняття, вибрати відповідні методи та методичні прийоми, а також визначити форми організації пізнавальної діяльності.

У процесі підготовки до уроку педагог повинен продумати послідовність викладу матеріалу: з чого почати заняття, яким чином завершити його та як розподілити теми так, щоб забезпечити логічну взаємозв'язану структуру заняття. Результати такого обмірковування відображаються у формі плану-конспекту уроку. Упорядкування цього документу дозволяє педагогові уточнити задум заняття, структурно розподілити його у часі та забезпечити гармонійний його перебіг[58]. Також використання карикатур на уроках здебільшого про дослідницький метод, підійде частково-пошуковий або евристичний метод[59]. Повинен бути демократичний стиль. Не забувайте, що учні є суб'єктами навчання, а не об'єктами. Суб'єктом називають особу, яка активно впливає на

---

[57] Вашуленко О. В. Типи та структура уроків навчання грамоти (читання). *Початкова школа* (12), 2014. С. 5–10 URL: https://surl.lu/naqjmu

[58] Терно С. О. Педагогічна практика (методичні рекомендації для здобувачів рівня вищої освіти бакалавр спеціальності «історія та археологія»): методичні рекомендації. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 24 с. URL: https://surl.li/mqdfma

[59] Кольчак М. М., Кишинівська А. О., Меркульєва Л. М. Пам'ятка для педагогічних, науково-педагогічних працівників «Методи навчання та їх класифікація». *ВСП «Криворізький фаховий коледж Національного авіаційного університету»*. Кривий Ріг, 2021. 24 с. URL: http://kk.nau.edu.ua/article/5859

ситуацію та змінює її, тоді як об’єкт являє собою того, хто пасивно піддається зовнішнім впливам без прояву власної ініціативи. Особистісно-діяльнісний підхід до навчання зосереджений на особистості учня, підкреслюючи його унікальність і самобутню цінність[60].

Слід розпочати урок із запитання до учнів: Що таке карикатура і яку роль вона відігравала в історії? Де вони її бачили? Запропонуйте їм згадати приклади карикатур із сучасності. Це допоможе активізувати їхні знання та залучити до обговорення. Коротко поясніть, що карикатура – це не лише кумедний малюнок, а й потужний інструмент пропаганди, критики та вираження громадської думки.

Повідомте учнів, що сьогодні вони працюватимуть в групах, аналізуючи карикатури різних історичних періодів. Слід поділити клас на 3 або 4 групи, в залежності від кількості учнів, в умовах дистанційного навчання можна в Zoom, розподілити учнів на команди та створити сесійні зали для групової роботи та дати певний час для виконання завдання. Бажано кожній групі запропонувати для аналізу одну або дві карикатури. Завдання можна оформити у вигляді роздаткового матеріалу. Це сприятиме співпраці та обміну ідеями. Роздайте кожній групі набір карикатур (бажано на окремих аркушах) та картку-завдання, якщо ми працюємо онлайн надайте посилання на онлайн-дошку, наприклад: Padlet, Google Jamboard, Classrooms-creen[61], де вже розміщенні для роботи карикатури, для кожної групи. Слід надати учням пам’ятку, алгоритм, аналізу карикатури, або перед тим, як учні будуть самостійно в групах працювати з карикатурами навести приклад, як аналізувати її.

Пропонуємо універсальний алгоритм аналізу карикатури, розроблений дослідниками Морозом П. та Пометун О.: «Опис карикатури: опишіть

---

[60] Шевчук А. В. Особистісно-орієнтоване навчання - один із важелів у формуванні сучасної особистості. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/osobistisno-orientovane-navchannya---odin-iz-vazheliv-u-formuvanni-suchasno-osobistosti-210895.html (дата звернення: 10.09.2025)

[61] Деділова Т. В., Кононенко Я. В., Андрух С. Л. Інтерактивні онлайн дошки як засіб активізації діяльнісного підходу у підготовці фахівців економічних і технічних спеціальностей. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*: зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2022. № 2 (29). С. 123–133. URL: https://dspace.khadi.kharkov.ua/items/5802f60d-d778-44fc-8f40-4009b4e839f5

персонажів. За допомогою яких художніх символів створені ці образи. Інтерпретація: назвіть приблизний час створення даної карикатури; Якій події вона присвячена? Чи впізнаєте ви персонажів? Чому ви зробили такий висновок? Визначте, яку роль відігравали дані персонажі в подіях, що передували появі даної карикатури. Визначте символи, що використав автор. Чому, на вашу думку, він зупинився саме на них? Чи принижує дана карикатура персонажів зображених на ній? Яке ставлення до персонажів позитивне чи негативне демонструє карикатура? Чи згодні ви з такою інтерпретацією історичної події? Яку ідею хотів донести до нас автор? Охарактеризуйте політичну позицію автора. Аналіз карикатури: Що вам відомо про події зображені на карикатурі? Яка головна ідея даної карикатури? Що саме вона висміює? (зовнішність політичного діяча, його поведінку, політичне явище чи подію). Прибічником якої політичної ідеології є автор карикатури? Чому ви зробили такий висновок? Чи згодні ви з позицією автора в інтерпретації даної події? Свою відповідь обґрунтуйте. Історична емпатія: Уявіть себе мешканцем Австрії 1938 року, опишіть Ваше ставлення до даної події. Уявіть себе мешканцем Німеччини 1938 року, опишіть Ваше ставлення до даної події» [62].

У результаті розкриття даних змістових питань вчитель здійснює формування хронологічної, просторової, інформаційної, мовленнєвої, логічної, аксіологічної компетенцій. Важливо, щоб цей процес проходив узгоджено та органічно. Для ефективного застосування карикатур на уроках історії необхідно забезпечити учням можливість кількаразового опрацювання відповідного алгоритму під наглядом педагога. Такий підхід допоможе їм належним чином підготуватися до самостійної роботи з подібними джерелами. Систематичне дотримання цього алгоритму сприятиме формуванню важливих навичок учнів,

[62] Веркалець Т. Я. Використання історичних карикатур у процесі формування предметних компетентностей учнів у курсі всесвітньої історії. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі* (XXVII Каришинські читання): матер. міжнар. наук.-практ. конфер. (28–29 травня 2020). Полтава: Астрая, 2020. С. 165–166. URL: https://surl.li/zyouuf

таких як спостережливість, уважність та критичне мислення, які є ключовими для аналізу та інтерпретації різноманітних історичних джерел.

Можна побачити, ще один алгоритм аналізу карикатури, розроблений дослідниками Морозом П. та Мороз І.: «Розгляньте уважно карикатуру. Коли вона була створена? Якій історичній події чи якому явищу вона присвячена? Чи упізнаєте ви персонажів карикатури? Завдяки чому? Що вони роблять? Як вони одягнені? Наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі та предмети? Якими засобами це досягається? Визначте символи, використані в карикатурі. Що вони означають? Чому художник помістив їх у малюнок? Що означає підпис до карикатури? Чи збігається він з сюжетом малюнка? Яке ставлення відображає карикатурист до персонажів чи події? Які ідеї та політичні погляди, на вашу думку, сповідує автор малюнка? За якими ознаками це можна визначити? Що ви знаєте про зображену історичну подію, явище та зображених на карикатурі історичних осіб з інших джерел інформації? Чи згодні ви з інтерпретацією персонажів, подій, явищ, яку подає автор карикатури? Яку нову інформацію ви отримали під час аналізу карикатури? Порівняйте її з тим, що вже знали» [63].

З огляду на мету уроку, задум педагога та специфіку зображеного матеріалу, робота з карикатурою може бути збагачена додатковими запитаннями та завданнями. Наприклад, учням можна запропонувати проаналізувати напис (або написи), що супроводжують карикатуру, створити власний заголовок чи підпис для неї. Варто також дослідити, як можна інтерпретувати думки одного з персонажів (або декількох), зважаючи на їхні висловлювання. Додатково може бути корисним завдання на розробку діалогу чи реплік між персонажами карикатури, що сприятиме подальшому залученню учнів до аналізу змісту та контексту цього джерела.

---

[63] Мороз П., Мороз І. Використання політичної карикатури кінця XIX-початку XX ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український Педагогічний журнал*. 2023. №4. С.184–194. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/638/618

Також потрібно звертати увагу на символи, які використовуються в карикатурах та потрібно вміти їх розшифровувати, тлумачити. Алгоритмом аналізу карикатури є послідовність кроків, що допомагає розкрити її ідею та історичне значення. Цей підхід розвиває критичне мислення та вчить читати візуальні джерела.

Існує наступний алгоритм аналізу карикатури розроблений Турченко Г. Ф. та Тоцькою С. І.: «Підготовка: оберіть карикатуру, пов'язану з темою (наприклад, Першу світову війну, сталінські репресії, скасування кріпацтва 1861 р., події Революції Гідності тощо). Переконайтесь, що вона зрозуміла та підходить за стилем та контекстом. Аналіз за запитаннями: Що зображено? (опис подій, осіб, символів); Хто створив карикатуру? Коли? (Хто був автором? Який контекст?); Яке послання передає карикатура? Чи є упередження? Яка точка зору зображена? Чи згодні ви з поданою інтерпретацією? Так чи ні, чому?» [64].

Учителю слід запропонувати ефективні методи роботи із запропонованою карикатурою, які сприятимуть поглибленому розумінню учнями навчального матеріалу. Наприклад, можна застосувати підхід «історичне детективне дослідження», коли учні аналізують зміст карикатури, досліджуючи її контекст і розшифровуючи повідомлення, яке вона передає. Іншим варіантом є організація дебатів, в рамках яких розглядаються різні точки зору на події або явища, ілюстровані у карикатурі. Також доцільно заохотити учнів до творчої реконструкції, пропонуючи їм створити власну карикатуру на тему, яка досліджується, використовуючи для цього електронні інструменти або традиційні художні засоби. Для забезпечення ґрунтовного засвоєння матеріалу теми рекомендується звертатися до додаткових джерел. Зокрема, корисними можуть стати підручники з методики викладання історії та громадянської освіти,

[64] Турченко Г. Ф, Тоцька С. І. Курс історії та громадянської освіти у профільній школі : методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2025. С.32. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/27613

а також наукові статті, які висвітлюють питання оцінювання знань, умінь і навичок учнів. Такий підхід дозволить урізноманітнити навчальний процес і сприяти формуванню критичного мислення та аналітичних здібностей учнів.

Слід дати групам однакову тему, але різні карикатури, або теми які вже вивчили, загалом вчитель може обрати самостійно. Слід використовувати 1 або 2 карикатури, щоб небуло перевантаження. Після обговорення у групах, учні презентують результати аналізу. Вчителю потрібно заохочувати інших учнів ставити запитання та доповнювати відповіді. Коротке творче завдання: запропонуйте учням усно придумати альтернативний підпис до однієї з представлених на уроці карикатур. Можна запропонувати таке домашнє завдання: знайти в інтернеті карикатуру до певної теми та проаналізувати її за планом, розробленим на уроці, або учні описують карикатуру в есе (5–7 речень). Це допоможе закріпити навички, здобуті на уроці. Додаткові поради: використовуйте сучасні технології, покажіть карикатури на інтерактивній дошці чи через проектор. Це зробить зображення більш виразними та зручними для аналізу. Стимулюйте творчість: запропонуйте учням створити власну карикатуру на певну історичну подію або запропонувати альтернативну підпис до вже існуючої.

Отже, нами визначено та сформульовано методичні рекомендації, щодо використання карикатур на уроках історії України та всесвітньої історії в 11 класі. Педагог повинен завжди пам’ятати, що учні є суб’єктами, а не об’єктами навчального процесу. Під час розробки уроку із залученням карикатур доцільно використовувати дослідницький метод, а також елементи частково-пошукового методу, доповнені роботою у групах. Учителю важливо забезпечити учнів відповідними матеріалами, такими як пам'ятка або алгоритм для аналізу карикатур, задля сприяння ефективного процесу навчання.

2.2. Методичні рекомендації проведення уроку з історії України та всесвітньої історії з використанням плакатів в 11 класі

Використання плакатів на уроках історії є дієвим способом зробити навчальний матеріал більш наочним, легшим для запам'ятовування та сприятливим для залучення учнів до активної участі. Вони можуть виконувати функцію наочних посібників для пояснення нових тем або використовуватися як засіб для самостійної роботи і виконання проєктів. Це сприяє розвитку історичних компетентностей, зокрема логічної, аксіологічної, мовленнєвої та інформаційної. Наочні матеріали виступають важливим засобом для розкриття суті історичних явищ, формування ключових понять і закономірностей, забезпечуючи їх краще засвоєння. Візуалізація в навчанні розвиває уяву, спостережливість, пам'ять і мовлення учнів, підтримуючи зацікавленість до історичного минулого[65].

Робота з плакатами сприяє формуванню в учнів здатності до аналізу й оцінювання різноманітних інтерпретацій історичних процесів, а також розвитку критичного ставлення до них. Цей вид діяльності слугує важливим підґрунтям для розвитку критичного мислення.

Нами визначено та сформульовано методичні рекомендації, щодо використання плакатів на уроках історії України та всесвітньої історії в 11 класі, які є однакові. Вони схожі на методичні рекомендації використання карикатур на уроках історії, але є різниця в аналізі цих джерел. Карикатура має на меті: викриття, критику, висміювання, сатиру. Плакат, має на меті: заклик до дії, інформування, агітація.

Плакати можна використовувати на всіх етапах уроку: від організаційного моменту до рефлексії, домашнього завдання, як наочність до теми. Актуалізація/ Мотивація: залучення, постановка проблеми, визначення цілей. Показати

---

[65] Тараніна К. М. Використання умовно-графічної наочності на уроках історії. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/vikoristannya-umovno-grafichno-naochnosti-na-urokah-istori-28985.html (дата звернення: 13.08.2025)

соціальний, агітаційний плакат про історичну подію з теми як проблемне питання. Лозунг плаката може стати назвою або епіграфом уроку. Вивчення нового матеріалу: унаочнення, запам'ятовування. Закріплення та систематизація: аналіз агітаційного плаката як історичного джерела, відновити плакат, наприклад, закрити деякі елементи або лозунг, або проаналізувати його елементи, використовуючи щойно вивчений матеріал. Контроль та оцінювання: перевірка знань у візуальній формі. Плакат як основа для тестування: пронумерувати елементи плаката і попросити пояснити їхнє значення чи функцію. Домашнє завдання/Рефлексія: творче завдання, поглиблення, зворотний зв'язок.

Бажано для початку вчителю підготуватися до уроку. Слід зробити добір плакатів, в залежності від теми, яку вивчаєте. Тема визначається згідно програми та змістом підручника. Оберіть плакати, які яскраво ілюструють ключові теми з історії України та всесвітньої історії для 11 класу. Це можуть бути зображення, що стосуються, наприклад: «"Хрущовська відлига" та боротьба з "культом особи"». «Період "застою"» (наприклад, дефіцит, бюрократія і т.д.). З всесвітньої історії: «Німецьке та італійське "економічне диво"», «Рейганоміка», «Тетчеризм», «Науково-технічна революція (НТР)» і т. д. Важливо, щоб плакати були не надто складними для сприйняття, але водночас містили достатньо інформації для аналізу. Для цього вчитель може використовувати шкільний підручник з історії України та всесвітньої історії для 11 класу або знайти плакати до певної теми в інтернеті.

Визначення цілей: потрібно сформулювати, яких результатів ви очікуєте від уроку. Це може бути з історії України: розвинути навички аналізу історичних джерел, зокрема візуальних (плакатів), критичного мислення та аргументованого висловлювання власної думки, при вивчені наприклад дисидентського руху, сформувати в учнів розуміння причин виникнення, особливостей, форм та основних постатей українського дисидентського руху, виховувати повагу до борців за незалежність України, почуття національної гідності та патріотизму.

З всесвітньої історії: розвинути навички аналізу історичних джерел, зокрема візуальних (плакатів), критичного мислення та аргументованого висловлювання власної думки, при вивчені наприклад науково-технічної революції (НТР) і зростання ролі професійних фахівців і техніків, або культури післявоєнного світу: основні напрями розвитку, розвивати навички аналізу, систематизації інформації та співпраці в команді.

Мета уроку полягає в організації процесу навчання, виховання та розвитку учнів, а також у формуванні ключових та предметних компетентностей. Конкретні завдання виховного і розвивального характеру для кожного уроку мають бути максимально адаптовані до можливостей і особливостей учнів конкретного класу. Формулювання мети уроку передбачає визначення його основної ідеї та ключових моментів, які допоможуть розкрити сутність явищ, що мають бути опановані учнями[66]. Слід визначити тип уроку: урок засвоєння нових знань; урок формування умінь і навичок; урок застосування знань, умінь і навичок; урок узагальнення та систематизації знань; урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок; комбінований (змішаний) урок[67]. Підготовка до уроку завершується складанням плану-конспекту, у якому детально прописуються тема, мета, основні поняття, необхідне обладнання, інтерактивні програми, а також структурні елементи уроку із зазначенням їхнього змісту та типу діяльності учнів. Якщо передбачається проведення опитування, формулюються ключові та додаткові запитання, а також зазначаються номери або назви карток. У плані-конспекті обов'язково враховується зворотний зв'язок між учнями та вчителем, який проявляється у формі очікуваних відповідей на проблемне питання, поставлене на початку уроку або його частини, аналізу виконаних письмових завдань, загального підсумку уроку тощо. При опрацюванні нового

---

[66] Пижик А. М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі:навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами.2-е перероблене та доповнене видання. К.: ТОВ Видавництво «Юстон», 2020. 125 с. URL: https://surl.lu/nqyvwv

[67] Вашуленко О. В. Типи та структура уроків навчання грамоти (читання). *Початкова школа* (12), 2014. С. 5–10 URL: https://surl.lu/naqjmu

матеріалу чітко планується структура та послідовність представлення інформації, а також організація діяльності учнів під час її викладу вчителем або самостійної роботи з визначеними джерелами інформації[68].

Також використання плакатів на уроках здебільшого про дослідницький метод, підійде частково-пошуковий або евристичний метод[69]. Повинен бути демократичний стиль. Не забувайте, що учні є активними учасниками навчального процесу, а не його пасивними об'єктами. Суб'єкт – це особа, яка активно впливає на ситуацію та змінює її на свій розсуд, тоді як об'єкт залишається лише тим, хто піддається зовнішнім впливам без прояву особистої ініціативи. Особистісно-діяльнісний підхід до навчання акцентує увагу на індивідуальності учня, визнаючи його унікальність та неповторну цінність[70].

Слід розпочати урок з актуалізації знань та мотивації. Дізнайтеся, в учнів, де вони бачили плакати і т. д. Повідомте учнів, що сьогодні вони працюватимуть в групах, аналізуючи плакати різних історичних періодів або певного періоду, теми. Для організації навчального процесу доцільно розподілити клас на 2 або 3 групи, залежно від кількості учнів. У контексті дистанційного навчання цей поділ можна реалізувати через платформу Zoom, використовуючи функцію створення сесійних залів для групової роботи. Учнів поділяють на команди, кожній з яких надається відповідний час для виконання поставленого завдання. Для більш ефективної роботи слід запропонувати кожній групі для аналізу один або два плаката, щоб не було перевантаження. Завдання бажано представити у формі роздаткового матеріалу, що сприятиме співпраці та обміну думками між учасниками групи. Якщо робота організовується в очному форматі, кожна група

---

[68]Пижик А .М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами.2-е перероблене та доповнене видання. К.: ТОВ Видавництво «Юстон», 2020. 125 с. URL: https://surl.lu/nqyvwv

[69] Кольчак М. М., Кишинівська А. О., Меркульєва Л. М. Пам'ятка для педагогічних, науково-педагогічних працівників «Методи навчання та їх класифікація» .*ВСП «Криворізький фаховий коледж Національного авіаційного університету»*. Кривий Ріг, 2021. 24 с. URL: http://kk.nau.edu.ua/article/5859

[70]Шевчук А. В. Особистісно-орієнтоване навчання - один із важелів у формуванні сучасної особистості. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/osobistisno-orientovane-navchannya---odin-iz-vazheliv-u-formuvanni-suchasno-osobistosti-210895.html (дата звернення: 10.09.2025)

повинна отримати набір плакатів (бажано на окремих аркушах) разом із карткою-завданням. У разі роботи в онлайн-середовищі доцільним є використання цифрових інструментів, зокрема надання посилань на інтерактивні онлайн-дошки, такі як Padlet, Google Jamboard або Classroom-screen[71]. На цих платформах, на вибір, необхідно заздалегідь розмістити плакати для аналізу, окремо для кожної групи. Для забезпечення якісної роботи учнів рекомендується підготувати інструктивні матеріали, зокрема пам'ятку або алгоритм аналізу плаката. Перед початком самостійної роботи груп можна надати приклад аналізу одного з плакатів, щоб продемонструвати основні етапи та підходи до виконання завдання. Такий підхід сприятиме не лише глибшому засвоєнню матеріалу, а й формуванню навичок співпраці та критичного мислення серед учасників навчального процесу.

Орієнтовний алгоритм роботи з плакатом розроблений Шулігою А.: «назвати й датувати подію, якій присвячено плакат; визначити, на чиє політичне замовлення та для якої аудиторії він створений; проаналізувати зображені персонажі та іншу символіку плаката за такими питаннями: а) Яка фігура (об'єкт) є на передньому плані, а яка (які) на задньому? б) Які зображені фігури (об'єкти) є великими за розмірами, які навпаки і чому? в) Які кольори використані і чому саме? г) Сформулювати зміст, який має донести плакат» [72].

Робота з плакатами передбачає виконання різноманітних завдань, які сприяють розвитку критичного мислення та творчих здібностей. Наприклад, після аналізу певного плаката учням пропонується самостійно створити перелік запитань до нього. В іншому випадку можна порівняти текстову інформацію з візуальним змістом, що передає плакат. Цікавим завданням є аналіз плакатів

---

[71] Деділова Т. В., Кононенко Я. В., Андрух С. Л. Інтерактивні онлайн дошки як засіб активізації діяльнісного підходу у підготовці фахівців економічних і технічних спеціальностей. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва* : зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2022. № 2 (29). С. 123–133. URL: https://dspace.khadi.kharkov.ua/items/5802f60d-d778-44fc-8f40-4009b4e839f5

[72] Шуліга А. Методика роботи з плакатами, фотокартками та карикатурами. *Історія в школі*. 2018. URL: https://www.historyua.com/2018/08/13/metodyka-roboty-z-plakatamy-fotokartkamy-ta-karykaturamy/ (дата звернення: 15.08.2025)

різної ідеологічної спрямованості: учні порівнюють, які ідеї чи цінності в них відображені та як вони трактуються. Можна також дати плакати без підписів і запропонувати визначити, якій політичній чи соціальній силі вони могли належати. Ще одним творчим викликом стане створення власного плаката на задану тему з організацією виставки робіт у класі. Завершити роботу можна написанням тексту, який би відповідав змісту обраного або створеного учнями плаката. Також можна провести урок у форматі дебатів, або проектна діяльність: створення плакатів у Canva чи PowerPoint, наприклад на тему: «Тетчеризм» з подальшою презентацією.

На плакатах часто використовуються певні кольори, які викликають асоціації і заслуговують на особливу увагу під час їх аналізу. Дослідники визначили колір як важливий інструмент маніпулятивних технологій. Поєднання кольорів суттєво впливає на мозок людини і може коригувати її поведінку. Кольори стають засобом для опису внутрішнього стану, привертання уваги або вираження власної позиції. Колірна гама плакату має смислове навантаження, яке, хоча й не завжди усвідомлено, впливає на свідомість виборця. Колір миттєво розпізнається увагою і свідомістю, проте його головний вплив здійснюється на підсвідомому рівні.

Білий колір часто викликає асоціації з чистотою та невинністю. Його використання на плакатах може створювати як певні візуальні, так і емоційні ефекти. Наприклад, червоний колір символізує вогонь і кров, втілюючи пристрасть, енергію та силу. Жовтий асоціюється з сонцем, енергією та життям, пробуджуючи світло й оптимізм. Найяскравіші відтінки помаранчевого викликають відчуття енергійності, радості, надії та сподівань. Цей колір активно використовував Віктор Ющенко, акцентуючи увагу на його підсвідомому впливі. Енергетичність і динамічність помаранчевого стали важливим фактором під час Помаранчевої революції, сприяючи активності людей. Синій колір, популярний і в сучасній політиці, здавна пов’язується з духовністю та божественністю. Зелений є символом гармонії природи, заспокоює і додає позитивних емоцій.

Чорний же викликає суперечливі почуття: з одного боку, це колір елегантності, вишуканості й сили, а з іншого є жалоби, трагічності та протесту.

Залежність людини від кольору зумовлена її еволюційним розвитком: упродовж еволюції колір постійно впливав на людину, а вона, у свою чергу, прагнула зрозуміти і використовувати його здатність впливати на свій душевний стан. Людина навчилась застосовувати колір для створення затишного середовища та штучного відтворення дійсності у зображеннях. Він надає глибину візуальним відчуттям, тісно пов'язаний із внутрішньою природою, та викликає психологічні реакції, котрі супроводжуються фізіологічними наслідками. Розглядаючи колір як один із простих, але ефективних засобів привертання та утримання уваги, слід не забувати про його потужний вплив на підсвідомість[73].

Основні рекомендації щодо вибору плакатів для уроку включають дотримання тематичної відповідності, забезпечення візуальної лаконічності, уникнення надлишкового текстового навантаження, врахування віку учнів. Важливо також використовувати символіку з історичним значенням, наприклад: герб України, символи репресій або національні кольори. Не менш важливим є врахування емоційного забарвлення плакатів. Бажано дати групам однакову тему, але різні плакати, або теми які вже вивчили, загалом вчитель може обрати самостійно. Після обговорення у групах, учні презентують результати аналізу. Вчителю потрібно заохочувати інших учнів ставити запитання та доповнювати відповіді. Рекомендуємо дати творче завдання: запропонуйте учням усно придумати альтернативний підпис до одного з представлених на уроці плаката. Домашнє завдання: створити плакат на обрану тему, який би об'єктивно відображав історичну подію, наприклад у Canva чи PowerPoint. Це допоможе закріпити навички, здобуті на уроці.

---

[73] Прокопович Т. А. Колір у політиці : чинники колірних переваг. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2010. № 10: Міжнародні відносини. С. 108–118. Бібліогр. : с. 117–118. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/9997

Додаткові поради: використовуйте сучасні технології. Покажіть плакати на інтерактивній дошці чи через проектор. Це зробить зображення більш виразними та зручними для аналізу. Стимулюйте творчість: запропонуйте учням створити власний плакат на певну історичну подію або запропонувати альтернативну підпис до вже існуючої. Такий підхід дозволить зробити урок історії не лише пізнавальним, а й захоплюючим, розвиваючи в учнів важливі навички критичного аналізу інформації, що є дуже важливим для сучасного життя.

Отже, нами визначено та сформульовано методичні рекомендації, щодо використання плакатів на уроках історії України та всесвітньої історії в 11 класі, які мають схожі моменти з методичними рекомендаціями, використання карикатур на уроках історії, але є в різниці аналізі цих історичних джерел. Плакат виступає як історичне джерело, яке одночасно є візуальним матеріалом. Використання плакатів на уроках історії в 11 класі сприяє ефективній візуалізації складних тем, глибшому аналізу історичних процесів і розвитку навичок критичного мислення. При плануванні уроків із застосуванням плакатів слід включати дослідницький і частково-пошуковий методи, а також організовувати роботу в групах. Перед початком самостійної роботи учнів із плакатами вчитель має забезпечити їх пам’яткою із чітким алгоритмом аналізу такого типу джерел.

РОЗДІЛ 3

КАРИКАТУРИ ТА ПЛАКАТИ В ЗАВДАННЯХ ЗНО (НМТ) З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Після 11 класу для вступу до університету учні складають ЗНО (Зовнішнє незалежне оцінювання) або з 2022 року після початку повномасштабного вторгнення РФ НМТ (Національний мультипредметний тест). Він покликаний забезпечити можливість вступу на бакалаврат для здобуття вищої освіти в умовах воєнного стану.

НМТ включає чотири тести: три обов'язкові та один на вибір вступника. До обов'язкових предметів входять: українська мова, математика та історія України. Для четвертого тесту можна обрати один із наступних предметів: українська література, одна з іноземних мов (англійська, німецька, французька або іспанська), біологія, хімія, фізика чи географія. Предмет за вибором необхідно вказати під час реєстрації на участь у НМТ. Завдання з математики, історії України, біології, географії, фізики та хімії можуть бути перекладені кримськотатарською, польською, румунською або угорською мовами для виконання сертифікаційної роботи.

Проведення тестування передбачає, що всі учасники складатимуть чотири предметні тести протягом одного дня, розділеного на два послідовні етапи. Перший етап триватиме 120 хвилин і охоплюватиме завдання з української мови та математики. Другий етап також займе 120 хвилин і включатиме завдання з історії України та ще одного навчального предмета на вибір. Тест поділено на два блоки по 120 хвилин кожний, а між ними передбачено 20-хвилинну перерву. Учасники мають можливість самостійно розподіляти час у межах кожного блоку. Після завершення всіх завдань НМТ кожен учасник отримає інформацію про кількість набраних балів за кожен блок. Для конкурсного відбору враховуватимуться результати з кожного предмета, переведені в шкалу від 100 до 200 балів. Міністерство освіти і науки України заздалегідь затвердило таблиці

для переведення балів у цю шкалу. Отже, після проходження тесту учасник чи учасниця матиме змогу дізнатися не лише кількість набраних тестових балів, але й оцінити свої шанси для вступу. Для кожної спеціальності передбачені спеціальні коефіцієнти, які враховуються при обчисленні результатів з кожного предмета ЗНО/НМТ. Усі завдання тесту відповідають змісту ЗНО/НМТ з відповідних навчальних дисциплін. Важливо зазначити, що завдання з історії України включають всі теми, починаючи від найдавніших часів і до подій початку XXI століття[74]. Тестування може відбуватися як на території України, так і за кордоном у спеціально організованих тимчасових екзаменаційних центрах.

Національний мультипредметний тест (НМТ) є обов'язковим етапом для вступу на бакалаврат до українських університетів, і його успішне складання є необхідною умовою для подання документів. Завдання тесту розроблені на основі програми ЗНО з історії України, охоплюючи всі теми, що стосуються історії країни від найдавніших часів і до подій початку XXI століття. Об'єктивне оцінювання рівня засвоєння матеріалу з історії України можливе лише за умови охоплення всього історичного процесу в його повноті. Для виконання тесту з історії України відводиться 60 хвилин, протягом яких потрібно вирішити 30 завдань. Хоча зміст тесту було розширено, кількість завдань залишилася незмінною[75]. Тест НМТ з історії України містить завдання за всіма темами Програми зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання з історії України[76].

Використання карикатур та плакатів під час підготовки до НМТ (ЗНО) з історії України має велике значення. Ці зображення не просто ілюстрації, а

---

[74] НМТ-2025: затверджено характеристики предметних тестів. *Український центр оцінювання якості освіти*. URL: https://testportal.gov.ua/nmt-2025-zatverdzheno-harakterystyky-predmetnyh-testiv/ (дата звернення: 08.09.2025)

[75] НМТ-2025: як підготуватися до складання тесту за весь курс історії України . *Український центр оцінювання якості освіти.* URL: https://testportal.gov.ua/nmt-2025-yak-pidgotuvatysya-do-skladannya-testu-za-ves-kurs-istoriyi-ukrayiny/ (дата звернення: 08.09.2025)

[76] Програма ЗНО з історії України. *Український центр оцінювання якості освіти.* URL: https://testportal.gov.ua/progist/ (дата звернення: 08.09.2025)

повноцінні історичні джерела, які передають дух певного часу, відображають значущі події, ідеології та настрої суспільства. Однак у шкільній практиці їх часто недооцінюють. Вчителі рідко акцентують увагу учнів на цих матеріалах, не пропонують завдання із ними або не пояснюють, як правильно працювати з такими джерелами. У результаті, під час складання НМТ або ЗНО з історії України учні можуть зіткнутися з проблемами при виконанні завдань, де необхідний аналіз карикатур чи плакатів. Через брак навичок вони нерідко відповідають навмання, що призводить до втрати важливих балів. Отже, важливо навчити школярів аналізувати ці історичні документи, щоб забезпечити їм успішне проходження тестування та повне розуміння історичного контексту.

Для успішного виконання цих завдань необхідно: опрацьовувати ілюстративний матеріал з підручників та додаткових джерел; приділяти увагу плакатам і карикатурам, що супроводжують текст; детально аналізувати ключові елементи зображень, такі як дати, підписи, символи, персонажі, одяг та оточення. Рекомендується також практикуватися на типовій тестовій базі минулих років. Це сприятиме кращому розумінню структури завдань і допоможе швидше ідентифікувати знайомі зображення.

На Національному мультипредметному тесті (НМТ) з історії України передбачено 30 завдань різних типів: 20 завдань з вибором однієї правильної відповіді з чотирьох запропонованих варіантів, 4 завдання на встановлення відповідності (створення «логічних пар»), 3 завдання на визначення правильної послідовності, 3 завдання з вибором трьох правильних відповідей із семи можливих варіантів. Оцінювання результатів відбувається за схемою, яка використовується в зовнішньому незалежному оцінюванні (ЗНО): за кожну правильну відповідь у завданнях з одним варіантом вибору нараховується 1 тестовий бал. У завданнях на встановлення відповідності 1 тестовий бал додається за кожну правильно визначену пару. У завданнях на послідовність: 3 бали, якщо всі події (явища, факти, процеси тощо) розташовані у правильному порядку, 2 бали, якщо правильно визначено лише першу та останню позиції, 1

бал, якщо вказано лише першу або останню позицію, 0 балів, якщо перша і остання позиції визначені неправильно або відповідь не вказана взагалі. У завданнях з вибором трьох варіантів із семи за кожну правильно обрану відповідь нараховується 1 тестовий бал.

Отже, за виконання завдань з історії України можна буде отримати від 0 до 54 балів[77]. На НМТ (Національний мультимедійний тест) або раніше ЗНО використовуються в завданнях карикатури, плакати. Тест НМТ з історії України містить завдання за всіма темами програми ЗНО результатів навчання з історії України: «Вступ до історії України»; «Стародавня історія України»; «Русь-Україна (Київська держава)»; «Королівство Руське (Галицько-Волинська держава). Монгольська навала»; «Руські удільні князівства у складі іноземних держав у другій половині XIV – першій половині XVI ст.»; «Кримське ханство»; «Українські землі у складі Речі Посполитої в другій половині XVI ст.»; «Українські землі у складі Речі Посполитої в першій половині XVII ст.»; «Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.»; «Козацька Україна наприкінці 50–80-х рр. XVII ст.»; «Українські землі наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.»; «Українські землі в другій половині XVIII ст.»; «Українські землі у складі Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.»; «Українські землі у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.»; «Культура України кінця XVIII–першої половини XIX ст.»; «Українські землі у складі Російської імперії в другій половині XIX ст.»; «Українські землі у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст.»; «Культура України в другій половині XIX – на початку XX ст.»; «Українські землі у складі Російської імперії в 1900–1914 рр.»; «Українські землі у складі Австро-Угорщини в 1900–1914 рр.»; «Україна в роки Першої світової війни»; «Початок Української революції»; «Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності»; «Встановлення

[77] Історія України. *Український центр оцінювання якості освіти*. URL: https://testportal.gov.ua/istoriya-ukrayiny-2025/ (дата звернення: 10.09.2025)

комуністичного тоталітарного режиму в Україні»; «Утвердження більшовицького тоталітарного режиму в Україні»; «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період»; «Україна в роки Другої світової війни»; «Україна в перші повоєнні роки»; «Україна в умовах десталінізації»; «Україна в період загострення кризи радянської системи»; «Відновлення незалежності України»; «Становлення України як незалежної держави»; «Творення нової України»[130].

Проаналізуємо використання карикатур та плакатів у завданнях на ЗНО або зараз на НМТ. Так на ЗНО 2009 року з історії України основна сесія завдань з карикатур та плакатів немає. За 2010 рік 1 сесія[78], ми не зустрічаємо їх використання їх у завданнях. На 2 сесії[79] цього року, ми вперше зустрічаємо завдання з використанням агітаційного плаката «Чому же ти ще й досі не в колгоспі?» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Я2], часів колективізації в СРСР (1920–1930-ті рр.) з метою спонукати вступати в колгоспи, далі ми зустрічаємо завдання з агітаційним плакатом «Сміливіше, товаришу! Гласність – наша сила!» з однією правильною відповіддю [Додаток А3], часів «перебудови» в СРСР 1985–1991 рр. На додатковій сесії 2010 року завдань з карикатурами та плакатами немає.

На ЗНО 2011 року 1 сесія[80], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Кукурудза – джерело достатку» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Б3], стосується цілинної епопеї 1954–1965 рр. На 2 сесії[81], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Продовольча програма» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток В3] часів поглиблення кризи в сільському господарстві в УРСР в 1980-ті рр. На

---

[78] ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/24/ (дата звернення: 10.09.2025)

[79] ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/26/ (дата звернення: 10.09.2025)

[80] ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/23/ (дата звернення: 10.09.2025)

[81] ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/506/ (дата звернення: 10.09.2025)

додатковій сесії[82], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Дніпробуд збудований: ”Немає таких фортець, які б більшовики не могли взяти!” Й. Сталін», Страхов (Браславський) А., з однією правильною відповіддю [Додаток ГЗ] часів радянської модернізації, зустрічаємо завдання з використанням плаката «Україна вільна» з однією правильною відповіддю [Додаток ДЗ] присвячений визволенню України від нацистської окупації Карпатсько-Ужгородської операції.

На ЗНО 2012 року 1 сесія[83], ми не зустрічаємо завдання з використанням карикатур та плакатів. На 2 сесії[84], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «П’ємо воду рідного Дніпра будемо пити з Прута, Немана та Бугу! Очистимо радянську землю від фашистської нечисті!» В. Іванова та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток ЕЗ], який стосується визволення Києва від нацистської окупації протягом вересня–листопада 1943 рр. На додатковій сесії[85], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Ти допомагаєш ліквідувати неграмотність? Все в суспільство. Геть неписьменність» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток ЖЗ], який стосується більшовицької кампанії ЛІКНЕП в 1920-ті рр., завдання з використанням карикатури «Вибачте, шановні, я тільки подивлюся, що дають!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток ЗЗ].

На ЗНО 2013 року 1 сесія[86], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Арифметика зустрічного промфінплану: 2 + 2 плюс ентузіазм робочих = 5» Гумінара Я., 1931 р. та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток ИЗ], який акцентує увагу на джерелах індустріалізації в СРСР в 1920–

---

[82] ЗНО онлайн 2011 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/442/ (дата звернення: 10.09.2025)
[83] ЗНО онлайн 2012 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/21/ (дата звернення: 10.09.2025)
[84] ЗНО онлайн 2012 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/22/ (дата звернення: 10.09.2025)
[85] ЗНО онлайн 2012 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/443/ (дата звернення: 10.09.2025)
[86] ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/18/ (дата звернення: 10.09.2025)

1930-ті рр. Завдання з використанням карикатури «Безумовне позначення», колектив Кукринікси (творчий псевдонім художників Купріянова М., Кривоногова П. та Соколова М.) та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток К3], яка стосується Корсунь-Шевченківської наступальної операції радянських військ проти нацистів на початку 1944 року. Завдання з використанням карикатури «А я тут неподалік працюю, на м'ясокомбінаті», Андіанов Г., 1968 р. та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Л3], яка стосується часів «застою» в СРСР, розкрадання державного майна на робочих місцях, 1970–1980-ті рр. На 2 сесії[87], ми зустрічаємо завдання з використанням плакатів «Харків наш!», «Слава визволителям Києва!» та запитання до них з однією правильною відповіддю [Додаток М3], які стосуються звільнення Харкова, Києва від нацистів 1943 р. Завдання з використанням карикатури «Пані, що тут дають?» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Н3], яка стосується відносно хронічного дефіциту товарів широкого вжитку часів загострення кризи радянської системи в 1970–1980-ті рр.

На додатковій сесії[88], ми зустрічаємо завдання з використанням плакатів «Друковане слово – розвіє темряву», «Неграмотний той-же сліпий» та запитання до них з однією правильною відповіддю [Додаток П3], які стосуються більшовицької кампанії ЛІКНЕП в 1920-ті рр., завдання з використанням карикатури «Бабусю! Як у нас швидко будинки будують, я за своє життя таке вперше бачу. І я теж» Баженова А., 1957 р. та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Р3], яка стосується будівництву хрущовок.

На ЗНО 2014 року основна сесія[89], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Дар американського народу, АРА, Герберт Гувер», 1921 р. та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток С3], який стосується

---

[87] ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/20/ (дата звернення: 10.09.2025)

[88] ЗНО онлайн 2013 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/444/ (дата звернення: 10.09.2025)

[89] ЗНО онлайн 2014 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/134/ (дата звернення: 10.09.2025)

поширення голоду 1921–1923 рр., іноземна допомога в ці роки. Завдання з використанням карикатури «Молоді люди! Походили б для тренування з моєю заявою. Що ти бабцю! Ми більше п'ятдесяти кілометрів не ходимо!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Т3], яка стосується відносно бюрократизації державного апарату СРСР в 1970–1980-ті рр. На додатковій сесії[90], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «З Росії непівської буде Росія соціалістична» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток У3], який стосується часів першої п'ятирічки 1928–1932 рр. Завдання з використанням карикатури «Весняна посівна», Кукринікси та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Ф3], яка стосується використання окупаційною нацистською адміністрацією природних ресурсів України часів Другої світової війни, завдання на послідовність по роках плакатів.

На ЗНО 2015 року основна сесія[91], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Селянська реформа» 1906 р. та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Х3], яка стосується результату селянської реформи 1861 р. в Російській імперії (відображає наслідки), завдання з використанням плаката «Воля народам, воля людині!» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Ц3], який стосується меті партизанської боротьби ОУН – УПА в 1940–1950-х рр. проти СРСР, завдання з використанням карикатури «Малий бізнес» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Ш3], яка стосується бюрократичному тиску на бізнес, що створювався в незалежній Україні. На додатковій сесії,[92] ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Учора – рубіж новатора, сьогодні – робоча норма!» та запитання до нього з однією правильною відповіддю, який стосується наслідкам стаханівського руху в др. пол. 1930-х рр.,

---

[90] ЗНО онлайн 2014 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/445/ (дата звернення: 10.09.2025)

[91] ЗНО онлайн 2015 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/160/ (дата звернення: 10.09.2025)

[92] ЗНО онлайн 2015 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/167/ (дата звернення: 10.09.2025)

завдання з використанням карикатури «Сьогодні в нашому тресті розшукуються: ”пішла в хімчистку”; ”пішов на об'єкт”; ”відійшов покурити”; ”пішла в другий відділ”» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток ЩЗ], яка стосується відносно низького рівня трудової дисципліни в добу загострення кризи радянської системи, завдання з використанням плакатів, установіть послідовність створення радянських агітаційних плакатів.

На ЗНО 2016 року основна сесія[93], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Референдум у Криму» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток ЮЗ], яка стосується анексії Криму в 2014 році. На додатковій сесії[94], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Гласність!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток ЯЗ], яка стосується «перебудови» 1985–1991 рр., і демонструє істинне «обличчя» гласності.

На ЗНО 2017 року основна сесія[95], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Привіт нашим братам і сестрам, які повертаються з німецької неволі на Батьківщину!» та запитання до нього [Додаток А4]. Потрібно вибрати три правильних судження, який створений після завершення бойових дій та стосується жертв нацистського «нового порядку». На додатковій сесії[96], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Я довів вас до ”ручки” – далі йдіть самі» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Б4], яка стосується доби «перебудови» в СРСР.

---

[93] ЗНО онлайн 2016 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/190/ (дата звернення: 10.09.2025)
[94] ЗНО онлайн 2016 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/205/ (дата звернення: 10.09.2025)
[95] ЗНО онлайн 2017 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/248/ (дата звернення: 10.09.2025)
[96] ЗНО онлайн 2017 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/257/ (дата звернення: 10.09.2025)

На ЗНО 2018 року основна сесія[97], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Правильною організацією праці звільнимо колгоспників для роботи в соціалістичній промисловості. Дамо мільйони робочих рук на фронт індустріалізації» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток В4], який стосується часів індустріалізації в СРСР, пошуку кваліфікованих робітників для нових заводів. На додатковій сесії[98], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «За 4 роки ми перебудуємо СРСР із країни аграрної в країну індустріально-аграрну!» та запитання до нього. Потрібно вибрати три правильних судження, який стосується часів індустріалізації в СРСР, які мали на меті мобілізувати робітників на трудові рекорди.

На ЗНО 2019 року основна сесія[99], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Товариші колгоспники й колгоспниці! Переселяйтеся в багату й родючу Кримську область!» та запитання до нього з однією правильною відповіддю, який стосується переселенню колгоспників у колгоспи Кримської області, внаслідок господарського занепаду регіону, депортацій народів Криму. Зустрічаємо завдання з використанням плаката «”Талон на мило”, ”Талон на м’ясо”, ”Талон на чай”, ”Талон на цукор” “І навіть у царині балету ми попереду планети всієї“» та запитання до нього [Додаток Г4]. Потрібно вибрати три правильних судження, який стосується часів «перебудови», дефіциту товарів широкого вжитку. На додатковій сесії[100], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Мирний виклик дяді Сему. Нумо, виходь, позмагаємося!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Д4], яка стосується одній з надпрограм Хрущова 1950-ті рр.

---

[97] ЗНО онлайн 2018 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/305/ (дата звернення: 10.09.2025)
[98] ЗНО онлайн 2018 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/315/ (дата звернення: 10.09.2025)
[99] ЗНО онлайн 2019 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/353/ (дата звернення: 10.09.2025)
[100] ЗНО онлайн 2019 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/371/ (дата звернення: 10.09.2025)

На ЗНО 2020 року основна сесія[101], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Скажіть, ви останній?» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток Е4], яка стосується відносно хронічного дефіциту товарів широкого вжитку часів загострення кризи радянської системи в 1970–1980-ті рр. На додатковій сесії[102], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Нова п'ятирічка великого будівництва. Відновимо й уведемо в дію за 1946–1950 рр. 5900 підприємств» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Ж4], який стосується відбудови народного господарства 1945–1950-ті рр., завдання з використанням карикатури «З корінням викорчуємо застій!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю, яка стосується доби «перебудови» в СРСР.

На ЗНО 2021 року основна сесія[103], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток З4], яка стосується часів «застою» відносно мети косигінської реформи в СРСР, 1960-ті рр. На додатковій сесії[104], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «П'ятирічку за 4 роки!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток И4], яка відображає мету форсованої індустріалізації.

На НМТ з історії України 2022 року основна сесія[105], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури та запитання до неї з однією правильною

---

[101] ЗНО онлайн 2020 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/414/ (дата звернення: 10.09.2025)
[102] ЗНО онлайн 2020 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/432/ (дата звернення: 10.09.2025)
[103] ЗНО онлайн 2021 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта .UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/472/ (дата звернення: 10.09.2025)
[104] ЗНО онлайн 2021 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/493/ (дата звернення: 10.09.2025)
[105] НМТ онлайн 2022 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/520/ (дата звернення: 10.09.2025)

відповіддю [Додаток К4], яка стосується часів «застою» в СРСР, розкрадання державного майна на робочих місцях, 1970–1980-ті рр.

На НМТ з історії України 2023 року, 1 сесія[106], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Трудова Червона армія» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Л4], який стосуються часів політики «воєнного комунізму». На 2 сесії[107], ми зустрічаємо завдання з використанням плакатів «Жінки йдіть у ради комнезами кооперацію», «Товариші селяне! Здавайте хлібний податок! Робітники, Червона армія ждуть хліба! Податок переможе голод!» та запитання до них з однією правильною відповіддю [Додаток М4], які стосуються часів нової економічної політики в СРСР 1920-ті рр.

На НМТ з історії України 2024 року, 1 сесія[108], ми зустрічаємо завдання з використанням плаката «Мистецтво наше з правдою дружить, народу, комунізму служить. Не по дорозі нам з мистецтвом буржуазним – з мистецтвом брехні, наживи і маразму!» та запитання до нього з однією правильною відповіддю [Додаток Н4], який стосуються соціального реалізму в радянські часи. На 2 сесії[109], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «З корінням викорчуємо застій!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю, яка стосується доби перебудови в СРСР, проблеми реалізації курсу на перебудову.

На НМТ з історії України 2025 року, 1 сесія[110], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Сьогодні йду до театру, намажте чорним» та запитання до неї з однією правильною відповіддю [Додаток П4], яка стосується радянської дійсності 1980-х років, хронічного дефіциту. Завдання з

---

[106] НМТ онлайн 2023 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/548/ (дата звернення: 10.09.2025)

[107] НМТ онлайн 2023 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/549/ (дата звернення: 10.09.2025)

[108] НМТ онлайн 2024 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО.Освіта.UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/586/ (дата звернення: 10.09.2025)

[109] НМТ онлайн 2024 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО.Освіта.UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/587/ (дата звернення: 10.09.2025)

[110] НМТ онлайн 2025 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО.Освіта.UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/669/ (дата звернення: 10.09.2025)

використанням плаката «Гідність» та запитання до нього з однією правильною відповіддю, який стосуються спроби влади придушити Євромайдан. На 2 сесії[111], ми зустрічаємо завдання з використанням карикатури «Ласкаво просимо до Європи! Ласкаво просимо до Азії!» та запитання до неї з однією правильною відповіддю, яка стосується початку Революції Гідності, зустрічаємо завдання з використанням плаката «Поділись теплом із захисником» та запитання до нього [Додаток Р4]. Потрібно вибрати три правильних судження, який агітує брати участь у волонтерському русі, створений для стимулювання патріотичного піднесення, поява плаката зумовлена агресією Росії проти України.

Отже, карикатури та плакати, попри їхню часом сатиричну чи пропагандистську природу, допомагають перевірити знання з багатьох історичних подій, діячів і культурних явищ. ЗНО існує з 2006 року, а вже з 2008 року стало обов'язковою умовою для вступу до закладів вищої освіти. Також завдання на ЗНО/НМТ з використанням карикатур та плакатів перевіряє знання, засвоєння історичних тем, подій учнями, оволодіння історичними предметними компенетностями.

Однак, ми помітили, що є карикатури та плакати, які присутні в завданнях на ЗНО/НМТ, але більшість, яких немає в шкільних підручниках з історії України. Учню потрібно купувати для підготовки до Національного мультимедійного тесту посібник з історії України.

Шкільні підручники та завдання ЗНО/НМТ існують ніби в паралельних реальностях. Проходження стандартного шкільного курсу історії та використання підручників зі шкільної програми не забезпечують рівних можливостей для вступу до закладів вищої освіти. Підготовка до ЗНО за самими лише підручниками є досить складним завданням. Для цього доводиться інвестувати у спеціалізовані посібники, звертатися до репетиторів, які

[111] НМТ онлайн 2025 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО.Освіта.UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/670/ (дата звернення: 10.09..2025)

відстежують характер завдань, або ж користуватися іншими додатковими освітніми послугами[112].

[112] Терно С. О., Турченко Г. Ф., Іванцова М. Д. Шкільний курс історії та зовнішнє незалежне оцінювання: чи має місце рівний доступ до вищої освіти? (на прикладі однієї теми). Zaporizhzhia Historical Review.. 2022. Vol. 6(58). С. 287-300. URL: https://surl.li/qywsdl

ВИСНОВКИ

Візуалізація – ключ до ефективності в освіті. Оскільки зір є домінуючим каналом сприйняття інформації. У сучасному світі це невід'ємний компонент сучасного навчання, який робить процес інтерактивним, доступним і наочним. Системне використання візуальних методів поглиблює знання, розвиває навички та підсилює мотивацію. Новітні технології візуалізації допомагають стимулювати інтерес до пізнання – головну мету освіти. Крім того, карикатури та плакати є важливими історичними джерелами, що передають дух часу, настрої суспільства та політичні реалії конкретної епохи.

Карикатури та плакати є не просто ілюстраціями, а потужним інструментом формування світогляду. Вони оживляють уроки і водночас закладають основи критичного мислення та емпатії для розуміння суспільних процесів. Аналізуючи ці візуальні джерела, учні здобувають навички, необхідні для свідомого громадянства: виявляти маніпуляції, бачити приховані смисли та формувати незалежну думку. Ці матеріали є автентичним відображенням часу. Дослідження плакатів, карикатур різних історичних періодів, дозволяє учням не лише вивчити події, а й зануритися в історичну атмосферу, усвідомити вплив пропаганди та патріотичні настрої епохи. Особлива цінність таких джерел полягає у розвитку емоційного інтелекту: розпізнання та розуміння емоцій (емпатія), адже карикатури та плакати є концентрованим вираженням суспільних емоцій певної епохи (страху, гніву, патріотизму, надії, зневаги); вивчення цих історичних джерел, наповнених емоціями, допомагає учням усвідомити власні реакції, емоції. Плакати, які демонструють людські страждання, викликають співчуття, а карикатури, викриваючи несправедливість, стимулюють моральні роздуми. Ці емоційні реакції посилюють здатність співпереживати та заохочують учнів до активних дискусій.

Нами проаналізовано використання карикатур у підручниках з історії України та всесвітньої історії для 11 класу закладу загальної середньої освіти України.

Серед підручників з історії України, підручник Власова В. С., Кульчицького С. В., та підручник Галімова А. А., Гісема О. В., Мартинюка О. О. значно перевершують інші за кількістю карикатур і плакатів, що використовуються у більшості тематичних розділів. Також підручники пропонують цікаві та ефективні завдання для розвитку критичного мислення і формування аргументованої позиції. Вони збалансовані, не переобтяжені текстом, а їхні завдання активно заохочують групову роботу. Крім того, QR-коди інтегровані для швидкого доступу до додаткових навчальних матеріалів. Серед підручників з всесвітньої історії, можна виділити підручник Щупака І. Я. та підручник Васильків І. Д., Сіромського Р. Б., Островського В. В. Підручники не перевантажують учнів текстом, підтримуючи оптимальний обсяг інформації. Вони активно заохочують колективне навчання завдяки різноманіттю групових завдань. Сучасна інтерактивна підтримка забезпечується QR-кодами, які слугують мостом до розширеної інформації та ресурсів.

Визначено та сформульовано методичні рекомендації щодо використання карикатур і плакатів на уроках історії України та всесвітньої історії в 11 класі: можливість використовувати їх на всіх етапах уроку, під час роботи в групах тощо.

Висвітлено та охарактеризовано використання карикатур та плакатів на ЗНО/НМТ з історії України. Оскільки шкільні підручники з історії України містять лише частину карикатур і плакатів, що трапляються на ЗНО/НМТ, якісна підготовка вимагає від учнів додаткових зусиль. Їм необхідно купувати окремі спеціалізовані навчальні матеріали та самостійно опрацьовувати тестові завдання попередніх років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батаєва К. В. Соціальна візуалістика і медіа-візуальність: навчальний посібник. Київ: Кондор-Видавництво, 2017. 344 с. URL: https://surl.lu/vjcmwa
2. Безуглий Д. С. Візуалізація як сучасна стратегія навчання. *Фізико-математична освіта*. 2015. № 1 (7). С. 146. URL: https://surl.li/acqoud
3. Бідна В., Бідна О. Візуалізація навчальної інформації в освітньому процесі. *Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції*: зб. наук. пр. міжнар. наук. практ. конф., Ч.2. (20–21 березня 2019 р., м. Кам'янець-Подільський). Тернопіль: Крок, 2019. С. 198–200. URL: https://surl.li/muvyhc
4. Бромот Т. М. Технології візуалізації навчального матеріалу в освіті дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Всеосвіта*. URL: https://vseosvita.ua/blogs/tekhnolohii-vizualizatsii-navchalnoho-materialu-v-osviti-ditei-z-porushenniamy-intelektualnoho-rozvytku-47199.html (дата звернення: 19.07.2025)
5. Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)
6. Вашуленко О. В. Типи та структура уроків навчання грамоти (читання). *Початкова школа* (12), 2014. С. 5–10 URL: https://surl.lu/naqjmu
7. Веркалець Т. Я. Використання історичних карикатур у процесі формування предметних компетентностей учнів у курсі всесвітньої історії. *Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі* (XXVII Каришинські читання): матер. міжнар. наук. практ. конфер. (28–29 травня 2020). Полтава: Астрая, 2020. С. 165–166. URL: https://surl.li/zyouuf

8. Власов В. С., Кульчицький С. В. «Історія України (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)
9. Власюк А. Антиросійська політична карикатура в Україні як засіб пропаганди у період військового протистояння на Сході України у 2014–2015 роках. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. 2015. С. 7–8(6), 9–13. URL: https://surl.li/mulnfc
10. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf
11. Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)
12. Гісем О. В., Мартинюк О. О. «Історія України (рівень стандарту)»: підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua*. URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)
13. Гуторова В. В. Історичне джерело як засіб навчання історії України. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути*: матер. XIII міжнар. наук. практ. інтернет-конф. (м. Київ, 26 лютого 2021 р.). Київ, 2021. С. 113–121. URL: https://surl.li/tsqsek
14. Деділова Т. В., Кононенко Я. В., Андрух С. Л. Інтерактивні онлайн дошки як засіб активізації діяльнісного підходу у підготовці фахівців

економічних і технічних спеціальностей. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*: зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб. дор. ун-т. Харків, 2022. № 2 (29). С. 123–133. URL: https://dspace.khadi.kharkov.ua/items/5802f60d-d778-44fc-8f40-4009b4e839f5

15. Добринська Л. О. «Використання політичної карикатури на уроках історії». *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/stattya-vikoristannya-politichno-karikaturi-na-urokah-istori-183701.html (дата звернення: 25.07.2025)
16. Житєньова Н. В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016 № 2. С. 170–177. URL: https://surl.li/qqkeog
17. ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/24/ (дата звернення: 10.09.2025)
18. ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта.UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/26/ (дата звернення: 10.09.2025)
19. ЗНО онлайн 2010 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/441/ (дата звернення: 10.09.2025)
20. ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/23/ (дата звернення: 10.09.2025)
21. ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/506/ (дата звернення: 10.09.2025)
22. ЗНО онлайн 2011 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/442/ (дата звернення: 10.09.2025)
23. ЗНО онлайн 2012 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/21/ (дата звернення: 10.09.2025)

24. ЗНО онлайн 2012 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/22/ (дата звернення: 10.09.2025)
25. ЗНО онлайн 2012 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/443/ (дата звернення: 10.09.2025)
26. ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/18/ (дата звернення: 10.09.2025)
27. ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/20/ (дата звернення: 10.09.2025)
28. ЗНО онлайн 2013 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/444/ (дата звернення: 10.09.2025)
29. ЗНО онлайн 2014 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/134/ (дата звернення: 10.09.2025)
30. ЗНО онлайн 2014 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/445/ (дата звернення: 10.09.2025)
31. ЗНО онлайн 2015 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/160/ (дата звернення: 10.09.2025)
32. ЗНО онлайн 2015 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/167/ (дата звернення: 10.09.2025)
33. ЗНО онлайн 2016 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/190/ (дата звернення: 10.09.2025)
34. ЗНО онлайн 2016 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/205/ (дата звернення: 10.09.2025)

35. ЗНО онлайн 2017 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/248/ (дата звернення: 10.09.2025)
36. ЗНО онлайн 2017 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/257/ (дата звернення: 10.09.2025)
37. ЗНО онлайн 2018 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/305/ (дата звернення: 10.09.2025)
38. ЗНО онлайн 2018 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/315/ (дата звернення: 10.09.2025)
39. ЗНО онлайн 2019 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/353/ (дата звернення: 10.09.2025)
40. ЗНО онлайн 2019 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/371/ (дата звернення: 10.09.2025)
41. ЗНО онлайн 2020 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/414/ (дата звернення: 10.09.2025)
42. ЗНО онлайн 2020 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/432/ (дата звернення: 10.09.2025)
43. ЗНО онлайн 2021 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/472/ (дата звернення: 10.09.2025)

44. ЗНО онлайн 2021 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/493/ (дата звернення: 10.09.2025)
45. Історія України. *Український центр оцінювання якості освіти*. URL: https://testportal.gov.ua/istoriya-ukrayiny-2025/ (дата звернення: 10.09.2025)
46. Кольчак М. М., Кишинівська А. О., Меркульєва Л. М. Пам'ятка для педагогічних, науково-педагогічних працівників «Методи навчання та їх класифікація». *ВСП «Криворізький фаховий коледж Національного авіаційного університету»*. Кривий Ріг, 2021. 24 с. URL: http://kk.nau.edu.ua/article/5859
47. Левківська С. Візуалізація: від теорії до практичного застосування. *Педагогічна Житомирщина*. 2024. № 3 (35). С. 1–5. *Знайшов.* URL: https://znayshov.com/News/Details/pedahohichna_zhytomyrshchyna_3_2024EFBBBF дата звернення: 10.06.2025)
48. Маєвський О. О. Політичні плакат і карикатура як засоби ідеологічної боротьби в Україні 1939–1945 рр. Київ: Інститут історії України НАН України. 2018. 268 с. URL: https://surl.li/olqmdg
49. Малієнко Ю. Теоретичні засади візуалізації змісту підручників з історії для старшої школи у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*, (23), 2019. С. 149–161. URL: https://surl.li/tyomfn
50. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 10–12 клас. Профільна середня освіта. Основний рівень» для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 28 серпня 2025 року № 1192). *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України.* URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/profilna/mnp/mnp-integrovanii-kurs-istorii-ta-gromadianskoi-osviti-10-12-kl-topolnicka-z-krapkami.pdf

51. Мороз П. В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). *Проблеми сучасного підручника.* 2013. Вип. 13. С. 147–167. URL: https://surl.li/sggdxb
52. Мороз П., Мороз І. Використання політичної карикатури кінця XIX – початку XX ст. на уроках історії як засіб формування медіаграмотності учнів. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 184–194. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/638/618
53. Мороз П., Мороз І. Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). *Проблеми сучасного підручника*, (29), 2022. С. 137–153. URL: https://surl.li/rqndfl
54. НМТ онлайн 2022 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/520/ (дата звернення: 10.09.2025)
55. НМТ онлайн 2023 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/548/ (дата звернення: 10.09.2025)
56. НМТ онлайн 2023 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/549/ (дата звернення: 10.09.2025)
57. НМТ онлайн 2024 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/586/ (дата звернення: 10.09.2025)
58. НМТ онлайн 2024 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/587/ (дата звернення: 10.09.2025)
59. НМТ онлайн 2025 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/669/ (дата звернення: 10.09.2025)
60. НМТ онлайн 2025 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/670/ (дата звернення: 10.09.2025)
61. НМТ–2025: затверджено характеристики предметних тестів. *Український центр оцінювання якості освіти*.

URL: https://testportal.gov.ua/nmt-2025-zatverdzheno-harakterystyky-predmetnyh-testiv/ (дата звернення: 08.09.2025)

62. НМТ–2025: як підготуватися до складання тесту за весь курс історії України. *Український центр оцінювання якості освіти.* URL: https://testportal.gov.ua/nmt-2025-yak-pidgotuvatysya-do-skladannya-testu-za-ves-kurs-istoriyi-ukrayiny/ (дата звернення: 08.09.2025)
63. Перепелицина Г. М. Плакат. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: https://ube.nlu.org.ua/article/Плакат (дата звернення: 12.09.2025)
64. Пижик А. М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами. 2-е перероблене та доповнене видання. К.: ТОВ Видавництво «Юстон», 2020. 125 с. URL: https://surl.lu/nqyvwv
65. Питльована Л. Ю., Бураков Я. Ю. Україна, Росія і світова безпека у карикатурі Деріла Кейгла та інтернет-ресурсу Cagle Cartoons. *Військово-науковий вісник*, 2019. Вип 31. С. 206–224. URL: https://surli.cc/fyxiix
66. Програма ЗНО з історії України. *Український центр оцінювання якості освіти.* URL: https://testportal.gov.ua/progist/ (дата звернення: 08.09.2025)
67. Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» підручникам для 6 та 11 класів закладів загальної середньої освіти»: наказ МОН від 12.04.2019 № 472. *Інститут модернізації змісту освіти.* URL: https://imzo.gov.ua/2019/04/15/nakaz-mon-vid-12-04-2019-472-pro-nadannia-hryfa-rekomendovano-ministerstvom-osvity-i-nauky-ukrainy-pidruchnykam-dlia-6-ta-11-klasiv-zakladiv-zahal-noi-seredn-oi-osvity/ (дата звернення: 11.05.2025)
68. Прокопович Т. А. Колір у політиці: чинники колірних переваг. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2010.

№ 10. Міжнародні відносини. С.108–118. Бібліогр. С. 117–118. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/9997

69. Тараніна К. М. Використання умовно-графічної наочності на уроках історії. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/vikoristannya-umovno-grafichno-naochnosti-na-urokah-istori-28985.html (дата звернення: 13.08.2025)
70. Терно С. О. Педагогічна практика (методичні рекомендації для здобувачів рівня вищої освіти бакалавр спеціальності «історія та археологія»): методичні рекомендації. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 24 с. URL: https://surl.li/mqdfma
71. Терно С. О., Турченко Г.Ф., Іванцова М. Д. Шкільний курс історії та зовнішнє незалежне оцінювання чи має місце рівний доступ до вищої освіти? (на прикладі однієї теми). Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vol. 6(58). С. 287–300. URL: https://surl.li/qywsdl
72. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти ІІІ ступеня (дата затвердження: наказ Міністерства освіти і науки України 20.04.2018 № 408 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України 20.06.2025 № 890). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/typovi-programu-2-11/typova-osv-prohr-zzso-iii-stupenya-890.pdf
73. Турченко Г. Ф, Тоцька С. І. Курс історії та громадянської освіти у профільній школі:методичні рекомендації до самостійної роботи для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2025. С. 32. URL: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/27613
74. Цвяткова О. Методичні рекомендації «Метод наочності». *Освітній проект «На Урок» для вчителів.* URL: https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-metod-naochnosti-35038.html (дата звернення: 05.08.2025)

75. Швирка В. М. Технології візуалізації в освітньому процесі вищої школи: змістовий та функційний аспекти. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 3 (181). С. 55–68. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9714/Shvyrka.pdf?sequence=1&isAllowed=y
76. Шевчук А. В. Особистісно-орієнтоване навчання – один із важелів у формуванні сучасної особистості. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/osobistisno-orientovane-navchannya---odin-iz-vazheliv-u-formuvanni-suchasno-osobistosti-210895.html (дата звернення: 10.09.2025)
77. Шуліга А. Методика роботи з плакатами, фотокартками та карикатурами. *Історія в школі*. 2018. URL: https://www.historyua.com/2018/08/13/metodyka-roboty-z-plakatamy-fotokartkamy-ta-karykaturamy/ (дата звернення: 15.08.2025)
78. Щупак І. Я. «Всесвітня історія (рівень стандарту)»: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)
79. Юрченко С. Л. Візуалізація в освітньому процесі. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: https://naurok.com.ua/stattya-vizualizaciya-v-osvitnomu-procesi-198344.html (дата звернення: 19.07.2025)
80. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с. URL: https://surl.lt/frgjhn

ДОДАТКИ

Додаток А

Обкладинка підручника для 11 класу закладів загальної середньої освіти Власов В. С. Кульчицький С. В.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Б

Карикатура «План Маршалла – те саме, що план маршала Сталіна, але без механічних проблем», з газети «Вашингтон пост», США, 1949 р. з теми § 1 «Вихід УРСР на міжнародну арену»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток В

Плакат «Повстанець топче радянський та нацистський прапори», Хасевич Н., 1944 р. з теми § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Г

Плакат «За Українську самостійну соборну державу», Хасевича Н., 1944 рік з теми § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Д

Запитання до плакатів з теми § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух»

Роздивіться плакати. 1. Чому ці плакати Ніла Хасевича називають *«бойовими листками Української повстанської армії»*? 2. Який символічний зміст має кожне зображення? 3. Яке ставлення до подій та явищ тогочасної доби прагнув сформувати в глядачів автор? 4. Роздивіться написи на плакатах. Які гасла використовували підпільники? До чого вони закликають? 5. До яких подій звертається автор, щоб пробудити у співвітчизниках історичну пам'ять? 6. Оберіть дієслова, що окреслюють мету, з якою ці плакати створено: 1) пропагувати; 2) інформувати; 3) формувати ставлення до фактів, що відповідає ідеології; 4) засуджувати; 5) викликати несприйняття й ненависть. Свій вибір обґрунтуйте деталями плакатів та історичними фактами.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Е

Плакати «Україна має право виходу з СРСР (з Конституції УРСР)», «Після “вільних” виборів – “вільне” життя!» та запитання до них з теми § 2 «Депортації українців. Національно-визвольний рух»

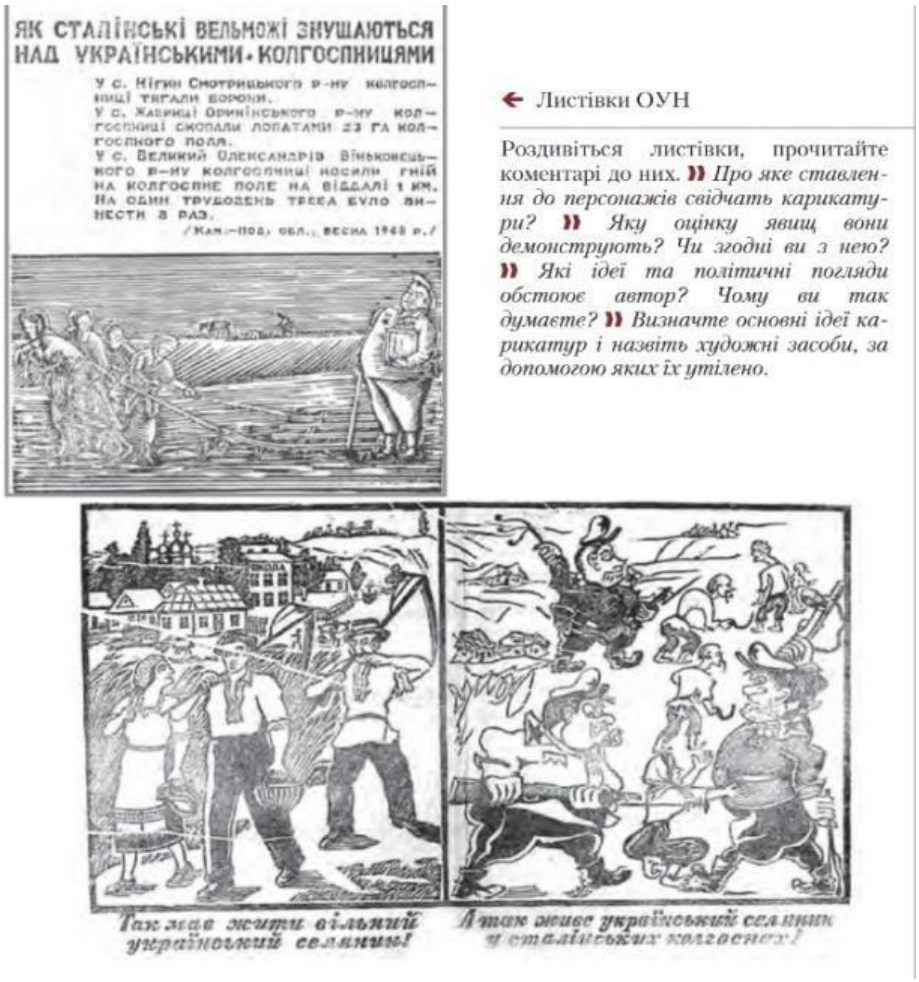
Текст на плакаті: «Україна має право виходу з СРСР» (з Конституції УРСР)

Яким історичним явищам присвячено листівки? Що роблять зображені на них персонажі? Яке ставлення до події намагався сформувати художник у глядачів?

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ж

Карикатури «Так мав жити вільний український селянин! А так живе український селянин у сталінських колгоспах!» та запитання до них з теми § 3 «Завершення радянізації західних областей УРСР при вивченні особливостей колективізації сільського господарства»

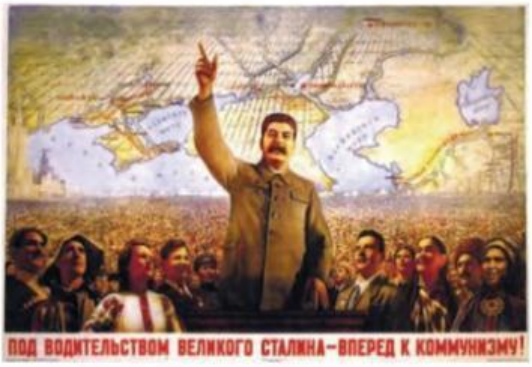

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток 3

Плакат «Під керівництвом великого Сталіна – вперед до комунізму» 1951 р. та запитання до нього з теми § 4 «Економічне та суспільно-політичне життя вивчаючи особливості внутрішньополітичного життя»

Роздивіться фотодокумент і плакат. 1. Які явища суспільно-політичного життя вони засвідчують? Що між ними спільного? 2. Про що свідчать гасла на фото і плакаті? 3. Які три плани використав художник-пропагандист? 4. Які пропагандистські ідеї доби втілено на фото і плакаті?

Радянський політичний плакат. 1951 р.

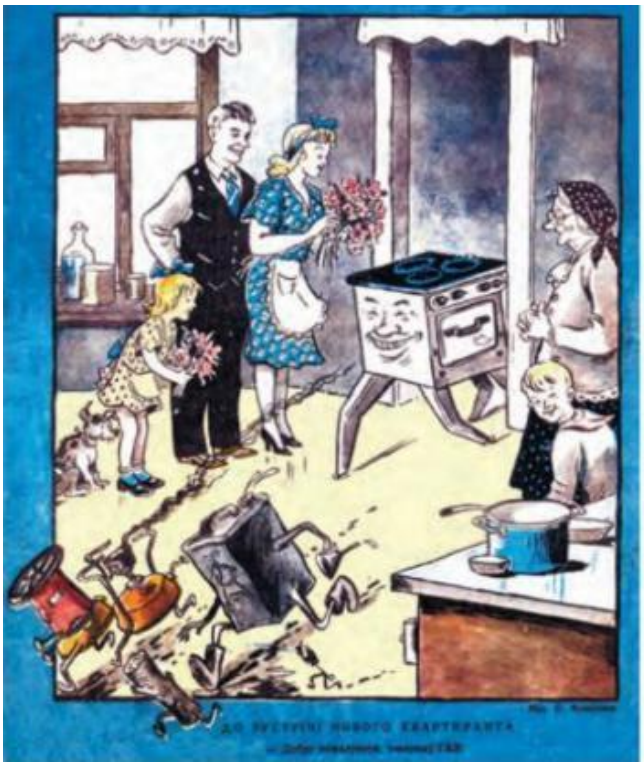

Мітинг на підтримку кандидата в депутати Верховної Ради УРСР Й. Сталіна. Київ. 1951 р.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток И

Карикатура «До зустрічі нового квартиранта. Добро пожалувати, товаришу ГАЗ!» з журналу «Перець» 1948 р., та запитання до неї з теми § 4 «Економічне та суспільно-політичне життя вивчаючи особливості внутрішньополітичного життя»

Роздивіться карикатуру з журналу «Перець» за 1948 р. 1. Про які зміни в побуті вона свідчить? З якими явищами соціально-економічного життя пов'язані ці зміни? 2. Обґрунтуйте пропагандистський характер малюнка. За допомогою яких художніх засобів його досягнуто?

Текст до карикатури:
«До зустрічі нового квартиранта.
– Добро пожалувати, товаришу ГАЗ!»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток К

Карикатура «Ворошиловградський паровозобудівний завод не виконує виробничого плану. – Не таланить нам! Ще й на рейки не стали, а вже запізнюємось!» 1951 р. та запитання до неї з теми § 4 «Економічне та суспільно-політичне життя вивчаючи особливості внутрішньополітичного життя»

➔ Карикатура. Журнал «Перець». 1951 р.

» *Як ви думаєте, чому карикатурист головними персонажами малюнка зробив персоніфіковані образи паротягів? Які почуття в читачів прагнули викликати цією карикатурою радянські пропагандисти? Прокоментуйте зображення робітників. Як ця карикатура характеризує радянську економічну систему?*

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Л

Плакат «Добре працювати – хліб родиться!» 1947 р. та запитання до нього з теми § 4 «Економічне та суспільно-політичне життя вивчаючи особливості внутрішньополітичного життя»

» 1. Які деталі на фотографії свідчать про надзвичайне зубожіння українського села в повоєнні роки? Чи змальовано реальний стан сільського господарства в повоєнному плакаті? » 2. Яку пропагандистську ідею прагнув утілити автор плаката? З якою метою?

↑ Оранка в колгоспі «Більшовик» на Полтавщині. 1946 р.

← Радянський плакат. 1947 р.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток М

Плакати «Приступаємо до роботи, товариші!», «Під керівництвом комуністичної партії. Вперед. До перемоги комунізму!» 1960-х р. та запитання до них з теми § 7 «Суспільно-політичне становище республіки»

Роздивіться радянські плакати. ❯❯ 1. Які світоглядні ідеали доби в них утілено? ❯❯ 2. Що символізують постать Хрущова на першому плакаті та постаті пересічних громадян на другому? ❯❯ 3. Поміркуйте, яку роль відіграють кольори, різні шрифти, завдяки яким автор привертає увагу глядачів до ключових слів. Як пояснити ці слова? ❯❯ 4. З якою метою створено плакати?

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Н

Карикатура «Підтягніться, товариші. Не відставайте!» з журналу «Перець», 1955–1956 рр. з теми § 8 «Стан промисловості та сільського господарства. Соціальна політика за доби “відлиги”»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток П

Карикатура «Машина для зустрічних перевезень», з журналу «Перець», 1955–1956 рр. та запитання до неї з теми § 8 «Стан промисловості та сільського господарства. Соціальна політика за доби “відлиги”»

Роздивіться ілюстрації із сатирично-гумористичного журналу «Перець». 1. Які явища економічного життя УРСР вони унаочнюють? 2. До кого, на вашу думку, апелювали карикатуристи, адже навряд чи масовий читач «Перцю» міг впливати на тенденції в економічному житті країни. 3. У чому пропагандистський сенс цих карикатур?

Текст до карикатури: **МАШИНА ДЛЯ ЗУСТРІЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ**. «Вінницький суперфосфатний завод вивозить свою продукцію на Полтавщину, Сумщину, Харківщину і навіть на Північний Кавказ, а суперфосфат з Костянтинівського хімзаводу (Донбас) завозиться на Вінниччину». «Перець». 1956 р.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Р

Карикатури «Нема такої культури, яка могла б рівнятися з кукурудзою. Тому і звуть кукурудзу королевою ланів і двір її величності», «Кукурудза в наших краях погано росте. Кукурудза в нас не вистигає. Кукурудза – культура не для нас» з журналу «Перець», 1955–1956 рр. та запитання до них з теми § 8 «Стан промисловості та сільського господарства. Соціальна політика за доби “відлиги”»

» 1. Яку ідею втілюють подані карикатури? » 2. Кому адресована кожна з них? Чому художники вдаються до різних засобів утілення провідної ідеї? З якою метою було створено кожну з карикатур (спровокувати суспільне невдоволення, висміяти негативне явище тощо)? Свою думку аргументуйте. » 3. Яку з ідей, утілених на радянських карикатурах, уважаєте не позбавленою раціональності?

«Перець». 1957 р.

Текст до карикатур: 1. «Нема такої культури, яка могла б рівнятися з кукурудзою. Тому і звуть кукурудзу королевою ланів». «Королева ланів і двір її величності». 2. «Кукурудза в наших краях погано росте. Кукурудза в нас не вистигає. Кукурудза – культура не для нас». «Не прикриєшся».

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток С

Карикатури «Снігозбиральний комбайн (системи Недбайлівської МТС)», «Чия б корова ревла, аби моя сита була» з журналу «Перець», 1955–1956 рр. та запитання до них з теми § 8 «Стан промисловості та сільського господарства. Соціальна політика за доби “відлиги”»

Роздивіться карикатури. Яким явищам їх присвячено? Що викривають карикатуристи?

«Перець». 1955–1956 рр.
Текст до карикатур:
1. Снігозбиральний комбайн (системи Недбайлівської МТС) (1956).
2. «Чия б корова ревла, аби моя сита була...» (1955).

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Т

Карикатури «Зустріч у МТС», «Кілька років точаться дискусії про перевантаження учнів середніх шкіл, а віз і нині там» з журналу «Перець» та запитання до них з теми § 11 «Наука, освіта, література та мистецтво»

➔ Зустріч у МТС

Текст до карикатури:

«У Ново-Георгіївському училищі механізації сільського господарства (Кіровоградська область) немає ні тракторів для практичних занять, ні підручників по трактору "ХТЗ-7".

– Дозвольте з вами познайомитись, товаришу трактор. Я так багато хорошого чув про вас в училищі!»

↑ «Кілька років точаться дискусії про перевантаження учнів середніх шкіл, а віз і нині там.

К і н ь: Та я вам що – учень середньої школи? Їй-богу, я стільки не потягну!»

» Які явища в розвитку тогочасної освіти засвідчені на карикатурах журналу «Перець»? » Висловте міркування щодо першої карикатури. Чому проблема перевантаження учнів актуальна й сьогодні? » Як на другій карикатурі викрито демагогічний характер гасла про «зв'язок школи з життям»? Що, на вашу думку, перешкоджало втілити його в життя?

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток У

Карикатури «Хрущов і Тінь Сталіна», «Черевик Хрущова» («Інцидент у Генеральній Асамблеї ООН, 1960 р.», «Дипломатія черевика») та запитання до них з теми § 12 «Суспільно-політичне життя. Міжнародне становище»

Роздивіться карикатури, опубліковані в закордонних виданнях. Зважаючи на особисті якості М. Хрущова, висловіть припущення, як події та явища, що їх висміяв карикатурист, сприяли усуненню керівника СРСР від влади.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ф

Карикатури «Проблема дефіциту» або «Розвиток “діркової” торгівлі», «Механізація ручної праці» або «Показуха у промисловості», «Низька якість радянської продукції» або «То, може, ви на нього сідали?» з журналу «Перець» 1970 рр. та запитання до них з теми § 15 «Наростання економічної кризи»

Роздивіться карикатури із сатиричного журналу «Перець». 1. Які кризові явища в економічному житті вони викривають? Як ці явища позначалися на добробуті населення? Яка карикатура це відображає? З якою метою журнал публікував такі карикатури? 2. Чи могли звичайні робітники запобігти кризовим проявам, що стали об'єктом сатиричного викриття? Чому?

– Будеш дуже прискіпливим, буду виходити через оту дірку.

– За продукцію своєї фабрики можете не хвилюватися. Її не бере ні міль, ні час, ні покупець.

– Як бачите, і ми механізували ручну працю.

– Тільки вчора купив стілець виробництва вашої фабрики, а він уже зламався.
– То, може, ви на нього сідали?

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Х

Карикатури «Безгосподарність» або «Уроки безгосподарності», «Державна фарбувальня» з журналу «Перець» 1970 рр. та запитання до них з теми § 15 «Наростання економічної кризи»

Роздивіться карикатури із сатиричного журналу «Перець». ❯❯ 1. Чому кризовий стан економіки справляв деморалізаційний вплив на тогочасне радянське суспільство? ❯❯ 2. Як ви думаєте, чи мали б наслідки скарги вчительки на виявлену безгосподарність? ❯❯ 3. Чому зображені на карикатурі жінки не скаржаться до екологічної інспекції?

Напис на мішках – «добриво».
– А тепер, діти, на конкретному прикладі я поясню вам, що таке безгосподарність.

– А я приходжу сюди фарбувати по понеділках.
У них цього дня чудовий помаранчевий колір.

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ц

Карикатури «Виборчі каруселі» або «Фальсифікація через відкріпні талони» 2004 р. з теми § 24 «Міжнародні відносини України. “Помаранчева революція”»

Джерело: Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1791-istoriia-ukrainy-11-klas-vlasov-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ш

Обкладинка підручника для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Гісем О. В., Мартинюк О. О.

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Щ

Плакат «Піднімай цілину!», Ліванов В., 1954 р. та запитання до нього з теми § 6 «УРСР на початку десталінізації»

Радянський агітаційний плакат, що закликає їхати на освоєння цілинних земель Казахстану. Художник В. Ліванов. 1954 р.

? Яке уявлення про методи радянської пропаганди можна отримати за наведеною ілюстрацією?

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ю

Карикатура британська «Усунення Сталіна від влади» та запитання до неї з теми § 7 «Суспільно-політичне життя в Україні»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Я

Плакат «Укрупнення дрібних колгоспів – шлях до подальшого процвітання соціалістичного сільського господарства!», 1959 р. з теми § 8 «Розвиток економіки»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток А1

Карикатура «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!» Добровольського В., 1984 р., та запитання до неї з теми § 13 «Зміни у складі та соціальній структурі населення»

«Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!». Карикатура. 1984 р. Художник В. Добровольський

? Яке явище в оплаті праці в цей період відображає карикатура? Як воно впливало на матеріальну зацікавленість людей у результатах своєї праці?

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Б1

Карикатура «Я довів вас до “ручки” – далі ідіть самі», 1990-ті рр. та запитання до неї з теми § 17 «Поглиблення кризових явищ в економіці. Шахтарський страйк 1989 р.»

Карикатура на соціально-економічне становище в СРСР. 1990-ті рр.

? **Обговоріть у групах.** Із яких політичних позицій карикатурист намагався дати оцінку діям М. Горбачова?

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток В1

Карикатура «Гласність!», 1980-ті рр. та запитання до неї з теми § 18 «Зростання громадської активності українського суспільства. Проголошення Декларації про державний суверенітет України»

Карикатура про «гласність». 1980-ті рр.

? Яку думку намагався донести карикатурист?

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Г1

Плакат «Україно, тобі не соромно?», 2001 р. з теми § 22 «Політичні процеси в Україні в 1999–2005 рр. “Помаранчева революція”»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Д1

Плакат «Партія регіонів! Зроби свій вибір!», 2007 р. з теми § 26 «Суспільно-політичне та економічне життя України у 2005–2010 рр.»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Е1

Карикатура «Дівчинко, посунься, ти мене утискаєш!», 2012 р. та запитання до неї з теми § 27 «Україна у 2010–2014 рр. Революція Гідності»

Карикатура на мовну ситуацію в Україні. 2012 р.

? Що намагався сказати автор карикатури?

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ж1

Плакат «Жити по-новому. Петро Порошенко», 2014 р. з теми § 28 «Україна в системі міжнародних відносин. Збройна агресія Росії»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток 31

Карикатура «Мінські домовленості», 2015 р. з теми § 28 «Україна в системі міжнародних відносин. Збройна агресія Росії»

Джерело: Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с. *Shkola.in.ua.* URL: https://shkola.in.ua/1786-istoriia-ukrainy-11-klas-hisem-2019-stand.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток И1

Обкладинка підручника для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О.

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток К1

Карикатура «Сталін вирівнює» та запитання до неї з теми § 2 «Установлення кордонів УРСР із сусідніми державами та її зовнішньополітична діяльність»

Карикатура на формування західного кордону УРСР. Й. Сталін відрізає частину українських земель Польщі

▸▸ Чим можна пояснити дії Й. Сталіна, відображені на карикатурі?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Л1

Плакат «Нова п’ятирічка – п’ятирічка великого будівництва» з теми § 3 «Внутрішньополітична та економічна ситуація в УРСР»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток М1

Карикатура британська «Усунення Сталіна від влади» та запитання до неї з теми § 7 «Суспільно-політичне життя в УРСР»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Н1

Карикатура «Раднаргосп», з журналу «Крокодил», 1957 р. з теми § 8 «Розвиток економіки та зміни в соціальній сфері»

Карикатура на раднаргосп. Написи: «Раднаргосп»; «чорнильна душа», «тяганина», «байдужість», «бюрократизм», «довгий ящик», «відомчі негаразди»; «А вам у раднаргоспі робити нічого»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток П1

Карикатура «Планова система» з журналу «Крокодил», 1950-ті рр. та запитання до неї з теми § 8 «Розвиток економіки та зміни в соціальній сфері»

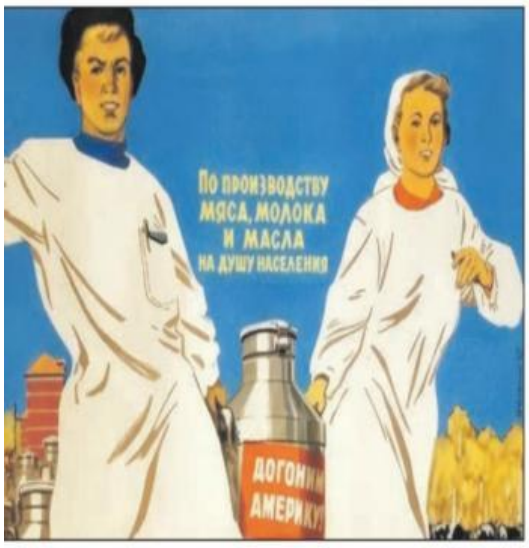
Радянська карикатура, що показує недоліки планової системи. 1950-ті рр.

⏩ На яких недоліках радянської планової системи наголошує карикатура? Які ще проблеми ви можете назвати?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Р1

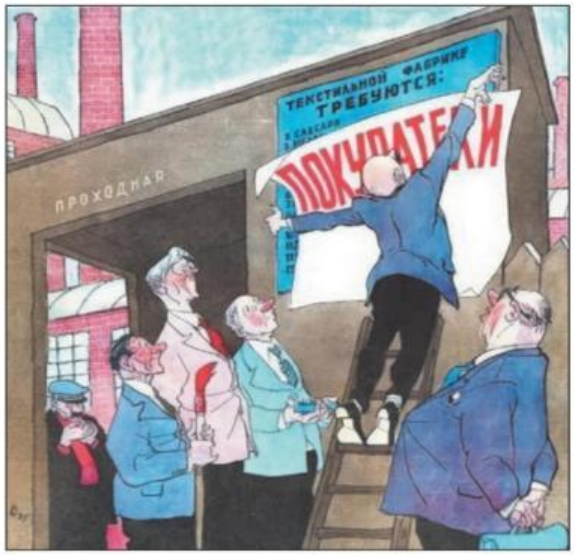
Плакат «За виробництвом м’са, молоко й масла на одну особу наздоженемо Америку!», 1950–1960-ті рр. з теми § 8 «Розвиток економіки та зміни в соціальній сфері»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток С1

Карикатура «Текстильній фабриці потрібні: покупці» Семенова І., 1960-ті рр. та запитання до неї з теми § 12 «Економічна ситуація в УРСР»

Радянська карикатура. Напис: «Текстильній фабриці потрібні: покупці». Художник І. Семенов

▸▸ Поміркуйте, чому підприємству знадобилися покупці.

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Т1

Плакат «Будні планової економіки», 1965 р. та запитання до нього з теми § 12 «Економічна ситуація в УРСР»

Радянський плакат «Будні планової економіки». 1965 р. Написи на плакаті: «План (за валом). Не радій, Вово... Брак не обнова!»

▸▸ Висловіть припущення, чому, розуміючи й висміюючи проблему, радянська влада не змогла розробити ефективні заходи з її усунення.

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток У1

Карикатури «Як бачите, і ми механізували ручну працю», «Овочева база» 1960-ті рр., Уборевич-Боровський В. та запитання до них з теми § 13 «Демографічні й соціальні зміни. Життєвий рівень населення»

Радянська карикатура: «Як бачите, і ми механізували ручну працю». 1960-ті рр.

Які явища радянської дійсності відображають карикатури?

Радянська карикатура. Написи: «Овочева база», «НДІ (науково-дослідний інститут)». Підпис під карикатурою: «Щоб шефи далеко не їздили, овочеву базу побудували навколо інституту!». Художник В. Уборевич-Боровський

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ф1

Карикатура «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!», 1984 р., Добровольського В. та запитання до неї з теми § 13 «Демографічні й соціальні зміни. Життєвий рівень населення»

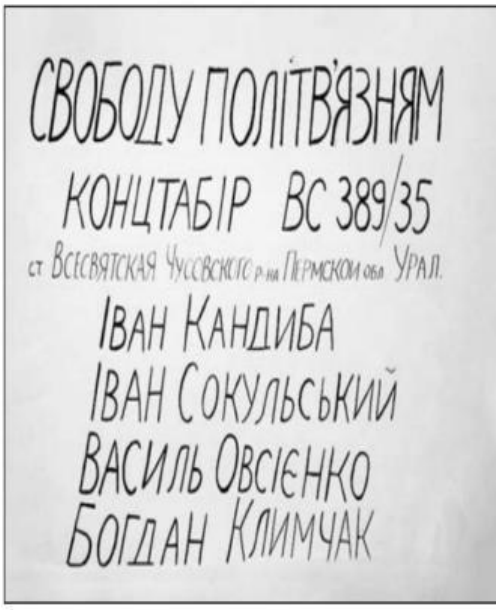
Радянська карикатура: «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові!». Написи: «Дошка пошани», «Не проходьте повз! Сидоров — прогульник». Художник В. Добровольський. 1984 р.

▸▸ На яку проблему вказував автор карикатури?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Х1

Плакат «Свободу політв'язням», 1988 р. з теми § 16 «Початок "перебудови" в СРСР і УРСР»

Плакат, із яким члени Українського культурологічного клубу вийшли на демонстрацію, присвячену другій річниці аварії на Чорнобильській АЕС. 1988 р.

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ц1

Карикатура «Homo Sovetikus перебудовується», 1990-ті рр. та запитання до неї з теми § 17 «Поглиблення кризових явищ в економіці. Шахтарський страйк 1989 р. Політичні реформи»

Радянська карикатура. Напис на прилавку: «Продаж за договірними цінами». 1990 р.

▸▸ Розтлумачте карикатуру. Що намагався показати художник?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ш1

Карикатура «Гласність!», 1980-ті рр. та запитання до неї з тем § 18–19 «Зростання громадської активності українського суспільства. Проголошення Декларації про державний суверенітет України»

Карикатура на «гласність». 1980-ті рр.

▸▸ Які сили чинили опір процесам «перебудови»?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Щ1

Плакат «Україно, тобі не соромно?», 2001 р. та запитання до нього з теми § 23 «Політичні процеси в Україні в 1999–2005 рр. “Помаранчева революція”»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ю1

Плакат «Партія регіонів. Зроби свій вибір!», 2007 р. з теми § 25 «Суспільно-політичне та економічне життя України у 2005–2013 рр.»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Я1

Плакат, присвячений співробітництву ЄС та України та запитання до нього з теми § 27 «Зовнішня політика та міжнародні зв'язки України в 1992–2013 рр.»

Плакат, присвячений співробітництву ЄС та України

▸▸ Сформулюйте у вигляді тез, які перешкоди доводилося долати Україні на шляху співробітництва з ЄС.

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток А2

Карикатура на поширення «русского міра», 2000-ні рр. та запитання до неї з теми § 29 «Революція гідності»

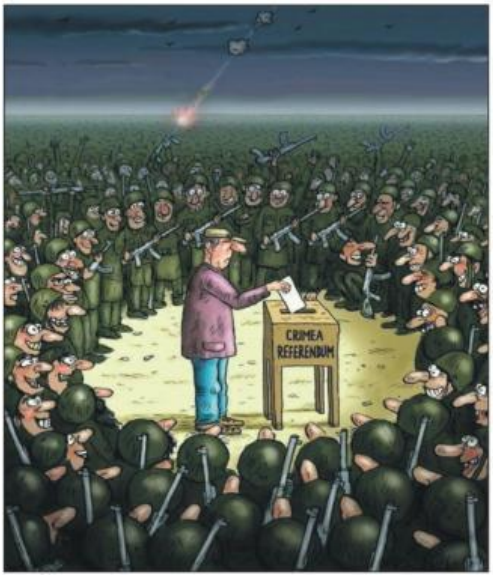
Карикатура на поширення «русского міра». 2000-ні рр.

Що намагався показати карикатурист?

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Б2

Карикатура на незаконний референдум у Криму, 2014 р. з теми § 30 «Початок війни Росії проти України»

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток В2

Плакат «Разом ми сила» з теми § 30 «Початок війни Росії проти України»

Плакат, який відображає волонтерську діяльність

Джерело: Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 272 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3021-istoriia-ukrainy-galimov-11-klas.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Г2

Обкладинка підручника для 11 класу закладів загальної середньої освіти Щупак І. Я.

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Д2

Карикатури «Різні світи – різні образи» та запитання до них з теми § 2 «Початок “Холодної війни”»

Різні світи — різні образи

Розгляньте дві політичні карикатури й визначте їхні головні сенси, що протистояли в ідеологічній боротьбі.

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Е2

Карикатури «Карибська криза» та запитання до них з теми § 2 «Початок “Холодної війни”»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ж2

Карикатура «Антисовєтська Моська. Кличка Тіто», Єфімова Б., 1945-ті рр. та запитання до неї з теми § 11 «Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи. Особливості розвитку Болгарії та Югославії»

Карикатура «Антисовєтська Моська. Кличка Тіто». Совєтська карикатура художника Бориса Єфімова

Поясніть сенс карикатури.

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток 32

Карикатури «Два обличчя: 1945 та 1968 рр.» та запитання до них з теми § 14 «Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору. Сталінська модель соціалізму в Чехословаччині і “Празька весна” 1968 р.»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток И2

Плакат «Дякуємо рідному Сталіну, за щасливе дитинство!» з теми § 15 «СССР: завершення епохи Сталіна. “Хрущовська відлига”»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток К2

Карикатура з газети «Правда» про «лікарів-отруйників» з теми § 15 «СССР: завершення епохи Сталіна. “Хрущовська відлига”»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Л2

Карикатура «Російські маніпуляції у Європі за допомогою газового ресурсу» з теми § 19 «Росія наприкінці XX ст. – у першій чверті XXI ст. Політична, економічна й ідеологічна експансія Російської Федерації»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток М2

Карикатура «Деколонізація» Берендта Ф., 1960 р. з теми § 27 «Африка у другій половині XX ст. – у першій чверті XXI ст.»

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Н2

Карикатура «Різні світи – різні образи. Вашингтонська голубка» з теми § 29 «Динаміка “Холодної війни”»

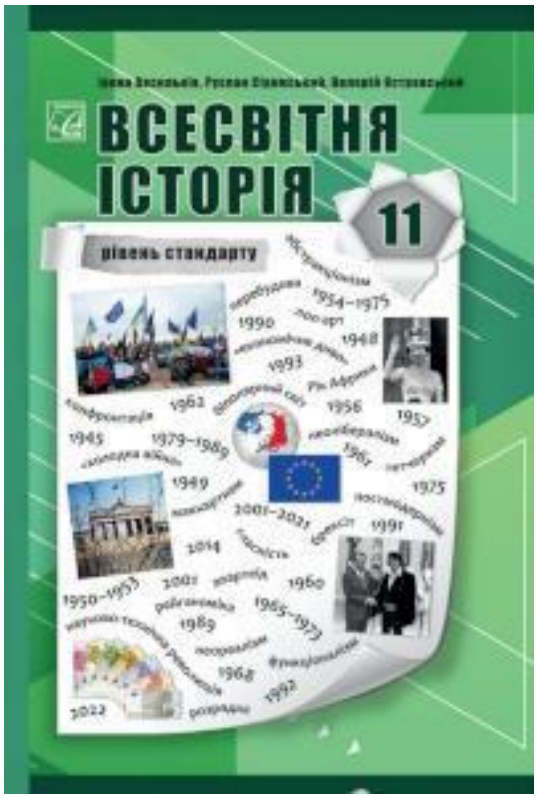

Джерело: Щупак І. Я. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 288 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3027-vsesvitnia-istoriia-shchupak-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток П2

Обкладинка підручника для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В.

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Р2

Плакат «Управління економічного співробітництва США для пропаганди “плану Маршалла” в Європі» з теми § 3–4 «Початок “Холодної війни” й формування біполярного світу»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

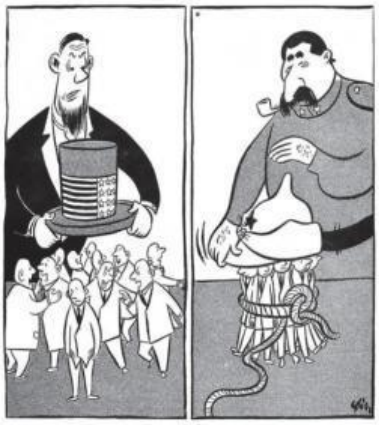
Додаток С2

Карикатури «План Маршалла – те саме, що план маршала Сталіна, але без механічних проблем», «За невдалих спроб дядька Сема поставити під свій контроль європейських політиків – батько Сталін міг би досягти більшого успіху з гнучкішим матеріалом» з газети «Вашингтон пост», 1949 р. та запитання до них з теми § 3–4 «Початок "Холодної війни" й формування біполярного світу»

Карикатури західних художників:

«План Маршалла – те саме, що план маршала Сталіна, але без механічних проблем», газета «Вашингтон пост», 1949 рік

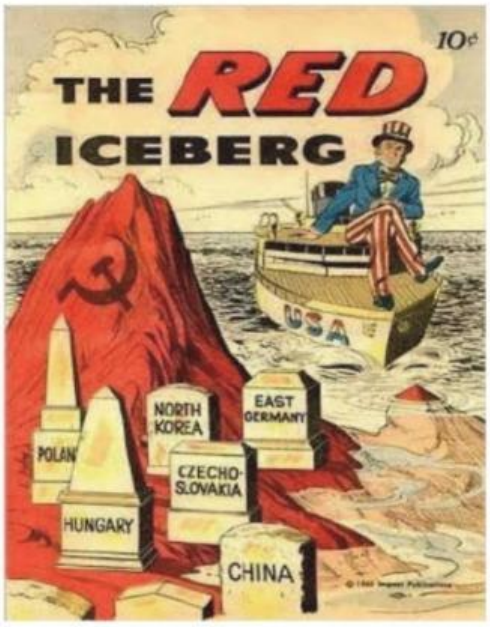
«За невдалих спроб дядька Сема поставити під свій контроль європейських політиків... – батько Сталін міг би досягти більшого успіху з гнучкішим матеріалом»

Запитання: Які економічні та політичні реалії біполярного світу відобразили карикатуристи у своїх роботах?

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua.* URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Т2

Карикатура «Червоний айсберг», 1960 р. з теми § 14 «Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток У2

Плакат польський «Молодь вперед до боротьби за щасливе соціалістичне польське село», 1950-ті роки з теми § 15–16 «Кризи комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ф2

Плакати «Відбудуємо на славу!», «Жінки в колгоспах – велика сила», «1 травня 1953» з теми § 17–18 «Союз Совєтських Соціалістичних Республік»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Х2

Плакати «На цілині», «Кукурудза – важлива сільськогосподарська культура» та запитання до них з теми § 17–18 «Союз Совєтських Соціалістичних Республік»

Совєтські агітаційні плакати

«На цілині»

«Кукурудза – важлива сільськогосподарська культура»

Завдання: *Поміркуйте, про що може свідчити велика кількість жіночих образів у совєтських агітаційних матеріалах другої половини XX століття, зокрема, пов'язаних з важкою фізичною працею (див. с. 98).*

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ц2

Карикатура «Хосні Мубарак проти туніського ефекту доміно», Латуфа К., 2011 р. з теми § 20 «Країни Близького і Середнього Сходу»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ш2

Карикатура «Мені болить від цього більше, аніж тобі!», Вольтман, 1962 р. з теми § 22 «Країни Латинської Америки»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Щ2

Карикатура «Ласково просимо до путінленду! Діди воювали…можемо повторити», Кустовський О., 2018 р. з теми § 24 «Рецидиви “Холодної війни”. Реакція світової спільноти на російську агресію супроти України»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Ю2

Карикатура «Карта отруйних грибів» в The Times, Брукс П., 2023 р. з теми § 24 «Рецидиви “Холодної війни”. Реакція світової спільноти на російську агресію супроти України»

Джерело: Васильків І. Д., Сіромський Р. Б., Островський В. В. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с. *Pidruchnyk.com.ua*. URL: https://pidruchnyk.com.ua/3026-vsesvitnia-istoriia-vasylkiv-11-klas-2024.html (дата звернення: 10.06.2025)

Додаток Я2

Зображення завдання з плакатом «Чому же ти ще й досі не в колгоспі?» на ЗНО/НМТ 2010 р.

Із якою метою партійно-державне керівництво УСРР наприкінці 1920-х рр. розповсюджувало зображений плакат?

А Спонукати одноосібників добровільно вступати в колгоспи.

Б Викликати у селян зневажливе ставлення до одноосібників.

В Посилити класову боротьбу на селі проти куркульства.

Г Роз'яснити селянству завдання політики «ліквідації куркульства як класу».

Позначте відповіді:

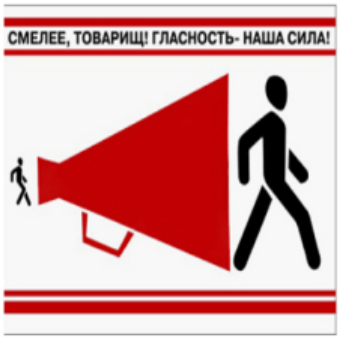
А Б В Г

Джерело : ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/26/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток А3

Зображення завдання з плакатом «Сміливіше, товаришу! Гласність – наша сила!» на ЗНО/НМТ 2010 р.

Якого періоду в історії України стосується зображений плакат?

А «відлига»
Б «застій»
В «перебудова»
Г «незалежність»

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2010 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/26/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток Б3

Зображення завдання з плакатом «Кукурудза – джерело достатку» на ЗНО/НМТ 2011 р.

З якою метою партійно-радянське керівництво СРСР і УРСР наприкінці 1950 — на початку 1960-х рр. розповсюджувало зображений плакат?

А переконати суспільство в необхідності ведення здорового способу життя

Б пропаганди успіхів однієї з кампаній, здійснених у сільському господарстві

В мобілізувати колгоспників на здійснення відбудови народного господарства

Г продемонструвати молоді престижність та почесність праці жінок-колгоспниць

Позначте відповіді:

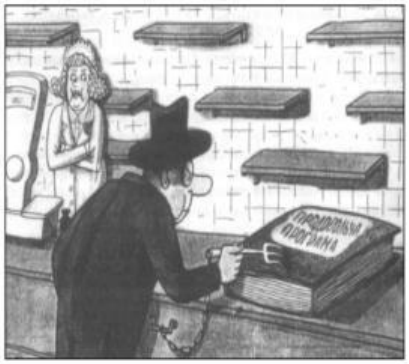
А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/23/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток В3

Зображення завдання з карикатурою «Продовольча програма» на ЗНО/НМТ 2011 р.

Яке явище соціально-економічного розвитку Української РСР у 1980-х рр. розкриває карикатура?

А Поглиблення кризи в сільському господарстві.

Б Низький рівень споживання на душу населення.

В Уповільнення темпів зростання доходів населення.

Г Неефективність організації роботи роздрібної торгівлі.

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: ЗНО онлайн 2011 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/506/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток Г3

Зображення завдання з плакатом «Дніпробуд збудований: “Немає таких фортець, які б більшовики не могли взяти!” Й. Сталін», Страхов (Браславський) А., на ЗНО/НМТ 2011 р.

Зображений плакат присвячено події, що відбулася в роки

А «воєнного комунізму».

Б нової економічної політики.

В радянської модернізації.

Г післявоєнної відбудови.

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: ЗНО онлайн 2011 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/442/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток Д3

Зображення завдання з плакатом «Україна вільна» на ЗНО/НМТ 2011 р.

Поява зображеного пропагандистського плаката стала можливою завдяки здійсненню військами Червоної армії

А Київської операції.
Б Корсунь-Шевченківської операції.
В Кримської операції.
Г Карпатсько-Ужгородської операції.

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2011 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/442/ (дата звернення: 13.09.2025)

Додаток Е3

Зображення завдання з плакатом «П’ємо воду рідного Дніпра, будемо пити з Прута, Немана та Бугу! Очистимо радянську землю від фашистської нечисті!» Іванова В. на ЗНО/НМТ 2012 р.

Напис на плакаті:«П'ємо воду рідного Дніпра, будемо пити з Прута, Немана та Бугу! Очистимо радянську землю від фашистської нечисті!»

А 1941 р.

Б 1942 р.

В 1943 р.

Г 1944 р.

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2012 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/22/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток ЖЗ

Зображення завдання з плакатом «Ти допомагаєш ліквідувати неграмотність? Все в суспільство “Геть неписьменність”» на ЗНО/НМТ 2012 р.

Зображений плакат слід використовувати, характеризуючи політику в галузі освіти

А Української Народної Республіки доби Центральної Ради.

Б Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

В Української Народної Республіки доби Директорії.

Г Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2012 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/443/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток 33

Зображення завдання з карикатурою «Вибачте, шановні, я тільки подивлюся, що дають!» на ЗНО/НМТ 2012 р.

Яке явище радянської дійсності 1980-х рр. відображає карикатура?

А хронічний дефіцит
Б житлову проблему
В зростання безробіття
Г інфляційні процеси

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2012 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/443/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток И3

Зображення завдання з плакатом «Арифметика зустрічного промфінплану: 2 + 2 плюс ентузіазм робочих = 5» Гумінара Я., 1931 р. на ЗНО/НМТ 2013 р.

Зображений агітаційний плакат 1930-х рр. є джерелом для визначення

А причин індустріалізації.

Б переваг індустріалізації.

В масштабів індустріалізації.

Г джерел індустріалізації.

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/18/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток К3

Зображення завдання з карикатурою «Безумовне позначення», колектив Кукринікси (творчий псевдонім художників Купріянова М., Кривоногова П. та Соколова М. на ЗНО/НМТ 2013 р.

Яка подія часів Великої Вітчизняної війни стала темою для створення зображеної карикатури?

А Битва за Дніпро

Б Київська оборонна операція

В Корсунь-Шевченківська операція

Г Карпатсько-Ужгородська операція

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/18/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток Л3

Зображення завдання з плакатом «А я тут неподалік працюю, на м'ясокомбінаті», Андіанов Г., 1968 р. на ЗНО/НМТ 2013 р.

Яке явище радянської дійсності другої половини 1960–1980-х рр. відображає карикатура?

А низьку якість обслуговування в торговельних закладах

Б розкрадання державного майна на робочих місцях

В технологічну відсталість харчової промисловості

Г систематичне пияцтво на робочому місці

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/18/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток М3

Зображення завдання з плакатами «Харків наш!», «Слава визволителям Києва!» на ЗНО/НМТ 2013 р.

У якому році відбулися події, що стали підґрунтям для створення зображених пропагандистських плакатів?

А 1942 р.
Б 1943 р.
В 1944 р.
Г 1945 р.

Позначте відповіді:

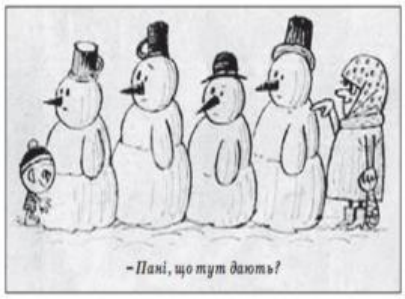
А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 2 сесія.*ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/20/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток Н3

Зображення завдання з карикатурою «Пані, що тут дають?» на ЗНО/НМТ 2013 р.

На яке явище в житті радянських людей у період «застою» вказує карикатура?

А хронічний дефіцит товарів широкого вжитку

Б низький рівень соціального захисту населення

В політичну активність старшого покоління

Г дитячу безпритульність

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – 2 сесія.*ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/20/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток П3

Зображення завдання з плакатами «Друковане слово – розвіє темряву», «Неграмотний той-же сліпий» на ЗНО/НМТ 2013 р.

Із якою метою партійно-радянське керівництво УСРР розповсюджувало в 1920-х рр. зображені агітаційно-пропагандистські плакати?

А продемонструвати світові високий рівень освіченості суспільства

Б залучити широкі верстви населення до здійснення процесу українізації

В переконати суспільство в необхідності подолання неписьменності

Г виховати в трудящих шанобливе ставлення до книжок

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/444/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток Р3

Зображення завдання з карикатурою «Бабусю! Як у нас швидко будинки будують, я за своє життя таке вперше бачу. І я теж» Баженова А., 1957 р. на ЗНО/НМТ 2013 р.

За якого керівника СРСР започатковано процес, відображений на малюнку з радянського журналу?

А М. Хрущова
Б Л. Брежнєва
В Ю. Андропова
Г М. Горбачова

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2013 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/444/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток С3

Зображення завдання з плакатом «Дар американського народу, АРА, Герберт Гувер», 1921 р. на ЗНО/НМТ 2014 р.

Що зумовило появу зображеного плаката? Напис на плакаті: "Дар американського народу", "АРА", "Герберт Гувер".

А поширення голоду
Б запровадження непу
В початок боротьби з неписьменністю
Г упровадження політики "коренізації"

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2014 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/134/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток Т3

Зображення завдання з карикатурою «Молоді люди! Походили б для тренування з моєю заявою. Що ти бабцю! Ми більше п’ятдесяти кілометрів не ходимо!» на ЗНО/НМТ 2014 р.

На якій проблемі радянської дійсності 1970-1980-х рр. фокусує увагу зображена карикатура?

Напис на карикатурі:
- *Молоді люди! Походили б для тренування з моєю заявою...*
- *Що ти бабцю! Ми більше п`ятдесяти кілометрів не ходимо!*

А бюрократизмі державного управлінського апарату
Б непопулярності легкоатлетичного спорту
В погіршенні стану здоров'я молодого покоління
Г соціальній незахищеності людей похилого віку

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: ЗНО онлайн 2014 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/134/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток У3

Зображення завдання з плакатом «З Росії непівської буде Росія соціалістична» на ЗНО/НМТ 2014 р.

Зображений радянський агітаційний плакат закликав до

А реалізації планів першої п'ятирічки.

Б запровадження нової економічної політики.

В проведення суцільної колективізації.

Г боротьби з «ворогами народу».

Позначте відповідь:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2014 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/445/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток ФЗ

Зображення завдання з карикатурою «Весняна посівна», Кукринікси на ЗНО/НМТ 2014 р.

Карикатура Кукриніксів відображає

А використання окупаційною адміністрацією природних ресурсів України.

Б формування окупаційної адміністрації в Україні з місцевого населення.

В створення окупантами системи боротьби з партизанським рухом в Україні.

Г будівництво «Східного валу» для зупинення наступу Червоної армії.

Позначте відповідь:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2014 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/445/ (дата звернення: 14.09.2025)

Додаток Х3

Зображення завдання з карикатурою «Селянська реформа» 1906 р. на ЗНО/НМТ 2015 р.

Карикатура на Селянську реформу 1861 р. акцентує увагу на її

А причині.
Б результаті.
В процесі.
Г меті.

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2015 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/160/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток Ц3

Зображення завдання з плакатом «Воля народам, воля людині!» на ЗНО/НМТ 2015 р.

Плакат, зображений на фото, пропагував

А радянізацію західних областей України.
Б мету боротьби Української повстанської армії.
В установлення незалежної Карпатської України.
Г розгортання радянського партизанського руху.

Позначте відповіді:

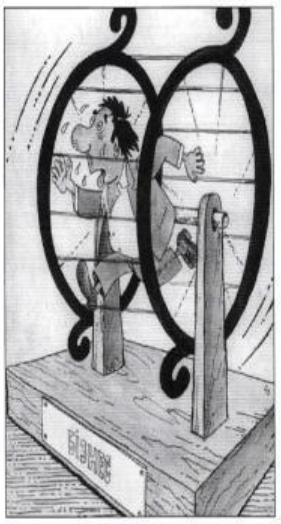
А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: ЗНО онлайн 2015 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/160/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток Ш3

Зображення завдання з карикатурою «Малий бізнес» на ЗНО/НМТ 2015 р.

На якій особливості становлення підприємництва в незалежній Україні акцентує увагу карикатура?

А надмірних фізичних навантаженнях на бізнесменів

Б стрімкому збільшенні прибутковості бізнесу

В недостатній фаховій підготовці підприємців для ведення бізнесу

Г значних бюрократичних обмеженнях організації та ведення бізнесу

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2015 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/160/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток ЩЗ

Зображення завдання з карикатурою «Сьогодні в нашому тресті розшукуються: “пішла в хімчистку”; “пішов на об’єкт”; “відійшов покурити”; “пішла в другий відділ”» на ЗНО/НМТ 2015 р.

Напис на карикатурі: «Сьогодні в нашому тресті розшукуються: “пішла в хімчистку”; “пішов на об’єкт; “відійшов покурити”; “пішла в другий відділ”».

На якій проблемі радянської дійсності 1970-х - 1980-х рр. акцентує увагу зображена карикатура?

А розгулі організованої злочинності
Б зростанні безробіття
В низькому рівні трудової дисципліни
Г посиленні репресій проти інакомислячих

Позначте відповіді:

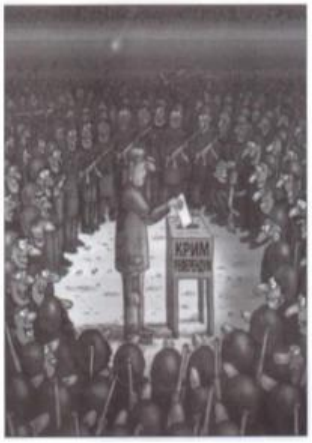
А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2015 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/167/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток ЮЗ

Зображення завдання з карикатурою «Референдум у Криму» на ЗНО/НМТ 2016 р.

Характеризуючи події, відображені на карикатурі, доцільно використовувати поняття

А «депортація».
Б «мобілізація».
В «лібералізація».
Г «анексія».

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г

Джерело: ЗНО онлайн 2016 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/190/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток Я3

Зображення завдання з карикатурою «Гласність!» на ЗНО/НМТ 2016 р.

Коли в Українській РСР започатковано політику, на ідеологічній складовій якої акцентує увагу зображена карикатура?

А квітень 1985 р.
Б вересень 1989 р.
В березень 1990 р.
Г липень 1991 р.

Позначте відповідь:
А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2016 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/205/ (дата звернення: 15.09.2025)

Додаток А4

Зображення завдання з плакатом «Привіт нашим братам і сестрам, які повертаються з німецької неволі на Батьківщину!» на ЗНО/НМТ 2017 р.

Які судження щодо зображеного плаката є правильними?

1. Плакат створено після завершення бойових дій у Європі в роки Другої світової війни.
2. Плакат відображає процес депортації кримських татар.
3. Плакат присвячено подіям «радянізації» Західної України.
4. Плакат створено в стилі «соціалістичного реалізму»
5. Плакат присвячено жертвам нацистського «нового порядку»
6. Плакат має викривальний, сатиричний характер.
7. Відображені на плакаті події пов'язані з реалізацією операції «Вісла»

Джерело: ЗНО онлайн 2017 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/248/ (дата звернення: 16.09.2025)

Додаток Б4

Зображення завдання з карикатурою «Я довів вас до “ручки” – далі йдіть самі» на ЗНО/НМТ 2017 р.

Зображена карикатура акцентує увагу на суперечливих наслідках реалізації

А «надпрограми» М. Хрущова.
Б економічної реформи О. Косигіна.
В продовольчої програми Л. Брежнєва.
Г політики «перебудови» М. Горбачова.

Джерело: ЗНО онлайн 2017 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/257/ (дата звернення: 16.09.2025)

Додаток В4

Зображення завдання з плакатом «Правильною організацією праці звільнимо колгоспників для роботи в соціалістичній промисловості. Дамо мільйони робочих рук на фронт індустріалізації» на ЗНО/НМТ 2018 р.

Розгляньте агітаційний плакат часів утвердження тоталітарного режиму в Україні (1929–1939 рр.) і виконайте завдання.

Напис на плакаті:

«Правильною організацією праці звільнимо колгоспників для роботи в соціалістичній промисловості. Дамо мільйони робочих рук на фронт індустріалізації».

Плакат дає змогу визначити

А причини індустріалізації.

Б характер індустріалізації.

В джерела індустріалізації.

Г етапи індустріалізації.

Джерело: ЗНО онлайн 2018 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/305/ (дата звернення: 16.09.2025)

Додаток Г4

Зображення завдання з карикатурою «”Талон на мило”, “Талон на м’ясо”, “Талон на чай”, “Талон на цукор” “…І навіть у царині балету ми попереду планети всієї”» на ЗНО/НМТ 2019 р.

Які судження щодо зображеного плаката є правильними?

«Талон на мило», «Талон на м'ясо», «Талон на чай», «Талон на цукор» «...І навіть у царині балету ми попереду планети всієї»

1 Плакат має сатиричний характер.

2 Плакат акцентує увагу на вадах системи оплати праці та заохочення працівників культури.

3 Плакат пропагує здобутки та переваги радянського способу життя.

4 Плакат створено в роки «перебудови».

5 На плакаті художніми засобами відображено дефіцит товарів широкого вжитку.

6 Плакат присвячено здобуткам у мистецькому житті.

7 Плакат стимулює почуття патріотизму, гордості за країну.

Впишіть цифри:

Джерело: ЗНО онлайн 2019 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/353/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток Д4

Зображення завдання з карикатурою «Мирний виклик дяді Сему. Нумо, виходь, позмагаємося!» на ЗНО/НМТ 2019 р.

Зображена карикатура є пропагандистською складовою кампанії з реалізації

А однієї з «надпрограм» М. Хрущова.

Б економічних «реформ О. Косигіна».

В Продовольчої програми Л. Брежнєва.

Г політики «прискорення» М. Горбачова.

Позначте відповідь:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2019 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/371/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток Е4

Зображення завдання з карикатурою «Скажіть, ви останній?» на ЗНО/НМТ 2020 р.

– Скажіть, ви останній?

На якій характерній ваді радянської моделі економіки акцентує увагу наведена карикатура?

А корупції
Б дефіциті
В бюрократизації
Г безробітті

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2020 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/414/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток Ж4

Зображення завдання з плакатом «Нова п’ятирічка великого будівництва. Відновимо й уведемо в дію за 1946–1950 рр. 5900 підприємств» на ЗНО/НМТ 2020 р.

«Відновимо й уведемо в дію за 1946–1950 рр. 5900 підприємств!»

Задекларовану на радянському плакаті мету досягали

А отриманням фінансової допомоги за «планом Маршалла».

Б використанням здебільшого власних ресурсів і репарацій.

В впровадженням здобутків науково- технічної революції.

Г відновленням механізмів ринкового регулювання економіки.

Джерело: ЗНО онлайн 2020 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/432/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток 34

Зображення завдання з карикатурою «Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові» на ЗНО/НМТ 2021 р.

Наведена карикатура акцентує увагу на одній із характерних вад радянської моделі економіки.

Дошка пошани

Не проходьте повз! Сидоров – прогульник!

– Що з того, що ми з тобою на різних дошках, усе одно зарплати однакові.

Партійно-радянське керівництво намагалося подолати цю ваду

А здійсненням «реформи О. Косигіна».

Б реалізацією однієї з «надпрограм М. Хрущова».

В посиленням боротьби з нетрудовими доходами.

Г проведенням антиалкогольної кампанії.

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: ЗНО онлайн 2021 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/472/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток И4

Зображення завдання з карикатурою «П’ятирічку за 4 роки!» на ЗНО/НМТ 2021 р.

Карикатура, зображена на фото, акцентує увагу на форсованій індустріалізації і дає змогу визначити її

П'ятирічку за 4 роки!

А мету.
Б етапи.
В джерела.
Г наслідки.

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: ЗНО онлайн 2021 року з історії України – додаткова сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/493/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток К4

Зображення завдання з карикатурою, яка стосується часів «застою» в СРСР, розкрадання державного майна на робочих місцях, 1970–1980-ті рр. на ЗНО/НМТ 2022 р.

Яке явище радянської дійсності другої половини 1960-х – 1980-х рр. відображено на карикатурі?

А поглиблення технологічної відсталості легкої промисловості
Б систематичні перевірки громадян співробітниками міліції
В стрімке зростання цін на товари широкого вжитку
Г розкрадання державного майна на робочих місцях

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: НМТ онлайн 2022 року з історії України – основна сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/520/ (дата звернення: 17.09.2025)

Додаток Л4

Зображення завдання з плакатом «Трудова Червона армія» на ЗНО/НМТ 2023 р.

Плакат, зображений на фото, є пропагандистським складником реалізації політики

Напис: «Трудова Червона Армія.»

А «воєнного комунізму».
Б форсованої індустріалізації.
В суцільної колективізації.
Г «коренізації».

Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: НМТ онлайн 2023 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/548/ (дата звернення: 19.09.2025)

Додаток М4

Зображення завдання з плакатами «Жінки йдіть у ради комнезами кооперацію», «Товариші селяне! Здавайте хлібний податок! Робітники, Червона армія ждуть хліба! Податок переможе голод!» на ЗНО/НМТ 2023 р.

Гасла, відображені на радянських агітаційних плакатах, були невід'ємною складовою реалізації

А «воєнного комунізму».
Б нової економічної політики.
В «Великого перелому».
Г «Великого терору».

Позначте відповіді:

А	Б	В	Г
☐	☐	☐	☐

Джерело: НМТ онлайн 2023 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/549/ (дата звернення: 19.09.2025)

Додаток Н4

Зображення завдання з плакатом «Мистецтво наше з правдою дружить, народу, комунізму служить. Не по дорозі нам з мистецтвом буржуазним – з мистецтвом брехні, наживи і маразму!» на ЗНО/НМТ 2024 р.

Який творчий метод пропагує радянський плакат?

Напис на плакаті: «*Мистецтво наше з правдою дружить, Народу, комунізму служить. Не по дорозі нам з мистецтвом буржуазним – з мистецтвом брехні, наживи і маразму!*»

А соціалістичний реалізм
Б критичний реалізм
В сюрреалізм
Г гіперреалізм

Джерело: НМТ онлайн 2024 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA*. URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/586/ (дата звернення: 19.09.2025)

Додаток П4

Зображення завдання з карикатурою «Сьогодні йду до театру, намажте чорним» на ЗНО/НМТ 2025 р.

Яке явище радянської дійсності 1980-х років відображено карикатуристом?

«Взуття». «Чищення взуття»
«Сьогодні йду до театру, намажте чорним»

А занепад культури
Б фінансові проблеми
В хронічний дефіцит
Г зростання безробіття

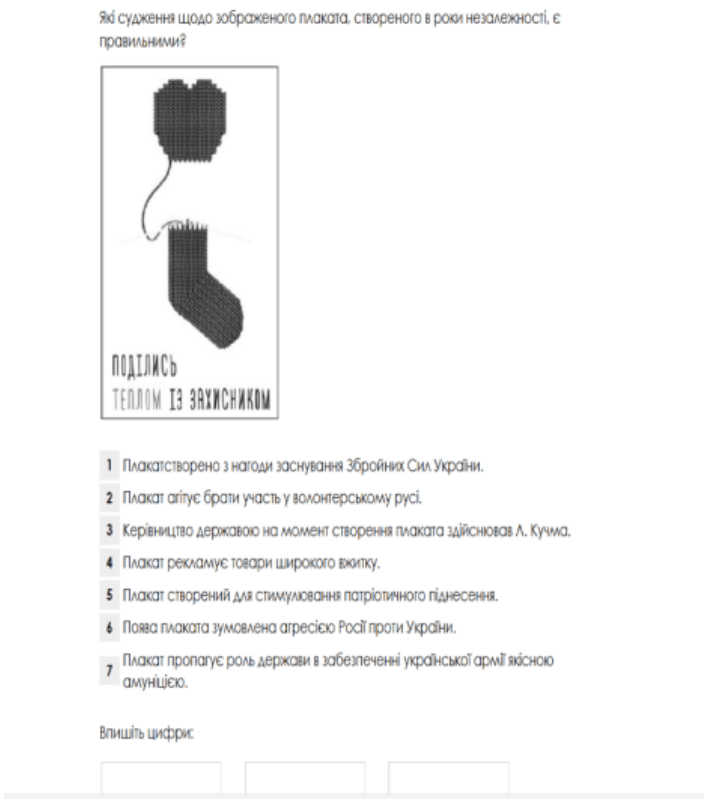
Позначте відповіді:

А Б В Г

Джерело: НМТ онлайн 2025 року з історії України – 1 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/669/ (дата звернення: 22.09.2025)

Додаток Р4

Зображення завдання з плакатом «Поділись теплом із захисником» на ЗНО/НМТ 2025 р.

Які судження щодо зображеного плаката, створеного в роки незалежності, є правильними?

1. Плакатстворено з нагоди заснування Збройних Сил України.
2. Плакат агітує брати участь у волонтерському русі.
3. Керівництво державою на момент створення плаката здійснював Л. Кучма.
4. Плакат рекламує товари широкого вжитку.
5. Плакат створений для стимулювання патріотичного піднесення.
6. Поява плаката зумовлена агресією Росії проти України.
7. Плакат пропагує роль держави в забезпеченні української армії якісною амуніцією.

Впишіть цифри:

Джерело: НМТ онлайн 2025 року з історії України – 2 сесія. *ЗНО. Освіта. UA.* URL: https://zno.osvita.ua/ukraine-history/670/ (дата звернення: 22.09.2025)

Декларація

академічної доброчесності

здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я Остапчук Орина Олександрівна, студентка 2 курсу, денної форми навчання, факультету історії та міжнародних відносин, спеціальність 014 «Середня освіта», освітня програма 014.03 «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)», адреса електронної пошти arinaostaphuk2003@gmail.com,

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Методика використання карикатур і плакатів на уроках історії в 11-му класі» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;
- засвідчую, що мною дотримані всі вимоги щодо використання штучного інтелекту та технологій з підтримкою штучного інтелекту та наведена повна інформація про вирішення за їх допомогою конкретних дослідницьких завдань;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

_____	_____	О. О. Остапчук
(дата)	*(підпис)*	*(ініціали, прізвище)*